अभिव्यक्ती

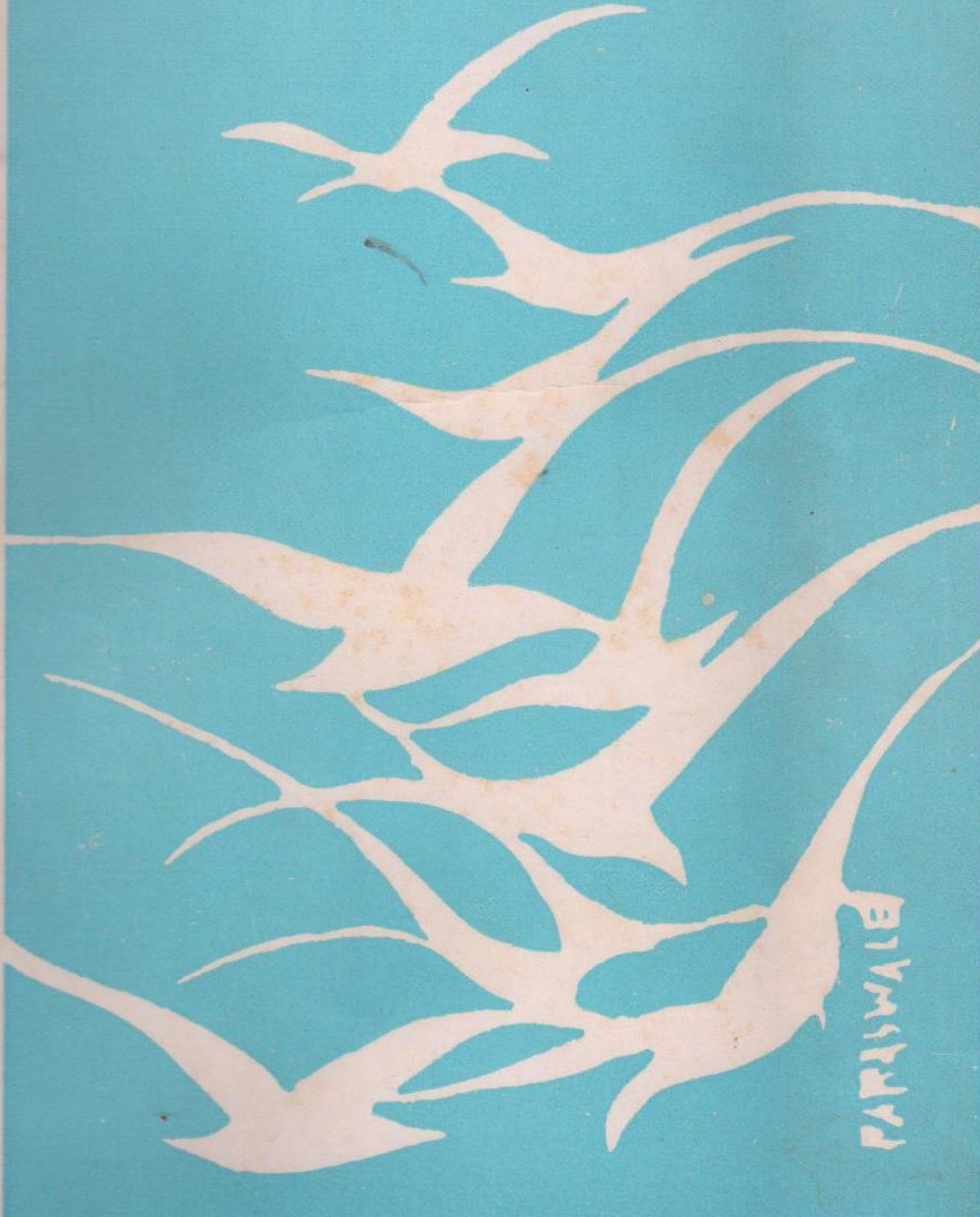

अ. भा. शि. सं. चे
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अभिव्यक्ती
१९८५-८६

प्रकाशक :
प्राचार्य सत्यनारायण जाजू
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

संपादन प्रमुख :
प्रा. सुग्राम पुल्ले

मुखपृष्ठ :
भ. मा. परसवाळे
ब्लॉक : सौजन्य डॉ. व. द. भाले

मुद्रक :
जयहिंद प्रिंटिंग प्रेस,
सन्मित्र कॉलनी
औरंगाबाद

अभिव्यक्ती १९८५-८६

या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या विचारांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

संपादकीय–

'अभिव्यक्ती' चा हा अंक काहीसा उशीरा का होईना परंतु आपल्या हाती देताना आनंद होत आहे. या वार्षिकांकाची परंपरा व लौकिक आम्ही सांभाळण्याचा प्रयत्न केला आहे. तो कितपत सांभाळला गेला आहे याचा निवाडा वाचकांनी करावयाचा आहे.

महाविद्यालयीन युवक-युवतींच्या हृदयाची स्पंदने आशयगर्भ भाषेच्या माध्यमातून इथे 'अभिव्यक्त' होत असतात. आमच्या महाविद्यालयाने या दृष्टीने जाणीवपूर्वक प्रयत्न केला आहे. महाराष्ट्र कवि यशवंत यांच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ आम्ही एक काव्य संमेलन स्पर्धा आयोजित केली होती. मराठवाड्यातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी ही स्पर्धा खुली होती. परंतु या स्पर्धेला अत्यल्प प्रतिसाद मिळाला. ज्या विद्यार्थ्यांनी या स्पर्धेसाठी आपल्या कविता पाठविल्या त्यांनी स्पर्धेचे नियम व अटींचे बंधन पाळले नाही. मात्रावृत्तात्मक व जातिवृत्तात्मक छंदोबद्ध रचना करणे तितके सोपे नाही. ह्याचा प्रत्यय या निमित्ताने आला.

शैक्षणिक वर्षातील विद्यार्थी संसदेच्या निवडणुकीपासून उन्हाळ्यातील परीक्षेपर्यंतच्या काळात आमच्या महाविद्यालयाच्या परिसरात पार पडलेल्या उपक्रमांचा लेखाजोखा अहवालही आम्ही या अंकाद्वारे आपल्या समोर सादर करीत आहोत. महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या ठिकाणी असणाऱ्या सुप्त कलागुणांचाही आपल्याला परिचय होणार आहे.

या अंकाचे संपादन करताना प्राचार्य सत्यनारायण जाजू यांचे बहुमोल मार्गदर्शन लाभले. तसेच प्राध्यापक मित्र व विद्यार्थी मित्रांचेही चांगले सहकार्य मिळाले. श्री. भ. मा. परसवाळे यांनी या अंकाचे मुखपृष्ठावरील चित्र दिले. जयहिंद प्रिंटिंग प्रेसचे व्यवस्थापक श्री. गोवर्धन बन्सवाल व त्यांचे सहकारी यांनी या अंकाची सुबक छपाई अल्पकाळात करून दिली. या सर्वांचे हार्दिक आभार मानून हा अंक आम्ही आपल्या हाती देत आहोत. वाचक या अंकाचे स्वागत करतील असा आम्हास विश्वास वाटतो.

– प्रा. सुग्राम पुल्ले
संपादन प्रमुख

प्राचार्यांचे मनोगत

लोकशाही प्रधान देशाला सुसंस्कृत, सजग व विकासोन्मुख अशा वर्धिष्णू समाजाची आवश्यकता असते. आणि विकासाच्या बहुजिनसी अशा या सर्व अवस्थेप्रत पोचण्याचे विविध मार्ग शिक्षणाच्या महाद्वारातून जातात त्यासाठी सर्व समावेशक, एकात्मिक, बहुउद्देशिय - शेवटच्या माणसापर्यंत विकासाची सर्व दारे खुली करणारे शैक्षणिक धोरण व त्याची प्रामाणिक व काटकोर अंमलबजावणी झाली पाहिजे हे आपले अंगीकृत कर्तव्य आहे असे मानून आमचे महाविद्यालय गेल्या दोन तपांपासून ग्रामीण व मागास भागात शैक्षणिक कार्य मोठ्या निष्ठेने करीत आहे.

विद्यार्थ्यांच्या सुप्तशक्तींना नवनिर्मितीचे विधायकतेचे बहुपेडी कर्तृत्वाचे, सांस्कृतिक-सामाजिक सेवेचे, ज्या माध्यमामुळे नवे धुमारे फुटतील अशा माध्यम-उपक्रमांना हे महाविद्यालय नेहमीच अग्रक्रम देत आले आहे. 'अभिव्यक्ती' वार्षिकांकाचे गेल्या दोन तपांपासूनचे सातत्य हे त्याचे ठळक उदाहरण आहे. त्यातून विद्यार्थ्यांनी आपल्या नव्या जाणिवा, विचार आणि समकालीन घटितांविषयी प्रतिक्रियात्मक लेखन करावे ही त्या पाठीमागची आमची भूमिका आहे. या अंकाच्या रूपाने तिला अधिक स्पष्ट व डोळस रूप लाभावे असा मला विश्वास वाटतो.

सत्यनारायण जाजू
प्राचार्य
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अभिनंदन!

- गेल्या चार दशकांहून अधिक काळ प्रमत्त प्रतिभेने मराठी मनावर समृद्ध काव्य व नाटयसंस्कार करणारे वि. वा. शिरवाडकर यांना गडकरी नाटय पुरस्कार व पुणे विद्यापीठाची डी. लिट् ही पदवी मिळाल्याबद्दल.
- भारत जोडो चे उद्गाते व थोर समाजसेवक बाबा आमटे यांना भारत सरकारने 'पद्मविभुषण' ही पदवी देऊन गौरव केल्याबद्दल.
- भिमसेन जोशी यांच्या संगीत क्षेत्रातील उत्कृष्ट सेवेबद्दल भारत सरकारने 'पद्मविभुषण' ही पदवी देऊन गौरव केल्याबद्दल.
- मराठवाड्यातील थोर पखवाजवादक शंकर बापू आपेगावकर यांना भारत सरकारची 'पद्मविभुषण' ही पदवी मिळाल्याबद्दल.
- मराठीतील प्रसिद्ध कवयित्री इंदिरा संत यांच्या 'गर्भ रेशीम' या कविता संग्रहाला साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळाल्याबद्दल.
- विश्राम बेडेकर यांच्या 'एक झाड दोन पक्षी' आत्मचरित्रपर ग्रंथाला साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळाल्याबद्दल.
- शरणकुमार लिंबाळे यांच्या 'अक्करमाशी' या आत्मकथनात्मक ग्रंथाला मर्ढेकर पुरस्कार मिळाल्याबद्दल.
- 'मराठवाडा' चे संपादक अनंत भालेराव यांच्या 'पेटलेले दिवस' व अनुराधा पाटील यांच्या 'तरीही' या काव्य संग्रहाला कै. नरहर कुरुंदकर पुरस्कार मिळाल्याबद्दल.
- पुरुषोत्तम पाटील यांच्या कुशल व साक्षेपी संपादकत्वाखाली कवितेला व काव्य समिक्षेला वाहिलेले 'कविता रती' हे द्वैमासिक सुरू झाल्याबदल स्वागत
- महाराष्ट्राचे हृदय सम्राट श्री. पु. ल. देशपांडे यांनी महाराष्ट्रातील कवितेच्या क्षेत्रात उत्कृष्ट लेखनासाठी व उपक्रमासाठी २५ हजार रुपयांची मराठवाडा साहित्य परिषदेला देणगी दिल्याबद्दल.
- वि. वा. शिरवाडकर यांना २७ फेब्रुवारी ८६ ला ७५ वर्षे पूर्ण झाल्याबद्दल.
- मराठवाडा ग्रामीण साहित्य संमेलनाचे पहिले अध्यक्ष झाल्याबद्दल रा. रं. बोराडे यांचे.

अभिव्यक्ती

१९८५-८६

पळणीटकर

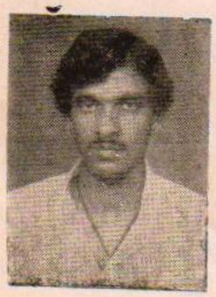

बासवडेकर

'कलाकृती वाखाणली गेली हे महत्त्वाचे नाही ती कुणी वाखाणली हे महत्त्वाचे. ज्यांची रसिकता मी मानतो अशाने एखाद्या कविता संग्रहाची प्रशंसा केली की मी तो वाचणारच ! समाजातील असे रसिकजन कोणती पुस्तके वाचतात, कोणत्या कलाकृती पाहतात, कोणते संगीत आवर्जून ऐकतात यावर त्या-त्या काळातील कलाकृती विषयक जाणच अवलंबून असते रसास्वादाची तपश्चर्या असते आणि ती हीच.'

– फ्रेंच कवी पॉल व्हॅलरी

मराठी विभाग

मार्गदर्शन :
प्रा भगवंत क्षीरसागर
प्रा. प्रकाश देशमुख

विद्यार्थी संपादक :
श्रीपत पळणीटकर
उमेश बासवाडेकर
लक्ष्मण मलगीरवार

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अनुक्रम / मराठी विभाग

।। कविता ।।

नागनाथ पाटील, लक्ष्मण मलगीरवार, आर. डी. कुलकर्णी, नंदकुमार देशमुख, शर्मिला कुलकर्णी, जीवन लोणे, स्मिता कुलकर्णी, मनोज डोंगळीकर, अनिता देशमुख, सूर्यकांत कडलवार, श्रीनिवास कांबळे, अरूणा पवार

।। लेख ।।

आंतरराष्ट्रीय युवक वर्ष	:	वंदना बासवाडेकर	५
		गिरीश उत्तरवार	१०
इंदिरा गांधी	:	सीमा उत्तरवार	६
		मीना भालेराव	७
दलित आत्मकथा	:	गणपत घाटे	११
		उमेश बासवाडेकर	१२
		श्रीपत पळणीटकर	१४
मराठवाड्याची अर्थव्यवस्था	:	प्रा. रामविलास बाहेती	१५
आम्हाला असे शिक्षण मिळावे	:	संजय अत्रे	१७
हुंडा पद्धती समाजास शाप	:	महेश कुलकर्णी	१९
'एकच प्याला' तील सिंधू	:	नागनाथ पाटील	२०(ब)

संपादकीय –

प्रिय वाचक !

'अभिव्यक्तीं' कडे मराठी विभागासाठी आलेल्या साहित्यामधून आम्ही 'अभिव्यक्ती' च्या लौकिक परंपरेला शोभेल, साजेल, अशा सकस व कालोचित साहित्याची निवड करून आपल्या हाती देतांना आम्हाला आनंद होत आहे.

गेल्या एक दोन दशकात 'दलित साहित्य' हा एक मराठी साहित्याक्षेत्रातील बहुचर्चित असा वाङमयप्रवाह विचार प्रवाह आहे. दलित कविता, कथा आणि आत्मचरित्रपर साहित्याने मराठी रसिकाचे लक्ष वेधून घेतले आहे असे दिसते. या वाङमय प्रकाराबाबत विद्यार्थ्यांच्या काय प्रतिक्रिया आहेत ? असल्यास त्या दृष्टीने त्यांना लिहिते करावे या दृष्टीने त्यांच्याकडून आलेल्या साहित्यातील मूळ आशय कायम ठेऊन किरकोळ सुधारणा करून काही लेख येथे दिले आहेत.

१९८४ च्या आक्टोबर महिन्याच्या अखेरीस भारताच्या लाडक्या पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांचा निर्घृण खून झाला आणि अवघा भारत हादरला, हेलावला. त्यांचे स्मरण म्हणून त्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा शोध घेणारे लेख या विभागात समाविष्ट केले आहेत.

१९८५ हे वर्ष गडकऱ्यांच्या जन्मशताब्धीचे वर्ष, प्रतिभा संपन्न लेखक म्हणून राम गणेश गडकरी यांचे स्थान मराठी साहित्यात अद्वितीय आहे काव्य, नाटच व विनोद या साहित्याच्या विविध दालनात त्यांचा अविरत संचार होता. त्यांचे स्मरण म्हणून एक लेख या विभागात समाविष्ट करण्यात आला आहे.

आज नव्या शैक्षणिक धोरणाची चर्चा जोरात सुरू आहे. शिक्षण तज्ञ उलट सुलट मते मांडताहेत. या धोरणाबद्दल विद्यार्थ्यांच्याही काही प्रतिक्रीया असू शकतात, शिक्षणाबद्दलच्या त्याच्याही काही अपेक्षा असू शकतात, याची नोंद आम्ही या विभागातून घेतली आहे याशिवाय अन्य साहित्यही काळाचा संदर्भ लक्षात घेता आम्हाला उचित वाटल्यावरून या विभागात समाविष्ट करीत आहोत.

१९८५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय युवक वर्ष म्हणून साजरे होत आहे. युवक वर्षाच्या निमित्ताने विद्यार्थ्यांच्या काही प्रतिक्रिया लेखरूपाने या विभागातून व्यक्त झाल्या आहेत.

या सर्व साहित्याच्या संपादन कार्यात आम्हाला प्रा. भगवंत क्षीरसागर, प्रा. प्रकाश देशमुख यांचे बहुमोल मार्गदर्शन लाभले म्हणून त्यांचे व लेखन देऊन सहकार्य केलेल्या विद्यार्थी मित्रांचे आम्ही आवर्जून आभार मानतो व वाचक या अंकाचे स्वागत करतील अशी आशा बाळगतो.

श्रीपत पळणीटकर
उमेश बासवाडेकर
लक्ष्मण मलगीरवार

कविता

बरं झालं
एकदाचं लग्न लागलं
सर्वांचं जेवणखाण झालं
सारं वऱ्हाड परत फिरलं
तेव्हा तू बाहेर दाराजवळ येऊन थांबली होतीस !
टपोऱ्या डोळ्यातून काळंशार पाणी गाळीत,
तुझे डोळे कोणाचा तरी शोध घेत होते
नजरा नजर झाली
डोळ्यांना ओळख पटली
आतड्यानं नातं कबूल केलं
मी मात्र तुझ्या आश्रूंच्या डोहात
बुडून तरंगत होतो
फुगलेल्या मढ्यासारखा !

नागनाथ पाटील । बी. ए. प्रथम

लुटा मला

आज अहो मी कुणाचा, उभ्या नसेन ह्या जगाचा
यार हो लुटा मला, मी एक प्याला मद्याचा
इष्क मला ठाव आहे, कुमार आहे प्रणयाचा
तारकांनो लुटा मला, मी एक चंद्र पुनवेचा
गीत तुमचे हवे मला, मी भुकेला स्वरांचा
सूरांनो लुटा मला, मी एक तार संतूरचा
शब्द माझी संपत्ती, मी एक व्यापारी शब्दांचा
शब्दांनो लुटा मला, मी एक शायर हाडांचा

आर. डी. कुलकर्णी । बी. ए. द्वि. व.

निसर्गदान

खट्याळ वारे
वहात आले
ढगास त्याने
लोटून नेले
हिरवी भूमी
पहात गेली
निसर्ग दान
देत गेली
खेळ पाहता
मन हरपले
वाऱ्या संगे
वारे झाले.

लक्ष्मण मलगीरवार । बी. ए. प्रथम

डोंब

पोटात
आगीचा डोंब
ज्वाळा
आकाशी भिडणाऱ्या
मूठभर हाडांभोवती
शिरांचा गुंडाळा
रट रट ते रक्त वाहून नेणारा
प्रत्येक थेंबातून
करपट वास आसमंतात
पसरणारा !!

नंदकुमार देशमुख । बी. ए. तृतीय

बंधो

आसमंत चूर आठवतात
खोल उठली कळ काळजात
कणाकणातून पाठराखणी
करीती तुझ्या आठवणी
खेळ कसा नियतीचा ?
प्रिय तू सर्वांचा
न आता कुणाचा
कशासाठी माझे जगणे
आणि तुझे ना राहणे
आसंमत चूर आठवतात
खोल उठली कळ काळजात.

– कु. अरुणा पवार । बी. ए. तृतीय वर्ष

तिमीर

गीत मुक्या भावनाचे
का, न मला कळले ?
प्रकटलेले शद्व जणू,
ओठामधे विरले
विरून गेल्या गोष्टी
अजाणते पणात,
दाटते आता का
हूरहूर मनात
गेल्या मालवूनी आता
दिप ज्योती जीवनात
शद्वांना अर्थ लावित
बसले का तिमीरात ?

कु. अनिता देशमुख बी. ए. द्वि. व.

मृत्यूच्या शय्येवर

विवेकाचा सहारा घेत
मात्र तुझ्याच चैतन्याच्या
धुंदीत .... !
गडद अशा अंधारातून
थरथरतोय अजून
पाय माझा .. !
भेगा पडल्यात हृदयावर
वेदनांच्या...!
बस्स,
उपचार म्हणून थांबतोय
आता
ह्या मृत्यूच्या शय्येवर

– श्रीनिवास कांबळे बी. एस्सी. तृ. व.

ती वाट ....!!

तीच ती वाट
मागची वाट
पुढची वाट
आजूची वाट
बाजूची वाट
गावकूसा बाहेरची वाट
वाटच वाट
तरणी ताठ
तीच वाट
मला तिच्या दारी नेणारी वाट
ती नसली तर भरून येतात
डोळ्यांचे काठ

लोणे जीवन । बी. कॉम. द्वितीय वर्ष

आमचे लक्तर

ज्ञानांचिये साठी
परी नाही वेठी
उजाडले दिन
कितीदा एकांती
कळवळे मन
परी नाही कीव
ज्ञानाचे दीप
द्यावे सर्व काळ
असता जवळी
आखडे कर
निर्मळ विशुद्ध
महती मधूर
तयाचे लागी
केली पाठवणी
अहो तुम्ही थोर
आमचे लक्तर

आम्हा बरे

घेतो गाठी भेटी
धरीली आस !
अंधारल्या राती
मेळलो असे !
तळमळे जीव
आली तुम्हा !
पाजळण्या तेल
थोर हो !
ज्ञान भांडार
काहो तुमचा ?
त्यागी दानशूर
आली श्रवणी !
आलो धावूनी
रिक्त हस्ते !
आहा चतूर
आम्हा बरे !

कु. शर्मिला कुळकर्णी । बी. एस्सी. द्वि. व.

मला

तुझ्या नजरेत बसून
सूर्य गाठायचाय मला
तुझ्या मनात राहून
चंद्र धरायचाय मला
खटयाळ चंद्र धरून
तुझ्या केसात गुंफू दे मला
तुझा शब्द होवून
गीत गावू दे मला

कडेलवार सूर्यकांत नारायणराव । बी, ए. द्वितीय वर्ष

जगावं म्हणून ...

जीवन जगत आहे
रिवाजाप्रमाणे जगावं म्हणून
किती तरी उसासे
श्वासात साठवून
किती तरी स्वप्न
डोळयाच्या ढगात लपवून
एकांतात बाहेर पडतात
सकल्पना जीवनाच्या
टिचभर पोटासाठी
डुकरागत धडपड
हातभर जागेसाठी
पडती खुनावर खून
जीवन जगत आहे
रिवाजाप्रमाणे जगावं म्हणून ...

मनोज डोंगळीकर । अकरावी विज्ञान

प्रियदर्शनी

भारत मातेच्या कंठातला हिरा
निखळून पडला खरा
नाव तियेचे होते इंदिरा ॥ १ ॥
आपुली ही प्रियदर्शनी
गोळी लागताच क्षणी
गेली अनंतात विरूनी ॥ २ ॥
जवळ करूनी धरणी
निरोप जगाचा घेई प्रेमाने
हळहळ केली जगाने ॥ ३ ॥
दुष्टांनी साधिला डाव
शरीरावर घालूनि घाव
सोडायला लावला जगीचा ठाव ॥ ४ ॥
ती गेली शरीराने
जगी उरली किर्तीने
माझे मस्तक लवते आदराने ॥ ५ ॥

कु. कुलकर्णी स्मिता रविंद्रराज । बारावी कला

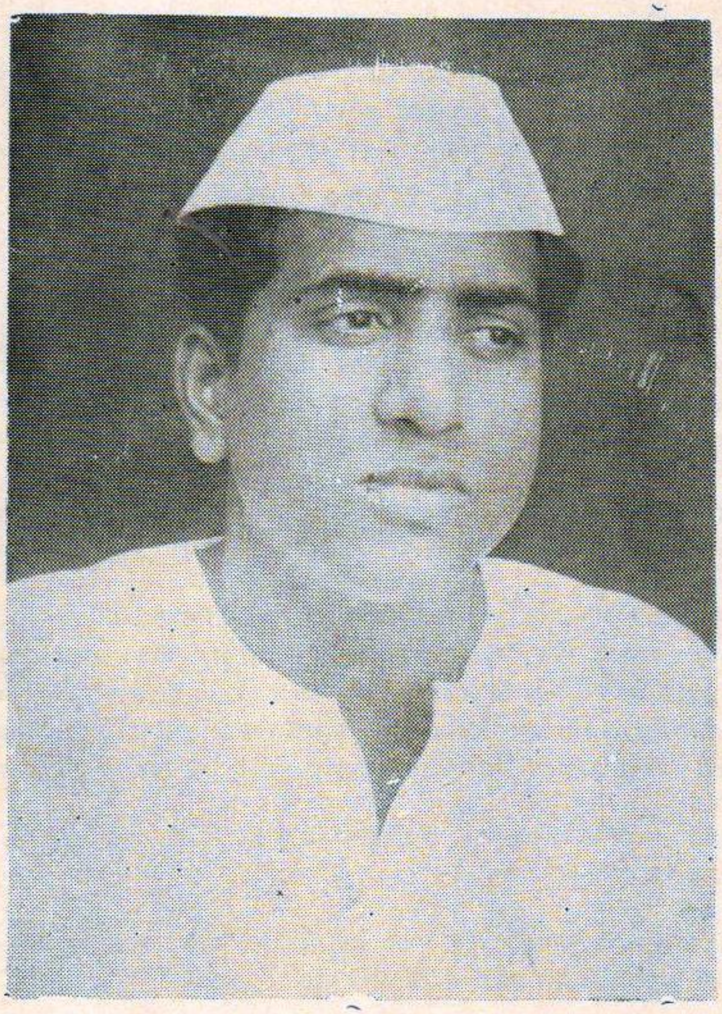

कै. नारायणशेठ रामन्ना चिद्रावार

(अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे संस्थापक सदस्य व सचिव)

आपल्या पवित्र स्मृतीस विनम्र अभिवादन !

श्री. नारायण शेठ चिद्रावार

एक परिचय

गेल्या २०–२५ वर्षांपासून शिक्षण, राजकारण, समाजकारण या विविध क्षेत्रांत समर्थपणे कार्यरत असलेले देगलूर येथील श्री. नारायण रामन्ना चिद्रावार यांचे दि. २–५–८६ रोजी वयाच्या ५६ व्या वर्षी दुःखद निधन झाले. त्यांच्या या अकाली निधनाने देगलूरच्या सार्वजनिक जीवनात कधीही भरून न येणारी पोकळी निर्माण झाली.

श्री. चिद्रावारांनी आपल्या सहकाऱ्यांच्या मदतीने देगलूर येथे अडत व्यापारी शिक्षण संस्था स्थापन केली व १९६३ मध्ये या संस्थेच्या वतीने देगलूर महाविद्यालय सुरू झाले. ५० विद्यार्थी व ५ प्राध्यापक इतक्या संख्येने सुरू झालेल्या या महाविद्यालयात आज १३०० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत व ८५ प्राध्यापक - कर्मचारी येथे आहेत. कला, वाणिज्य, विज्ञान व व्यावसायिक अभ्यासक्रम या विविध शाखांतून आज ज्ञानदानाचे कार्य चालू आहे. पुढील वर्षी अडत व्यापारी शिक्षण संस्था आपला रौप्य महोत्सव साजरा करीत आहे याप्रसंगी श्री. नारायण शेठ यांची अनुपस्थिती तीव्रतेने जाणवेल

श्री चिद्रावार हे मौलाना अबुलकलम आझाद शिक्षण संस्थेचे संस्थापक–अध्यक्ष होते. उर्दू भाषेच्या विकासासाठी व अल्पसंख्यांकांच्या प्रगतीसाठी ते सतत प्रयत्नशील राहिले.

१९६७ ते १९८१ पर्यंत (महाराष्ट्र शासनाने सर्व नगरपालिका विसर्जित करे पर्यंत) देगलूर नगर परिषदेचे ते नगराध्यक्ष होते. या काळात पाणी पुरवठ्याची सोय, वीज, ड्रेनेज योजना, क्रीडांगण, शिवाजी उद्यान, लोकनायक जयप्रकाश वाचनालय अशा अनेक योजना प्रत्यक्षात आल्या. देगलूर येथील बालक मंदिरे, संस्कृत पाठशाळा, इतर संस्था यांना नगरपरिषदेकर्फे दरवर्षी अनुदान देण्याचा उपक्रम त्यांनी सुरू केला. दरवर्षी भव्य उर्दू मुशायरा आयोजित करण्याची प्रथा त्यांनीच सुरू केली.

येथील नगरेश्वर मंदिर, गुरू राघवेन्द्रस्वामी मंदिर यांच्या उभारणीत श्री. नारायण शेठ चिद्रावार यांचा पुढाकार राहिलेला आहे.

डॉ. काब्दे यांनी स्थापन केलेल्या 'रुग्ण सेवा मंडळा' बद्दल त्यांना आस्था होती व सक्रिय सहकार्य देत होते. अनेक संस्थांशी त्यांचे घनिष्ठ संबंध होते

अंजुमन तरक्की, उर्दू, दिल्ली या संस्थेची शाखा देगलूर येथे स्थापण्यात त्यांचा फार मोठा वाटा होता. उर्दू माध्यमातून मुलींच्या १० वी पर्यंतच्या शिक्षणाची सोय त्यामुळे झाली. राजकारणात ते पूर्वीच्या समाजवादी व आताच्या जनता पक्षाचे कार्यकर्ते होते.

गेल्या काही वर्षांपासून श्री. नारायणराव चिद्रावार ही केवळ व्यक्ती राहिली नव्हती. ती एक संस्थाच बनलेली होती. अडत व्यापारी शिक्षण संस्था, देगलूर महाविद्यालय परिवार व देगलूर-करांना त्यांची आठवण नेहमीच येत राहील.

त्यांच्या पवित्र स्मृतीस कृतज्ञतापूर्वक अभिवादन !

१९८५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय युवक वर्ष म्हणून 'साजरे' होणार असे जाहीर झाले आहे. हे लक्षात येताच झरकन् मनःश्चक्षूंपुढे महिला वर्ष, बालक वर्ष व अपंग वर्ष अशी काही जागतिक पातळीवर साजरी' झालेली वर्षे तरळली. आणि हे युवक वर्षही त्याच पद्धतीने 'साजरे' होणार तर ? असा दचकवणारा प्रश्न निर्माण झाला आणि मनात विषादही दाटून आला. हा विषाद आणखी एका कारणाने वाटला ते कारण म्हणजे वृत्तपत्रे आणि तत्सम इतर प्रसारमाध्यमांतून युवक वर्षानिमित्ताने युवकांकडून 'राष्ट्रीय एकात्मते'च्या संदर्भात सहभागाच्या अपेक्षा व्यक्त करण्यात येऊ लागल्या. यात विषाद वाटण्याजोगे काही नाही. पण आपल्या देशातील सर्वच क्षेत्रांतील कर्त्या लोकांचा समाजगट किती धूर्त, स्वार्थी, दुटप्पी व दांभिक आहे हे लक्षात येऊन विषाद वाटला आणि त्याच क्षणाला 'राष्ट्रीय एकात्मते'च्या प्रश्नाबाबत युवकवर्ग उदास आहे. असा उपदेशपर आरोप करणाऱ्या तथाकथित प्रौढ, प्रगल्भ, उच्चभ्रू व 'चोवीस तास राष्ट्रीय समस्यांनी चिंतित झालेल्या' तमाम कर्त्या समाज पुरुषाला काही प्रश्न विचारावेसे वाटले. युवापिढीची एक प्रतिनिधी म्हणून त्या प्रश्नाबाबत जाब विचारावासा वाटला. माझा असा दावा आहे की राष्ट्रीय एकात्मताच नव्हे तर एकूण सर्वच राष्ट्रीय योगदानाबाबत युवापिढीला उदास, अलिप्त आणि दूर भटकवण्याच्या कामात कर्त्या पिढीचा, सत्ताकांक्षा व संपत्तीकांक्षा यांच्याभोवती फिरणारा स्वार्थ व राष्ट्रहितविन्मुख नाकर्तेपणाच जबाबदार आहे. कारण माझे काही प्रश्न आहेत. ते असे :

१ सत्तापदे काबीज करण्यासाठी नोकरीची आमिषे दाखवून बेकार युवकांना निवडणुकात वेठीस कुणी धरले ?

२ सत्तेच्या स्पर्धेत बाजी मारण्यासाठी राष्ट्रीय व वैधानिक धोरण गुंडाळून राखीव जागा वाचवून सवर्ण व मागास युवकांचा बुद्धिभेद कुणी केला ? पोलिस व गुन्डांना हाताशी धरून हजारोंचे संसार धुळीस कुणी मिळविले ?

३ शिक्षणाच्या क्षेत्रात बेकायदेशीर उत्तीर्ण होण्याचे रस्ते युवकांना कुणी दाखविले ?

४ चार आदर्श डोळ्यांपुढे ठेवून जीवनाची वाटचाल करावी असे एकतरी क्षेत्र युवकांसाठी दाखवता येईल का ?

५ कुठलाही आडमार्ग न अंगिकारता आपला जीवनपथ प्रामाणिकपणाच्या व कष्टाच्या सामर्थ्यावर आक्रमिता येईल अशी परिस्थिती आज देशात आहे का ?

६ भांडवलदारांना, गुंडांना व गुन्हेगारांना रान मोकळे सोडून लक्षावधी लोकवस्ती असलेल्या शहरातील नागरिकांचे जीवन प्रदूषणाच्या व असुरक्षिततेच्या ओलीस कुणी ठेवले आहे ?

७ ज्यांच्या जीवावर निवडणूक लढवून निर्विवाद बहुमत मिळविले त्या कोटयवधी शेतकरी, शेतमजूर, कष्टकरी जनतेची हलाखीची अवस्था कुणी केली ?

८ युवकांसाठी खरोखरच काही प्रमाणिकपणे योजना कोणत्या राबविल्या ?

ही प्रश्नावली कितीही लांबविता येईल इतकी ती मोठी आहे. प्रश्न एवढाच आहे वरील प्रश्नांची उत्तरे अत्यंत कडू आहेत. त्यांची उत्तरे कर्त्यापिढीच्या अंगलट येणारी आहेत. म्हणजे जे जे वाईट या देशात आहे ते ते मागच्या पिढीकडूनच नव्या पिढीकडे आले आहे हा त्याचा थोडक्यात इत्यर्थ. म्हणून कुणी कुणाला दोषी ठरवण्यापेक्षा वा आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करण्यापेक्षा राष्ट्रहिताला अग्रक्रम देऊन बाकीचे आपले प्रश्न नीतीमूल्य, जीवनमूल्य यांची आब राखून सोडविण्यास तथाकथित प्रौढ, प्रगल्भ व उच्चभ्रू अशा कर्त्या व राज्यकर्त्या पिढीने प्रथम शिकले पाहिजे.

प्रत्येक क्षेत्रात अशी हिमालयासारखी उंच व आदर्श व्यक्तिमत्त्वे ठायी ठायी उभी राहिली तर युवापिढी त्याही बाबतीत कमी पडणार नाही असा मला आत्मविश्वास वाटतो.

□ □ □

आंतरराष्ट्रीय युवक वर्ष : अपेक्षा–युवकांकडून समाजाच्या

कु. वंदना बासवाडेकर / बी. एस्सी. (अन्त्य)

भारताच्या राजकीय व सामाजिक क्षितिजावर सहस्त्र सूर्याच्या तेजाने तळपून व साऱ्या विश्वाला दिपवून अचानक लुप्त झालेल्या इंदिराजींच्या व्यक्तित्त्वाचा विचार अनेक पैलूंनी करावा लागेल.

'दैवयत्ते कुले जन्म, मदायत्ते तू पौरुषः ॥'

या उक्तीची यथार्थता इंदिराजींच्या जीवनातून प्रत्ययाला येते. त्यांचा जन्मच विधात्याने अत्यंत धनाढ्य व सुसंस्कृत घराण्यात घातला तोंडात सुवर्ण चमचा घेऊनच ही पोर जन्मली. पुत्र व्हावा ऐसा ज्याचा तिन्ही लोकी झंडा ही म्हण 'पुत्री झाली ऐसी जिने मिरविला झंडा तिन्ही लोकी' अशी वाचली तरी ती सार्थच आहे.

इंदिराजींना आपल्या बाल्यपणी मातापित्यांचे हवे तेवढे प्रेम मिळू शकले नाही. पिता जवाहरलाल हे नेहमी राजकीय कैदी म्हणून तुरुंगात असायचे आणि माता कमलाजी या नेहमी आजारपणात म्हणूनच त्यांना शिक्षणासाठी कविकुलगुरू रवींद्रनाथ टागोरांच्या शांतिनिकेतनात ठेवावे लागले. इथे त्यांनी स्वावलंबनाचे पाठ घेतले, कष्टदायक जीवनाचा कित्ता गिरविला. परंतु आईच्या आजारामुळे त्यांना शांतिनिकेतन सोडावे लागले. त्यांच्या एकाकी बालपणामुळे त्यांचा प्रत्येक शब्द झेलला जात असे. आणि या वातावरणात त्यांच्यात प्रभुत्वाची भावना व वृत्ती बाणली. याच परिस्थितीतून त्यांचे व्यक्तित्त्व अत्यंत खंबीर, दृढनिश्चयी व जिद्दी बनले.

स्वातंत्र्योत्तर काळात इंदिराजी सतत जवाहरलालजींच्या सान्निध्यात असायच्या. या काळात त्यांना राजकारणाचे बाळकडू मिळाले. पं. नेहरूंच्या उदारमतवादी, स्वप्नाळू आणि अत्यंत भोळ्या वृत्तीचा फायदा त्यांच्या समकालीन राजकारण धुरंधरांनी घेतला व त्यांना राजकीय अपयश दिले ते इंदिराजींना पुरते कळून चुकले होते. नेहरूंच्या धोरणांना ज्यांनी सुरुंग लावला त्या सर्वांचा वचपा शेवटी इंदिराजींनी यथावकाश काढलाच. १९६६ ते १९८४ या अठरा वर्षांच्या प्रदीर्घ कालखंडात अनभिषिक्त सम्राज्ञी बनल्या. पंतप्रधानकीच्या कालखंडात त्यांनी जे धाडसी निर्णय घेतले त्यांची नोंद इतिहासाने सुवर्णाक्षरांनी लिहून घेतली. विमा व बँकांचे राष्ट्रीयीकरण, संसदेचे मुदतपूर्व विसर्जन, राजे महाराजांची तनखेबंदी, बांगला देशाचा उदय इत्यादी. १९७७ मधील अकल्पित पराभवही त्यांनी खिलाडीपणे व धिरोदात्तपणे स्वीकारला.

इंदिराजींच्या व्यक्तिमत्त्वात हिमालयासारखे उत्तुंग धैर्य, कोणतेही आव्हान स्वीकारण्याचा लढवय्येपणा, अचूक निर्णयक्षमता, कठोर व्यवहारी दृष्टिकोन, दृढनिश्चय, संकटांमुळे मान न तुकवण्याची ध्येयनिष्ठा इ. अलौकिक गुणांचा सुंदर मिलाफ झालेला दिसतो.

इंदिराजींनी देशाला प्रगतीच्या दिशेने नेणारा वीस कलमी कार्यक्रम देऊन त्याची अंमलबजावणी केली, यातच त्यांच्या कार्याचे दर्शन घडते. या कार्यक्रमात ग्रामीण भागातील तळागाळातील लोकांचे जीवनमान उंचावण्यावर भर आहे. दलित व शेतमजुरांना, बेघरांना घरे बांधून देणे, भूमिहीनांना जमीन वाटणे, वेठबिगारी नष्ट करणे, अल्पभूधारकांना कर्जमुक्त करणे, जीवनावश्यक वस्तूंचे समान वाटप, सुशिक्षित बेरोजगारांना रोजगार देणे, व्यवसायासाठी बँकांमार्फत कर्जपुरवठा करणे, निराधार व निराश्रितांना भत्ता देणे असे एक ना अनेक समाजोन्नतीची कामे स्वर्गीय इंदिराजींच्या कारकीर्दीची ठळक वैशिष्ट्ये होत.

सफलता इंदिराजींपुढे हात जोडून उभी असे. जागतिक राजकारणातही त्यांना अनन्यसाधारण महत्त्व होते.

(पान ९ वर पाहा)

इंदिरा गांधी : व्यक्तिमत्त्व व कार्य

कु. सीमा उत्तरवार / बारावी (विज्ञान)

प्रत्येक दिवसासारखा तो दिवस उजाडला. तो दिवस म्हणजे ३१ ऑक्टोबर १९८४ ! सकाळची अकराची वेळ. रेडिओच्या प्रत्येक केन्द्रावरुन येणाऱ्या एका वेगळ्याच प्रकारच्या संगीताच्या आवाजाने माझे मन चलबिचल झाले. चांगल्या गोष्टी लवकर समजत नाहीत, पण वाईट गोष्टी एखाद्या वाऱ्याच्या झोताप्रमाणे चोहीकडे पसरतात. कुणीतरी म्हणाले की, बी. बी. सी. लंडनवरुन अशी बातमी प्रसारित करण्यात आली की, 'भारतीय पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्यावर त्यांच्याच निवासस्थानी त्यांच्या अंगरक्षकांनी मशीनगन्सच्या सहायाने गोळ्या झाडल्या आणि श्रीमती गांधी यांची निर्घृण हत्या झाली' ही बातमी खरी असूच नये असे वाटत होते, पण ते एक कटू सत्य होते. एका महान मातेचा अंत झाला. एक विद्वान व कर्तृत्वशाली व्यक्ती आपल्या देशातून अचानक नाहीशी झाली.

आपल्या संपूर्ण जीवित कालखंडात श्रीमती. इंदिरा गांधींनी या जगावर अशी काही छाप. पाडली होती की, त्यास इतिहासात तोड नाही. श्रीमती गांधी यांचा जन्म इ. स. १९१७ मध्ये अलाहाबाद येथील 'आनंद भवनात' झाला. आनंद भवन हे नेहरू कुटुंबाचे निवासस्थान होते. पं. मोतीलाल नेहरू आणि पं जवाहरलाल नेहरू यांचे वास्तव्य याच घरातील. श्रीमती इंदिरा गांधी यांचे बालपणही याच आनंद भवनात गेले. आधुनिक भारताचे शिल्पकार पं. जवाहरलाल नेहरू यांची ही लाडकी मुलगी. श्रीमती इंदिरा गांधी यांचे खरे नाव 'प्रियदर्शिनी', परंतु पं. नेहरू त्यांना 'इंदू' या नावानेच संबोधित. श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्या मातोश्री कमला नेहरू या सतत आजारी असत. या दीर्घकालीन आजारातच त्यांचे निधन झाले आणि त्यामुळे मातेचे प्रेम खऱ्या अर्थाने इंदिराजींना मिळालेच नाही. पंडित जवाहरलाल नेहरूंनी त्यांना अत्यंत प्रेमाने वाढवले व पितृप्रेमासोबत मातृप्रेमदेखील दिले.

इंदिरा गांधी यांचे बालपण जवाहरलाल नेहरुंच्याच छायेत गेले. जवाहरलाल नेहरू हे राजनीतीत निष्णात होते आणि देशप्रेमाच्या भावनेने भारावलेले होते. यामुळेच इंदिरा गांधींना राजनीतीतज्ज्ञता आणि उत्कट देशभक्तता लाभली. प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधींना राजनीती, समाजशास्त्र अणि अन्य विषयांचे प्रारंभिक शिक्षण त्यांच्या पित्याकडूनच मिळाले. पं जवाहरलाल नेहरू हे त्यांचे पिताच नव्हते तर ते त्यांचे मार्गदर्शक आणि गुरू देखील होते.

जवाहरलालजींचे संपूर्ण कुटुंबच राष्ट्रप्रेमाने भारावलेले होते. उच्च शिक्षणासाठी पं. नेहरू इंग्लंडला गेले असताना त्यांची तेथे अनेक क्रांतिवीरांशी गाठ पडली. ते जेव्हा भारतात परतले तेव्हा त्यांनी सक्रीय राजकारणात भाग घेण्यास सुरुवात केली. या सर्व गोष्टी घडत असताना लहान 'इंदू' अत्यंत सूक्ष्मतेने आणि उत्सुकतेने सर्व गोष्टी पहात होती. आणि साहजिकच इंदिरा गांधींचे व्यक्तिमत्त्व इथूनच आकार घेत होते. वडिलांबरोबर अनेक राष्ट्रांचा प्रवास करून त्या देखील जगातील बदलणाऱ्या राजकारणाचा सूक्ष्मतेने अभ्यास करीत होत्या. जवाहरलाल नेहरू जेलमध्ये असताना इंदिरा गांधींनी 'वानर सेना' तयार करुन सामाजिक कार्य सुरु केले आणि स्वातंत्र्य चळवळीत उडी घेतली. नेहरू कैदेत असताना त्यांनी प्रियदर्शिनी इंदिराजींना अनेक पत्रे लिहिली आणि या पत्रांमुळेच त्यांच्या व्यक्तिस्त्वाची जडणघडण होत गेली. याच काळात त्यांच्यावर गांधीजींच्या कार्याचा प्रभाव पडला. ८–९ वर्षांच्या असताना त्यांनी मुलांचा एक गट बनविला होता आणि सूतकताई करण्याची तयारी दाखविली होती. गांधी चरखा संघाची ती एक शाखाच होती. त्यांच्या या गटाला 'बाल चरखा संघ' म्हणत. इंदिराजींच्या व्यक्तित्त्वाचे प्रेरणास्रोत महात्मा गांधीच होते.

इंदिरा गांधी : व्यक्तित्त्व आणि कार्य

कु. मीना भालेराव / विज्ञान (प्रथम)

इ. स. १९३८ मध्ये बंगालमधील 'शांतिनिकेतन' येथे श्रीमती गांधींनी शिक्षण घेतले. १९३६ मध्ये स्वित्झर्लण्ड येथे शिक्षणासाठी रहात असतानाच त्यांच्या मातेचा मृत्यू झाला. १९३९ मध्ये ऑक्सफोर्ड विश्वविद्यालय इंग्लंड येथे इतिहासाचे अध्ययन करून त्या भारतात परत येत होत्या त्याच जहाजावर कै. श्री. फिरोज गांधी हे देखील होते. फिरोज गांधी हे स्वतंत्रतासंग्रामाचे सेनानी होते. त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची इंदिराजींवर छाप पडली. इंदिराजींनी त्यांना आपले पती म्हणून निवडले. जवाहरलालजींच्या काळात त्यांनी राजकारणात भाग घेण्यास सुरुवात केली. ११ सप्टेंबर १९४२ रोजी 'चले जाव' या आंदोलनात त्यांनी भाग घेतला व तेरा महिन्यांचा कठोर कारावास भोगला. १९४७ मध्ये भारतास स्वातंत्र्य प्राप्त झाले. आणि पं. जवाहरलाल नेहरू हे भारताचे पहिले पंतप्रधान बनले. त्यानंतर देशासाठी अहोरात्र झटणाऱ्या आपल्या पित्यासोबत श्रीमती गांधींनी देशाची सेवा केली. आणि हेच त्यांचे कार्यक्षेत्र बनले जवाहरलालजी ज्याप्रमाणे राष्ट्रात आणि परराष्ट्रात प्रिय होते तशीच लोकप्रियता पुढे इंदिराजींना मिळाली. १९५५ मध्ये त्या काँग्रेस वर्किंग कमिटीत सर्वाधिक मतांनी निवडून आल्या. १९५९ मध्ये त्यांची काँग्रेसच्या अध्यक्षपदी निवड झाली. १९६० साली त्यांचे पती फिरोज गांधी यांचे निधन झाले. त्यांच्या निधनाने इंदिराजींना अतीव दुःख झाले.

राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रांत अनेक पारितोषिके मिळवून त्या नेहरू कुटुंबाचा राष्ट्रभक्तीचा वारसा चालविण्यास योग्य बनल्या. १९६५ साली रोमन अकादमीने विविध क्षेत्रांतील कर्तृत्वाबद्दलचे 'इझाबेल–डी–एस्टे' हे पारितोषक देऊन 'राजधुरंधर' महिला म्हणून त्यांचा गौरव केला. २७ मे १९६४ साली पं. नेहरूंचे निधन झाले. पं. लालबहादुर शास्त्री यांची भारताचे दुसरे पंतप्रधान म्हणून निवड झाली. त्यांच्या मंत्रिमंडळात श्रीमती गांधी माहिती व नभोवाणी खात्याच्या मंत्री होत्या. भारत–पाक युद्धानंतर लालबहादुर शास्त्री पाकिस्तानी नेत्यांशी शांतिवार्ता करण्यासाठी रूस येथे गेले असताना तेथेच त्यांचे अकस्मात निधन झाले. २४ जानेवारी १९६६ मध्ये पंतप्रधानपदाची अत्यंत महत्त्वाची धुरा वाहून नेण्याचे कार्य श्रीमती इंदिराजींवर टाकण्यात आले. आणि त्या भारताच्या तिसऱ्या पंतप्रधान बनल्या. श्रीमती इंदिरा गांधी या भारताच्याच नव्हे तर संपूर्ण विश्वातील पहिल्या तरुण पंतप्रधान होत्या.

१९६९ मध्ये ९ ते १३ जुलैला बंगळूर येथे अखिल भारतीय काँग्रेसचे अधिवेशन झाले. या अधिवेशनात इंदिराजींनी आपल्या व्यक्तिमत्त्वाची देशाला जाणीव करून दिली. इंदिरा गांधी युवकांच्या परमप्रिय नेत्या होत्या. त्यांच्या साहसपूर्ण निर्णयाने नव्या पिढीला स्फूर्ती व प्रेरणा मिळत होती. त्यांनी आपल्या कारकीर्दीत देशातील चौदा व्यापारी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण केले. श्रीमती इंदिरा गांधींना गरिबांविषयी विशेष तळमळ होती. गरिबांसाठी त्या देवासमान होत्या. गरिबांच्या कल्याणासाठी त्यांनी 'गरिबी हटाव' ची घोषणा केली. स्वयंरोजगार योजना, संजय निराधार योजना काढल्या. देशातील अशिक्षित लोकांसाठी साक्षरतेचे वर्ग सुरू केले. यासाठी त्यांनी 'दूरदर्शन' सारख्या माध्यमाचा उपयोग केला. आपल्या देशातील वाढत्या लोकसंख्येला आळा घालण्यासाठी त्यांना 'कुटुंब नियोजनाचे' कठोर पाऊल उचलावे लागले.

आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रांत आपल्या वडिलांप्रमाणे त्यांनी महान कार्य केले. १९७१ साली त्यांना 'भारत रत्न' हा सर्वोच्च बहुमान मिळाला. ३० ऑगस्ट १९६७ साली अणुशक्ती विभागाच्या अहमदाबाद येथील प्रायोगिक भू-केन्द्रात पहिली प्रत्यक्ष दूरचित्रवाणी चाचणी यशस्वी झाली आणि भारताचा अंतराळयुगात प्रवेश झाला. श्रीमती इंदिरा गांधी यांचे पाकिस्तान, चीन इत्यादी राष्ट्रांशी सलोख्याचे प्रयत्न झाले तर रशियासारखा महान मित्र त्यांनी भारतास मिळवून दिला. सन १९८० ते १९८४ हा कालखंड इंदिरा गांधींच्या जीवनातील सर्वाधिक क्रियाशील काल आणि सुवर्णयुग होता. त्यांच्या नेतृत्वाखाली देश गतिशील बनला होता. १९८३ मध्ये 'एशियाड'च्या आंतरराष्ट्रीय आयोजनात इंदिरा गांधींचीच प्रेरणा होती. त्यांनी घेतलेल्या निर्णयातून त्यांच्या ठायी असलेले खंबीर धोरण स्पष्ट होते. इंदिराजींचे व्यक्तिमत्त्व हिमालयासारखे उत्तुंग व बुलंद होते तर त्यांचे कार्य अथांग सागरासारखे विशाल होते.

विद्यार्थी संसद १९८५-८६

ज्येष्ठ महाविद्यालय

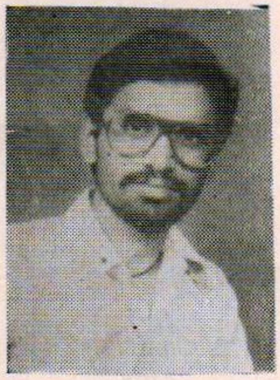

विकास तोटावार
अध्यक्ष

नागनाथ धडेवार
उपाध्यक्ष

बालाजी बेल्लेवार
सचिव

*

अमोल वझे
सहसचिव

संजय कळसकर
विद्यापीठ प्रतिनिधी

कु. गोदावरी शेटकार
विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

कनिष्ठ महाविद्यालय

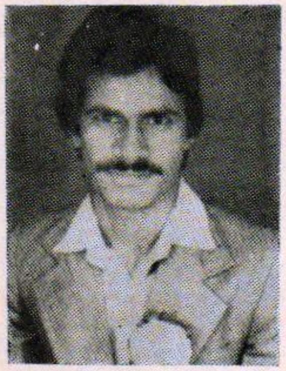

भीमराव जोगावार
अध्यक्ष

अभय रायकर
उपाध्यक्ष

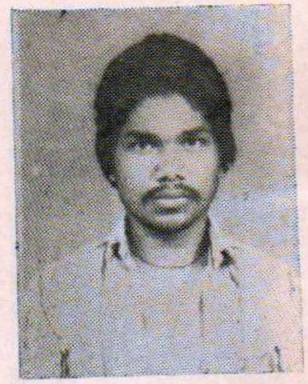

सूर्यकांत सोनकांबळे
सचिव

शिवाजी झरीकर
सहसचिव

कु. अनीता देगलूरकर
विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

३० ऑक्टोबर १९८४ रोजी भुवनेश्वर येथे आपल्या जाहीर भाषणातून त्यांनी जणू काही आपले भविष्यच वर्तवले होते. त्या म्हणाल्या, 'अगर मैं देश के लिए मर भी गयी तो मुझे गर्व होगा । मुझे यकिन है कि मेरे खून का हर कतरा देश को मजबूत और प्रगतिशील बनाएगा।' त्यांची ही वाणी ३१ ऑक्टोबरला खरी ठरली. मृत्यूला जणू काही त्यांनी आव्हानच केले होते. त्यांच्या रक्ताच्या सड्याने भारतभू न्हाऊन निघाली आणि अक्षरश: आपल्या रक्ताने त्यांनी भारतमातेची लाडकी लेक म्हणून स्वत:ला गौरविले.

श्रीमती इंदिरा गांधी या फक्त भारताच्याच पंतप्रधान अथवा जननेत्या नव्हत्या तर संपूर्ण जगात त्यांचा विशेष सन्मान होता. त्यांच्या मृत्यूने एका युगाची समाप्ती झाली परंतु अशा व्यक्ती मरणानंतरही अमर राहतात. त्यांच्या आठवणी, अनेक उल्लेखनीय कार्ये भारतवासियांसाठी चिरस्मरणीय राहतील. एका शांतिदूतास आपला देश मुकला.

भारतमातेच्या या महान कन्येला माझे शतश: प्रणाम !

□ □ □

इंदिरा गांधी : व्यक्तिमत्त्व व कार्य ......

जगातील अलिप्त राष्ट्रांच्या गटाचे अध्यक्षपद या महान नेत्याकडेच होते. हा बहुमान त्यांनी मिळविला यातच त्यांच्या व्यक्तित्त्वाची व त्यांच्या अलौकिक कार्याची साक्ष पटते. देशाला सर्वच क्षेत्रांत प्रगतिपथावर नेताना जे काही मैलाचे दगड दिसतात त्या सर्वांवरच यांचा ठसा उमटलेला दिसतो.

इंदिराजींना बालपणापासूनच अत्यंत खडतर मार्गाने वाटचाल करण्याची सवय होती. भारताचे दारिद्र्य व दैन्य पाहून त्यांचे हृदय हेलावत असे. म्हणून त्याच्यासाठी अनेक कल्याणकारी योजना त्यांनी देशाला दिल्या.

नैसर्गिक आपत्ती कोसळलेल्या देशवासियांना त्यांनी मदतीचा हात दिला. देशाच्या सीमांचे रक्षण करणाऱ्या शूर जवानांना त्यांनी अमोघ शक्ती दिली. इंदिरा म्हणजे जगातील स्त्रीमुक्तीची जागती ज्योत होती. शेवटी पंजाब प्रकरणानेच या तेज:पुंज ज्योतीवर झडप घातली. राष्ट्राचे महान व खंबीर नेतृत्व अंतर्धान पावले. एका भ्याड व माथेफिरु मारेकऱ्यांच्या गोळ्यांना ही भारताची महान ' जोन ऑफ आर्क ' बळी पडली. वज्रालाही भेदून जाणारी ही सौदामिनी साऱ्या जगाचे नेत्र दिपवून निमिषार्धात अनंतात विलीन झाली.

परंतु मला निश्चित वाटते की इंदिराजींचे अधुरे राहिलेले कार्य पूर्ण करण्यासाठी असंख्य इंदिरा जन्म घेतील व त्याच या भारताचे व विश्वाचे कल्याण करतील.

इंदिराजी अमर आहेत !

□ □ □

संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९८५ हे वर्ष युवक वर्ष म्हणून घोषित केले. कारण युवक वर्ग मानवमात्राच्या उन्नती आणि परिवर्तनाच्या शक्तीचा स्रोत आहे.

युवकांमध्ये कार्यशक्ती, उल्हास दांडगा असतो. त्याद्वारे तो नव–नवीन कठीण समस्यांवरसुद्धा मात करू शकतो. आजचा समाज अनेक अवघड समस्यांना तोंड देत आहे. युवाशक्ती ही अवघड समस्यांना सुलभ करण्याचे बहुमोल कार्य साधत आहे.

युवक हा फक्त १६ ते २५ एवढ्याच वयोमर्यादेचा असावा हे गृहीत न धरता ती मर्यादा १६ ते ४० व्हावी. कारण जीवनाच्या उन्नतीचा मार्ग प्रशस्त बनविण्याचा कालच हा आहे. या युवकवर्षात सर्वप्रथम स्थान अहिंसेला दिले पाहिजे. अहिंसा, निःशस्त्रीकरण, विश्वबंधुत्व यांना मुख्य स्थान दिले पाहिजे. कारण जर परमाणू युद्ध झाले तर आम्ही जे कार्य हाती घेतले ते धुळीस मिळेल. आजच्या शस्त्रनिर्मितीत दर मिनिटाला दहा लक्ष डॉलर खर्च होत आहेत. आणि २० टक्के युवक या वैज्ञानिक युद्धकार्यात मग्न आहे. याचाच अर्थ या विश्वात मानवशक्तीला व धनाला व्यर्थ नष्ट केले जात आहे. यावरून असे वाटते की युद्ध सुरू होण्याआधीच काही उपाय केले पाहिजेत. नसता उन्नती, विकास या कल्पना भस्मीभूत होतील.

आपण म्हणाल सर्व राष्ट्र सुरक्षा व्यवस्थेत तत्पर आहेत. मग आपण मागे राहून कसे चालेल ? पण असे म्हणावेसे वाटते की, शक्ती व पैसा विध्वंसक कार्यात न लावता विधायक कार्याकडे वळविला तर योग्य होईल.

जगात प्रत्येक संतांनी मानवमात्रावर प्रेम करावयास शिकविले. परंतु त्याच्या अगदी उलट कार्य अत्यंत वेगात चालत आहे.

हजारो निरपराध बालकांची आहुती या रणयज्ञात पडतेच आहे. तसेच त्या रणचंडिकेची भूक दिवसेंदिवस वाढतच आहे. आता तर आण्विक युद्धात क्षणात विश्व-समाप्त होईल. म्हणूनच या युवाशक्तीला या विनाशक कार्यापासून दूर केले पाहिजे.

मला वाटते या युवाशक्तीने आता नवीन प्रकारच्या युद्धाला सुरुवात केली पाहिजे. या जीवनातल्या वाईट बाबींशी युद्ध करून आपण प्रत्येक आत्म्याला शक्तीचे दान दिले पाहिजे.

युवाशक्तीने आपसात वैर न ठेवता सामाजिक उणिवा, अंधःविश्वास इ. गैरप्रकारांना आळा घातला पाहिजे.

आम्हा युवकांनी आता घोषित केले पाहिजे की, विश्वात आनंद निर्माण करणे हेच आमचे ध्येय आहे.

रचनात्मक कार्यातून सामाजिक परिवर्तन प्रथम होणे आवश्यक आहे. त्यातूनच नव्या युगाची म्हणजेच राम–राज्याची कल्पना साकार होईल.

युवकांत इच्छाशक्ती अत्यंत बलवान असते. फक्त त्यांना रचनात्मक कार्यासाठी प्रोत्साहित करणे आवश्यक आहे. युवकांना आदर्श जीवन जगण्यासाठी अहिंसक बनणे आवश्यक आहे.

जर आम्ही युवकांनी विध्वंसक कार्याऐवजी विधायक कार्ये आत्मसात केली तरच १९८५ हे वर्ष युवक वर्ष म्हणून सफल होईल.

युवकांचा राष्ट्रीय स्तरावर सन्मान करावा.

संस्कारक्षम लेखनाबद्दल योग्य फिल्म निर्मात्यास व नैतिक उत्थानात आपल्या प्रतिभेचा आविष्कार करणाऱ्या युवकांचा योग्य गौरव केला पाहिजे.

या सर्व नियमांना आम्ही युवक पिढीने स्वीकृत केले तर भारताचे उज्ज्वल यश दूर नाही.

तसेच भारत जगापुढे एक आदर्श निर्माण करू शकेल.

□ □ □

युवक वर्ष १९८५ : एक आवाहन

गिरीश उत्तरवार / अकरावी (विज्ञान)

परिचर्चा : दलित आत्मकथने

दलित आत्मकथा लिहिणे म्हणजे समाजातील दुःख, वेदना व समस्या यांना वाचा फोडणे होय असे माझे स्पष्ट मत आहे.

आज दलित साहित्य विपुल प्रमाणावर लिहिले जात आहे. दलित आत्मकथा तर आज चर्चेचा आणि कुतुहलाचा विषय बनला आहे. दलित आत्मकथा व कविता विद्रोही स्वरूपाच्या आहेत. म्हणजे या प्रकारच्या साहित्यात पारंपरिक, बुरसटलेल्या व कालबाह्य झालेल्या रूढीं-बद्दलचा नकार आहे. त्याचबरोबर त्यात स्वातंत्र्य, समता व बंधुभाव यावर आधारित समाजरचनेची स्वागतेच्छू वृत्तीही आहे. दलित आत्मकथा अनुभवलेल्या पूर्वायुष्याचा आलेख काढते. त्यात त्याला दलित समाजातील विषमता व अंधःश्रद्धा यांचे जे अनुभव आलेले असतात किंवा दुःख व दारिद्र्य यांचे जे या समाजाने चटके सहन केलेले असतात याचे चित्रण दलित आत्मकथेत केलेले आढळते.

आत्मकथन करणाऱ्या दलित लेखकाला दोन प्रकारच्या पातळीवर जागरुक राहावे लागते. एका बाजूला त्याने अनुभवलेले जग व दुसऱ्या बाजूला नव्या समस्यांनी, अनुभवांनी व दुःखदायक घटनांनी प्रेरित झालेले त्याचे मन. दलित लेखक आत्मकथन करताना इतिहासाची पुनर्रचना करीत असतो. तो त्याच्या समाजाविषयी, त्याला अभिप्रेत असलेल्या समाजव्यवस्थेविषयी, त्याच्या प्रेरणा स्रोताविषयी आणि त्याच्या समाजापुढील दयनीय स्थिती-विषयी विद्रोहपूर्वक लिहीत असतो मग ते प्रश्न त्याच्या समाजातील असतील किंवा त्याच्यावर लादलेले असतील. दलित आत्मकथा लिहिणारा लेखक हा त्याला गावकुसा-बाहेर आलेल्या अनुभवांवर अधिक भर देत असतो. दलित आत्मकथेत प्रचलित समाजातील सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, राजकीय प्रश्नांचे वर्णन केलेले असते. शिक्षण क्षेत्रातही या समाजाची वाटचाल दिशाहीन आहे. एकंदरीत दलित समाज आजमितीला भरकटलेला आहे. दलित आत्मकथेत अशा समाजाची नाडी तपासण्याची ताकद असते असे वाटते. आणि अशा दिशाहीन व भांबावलेल्या समाजाला दिशा देण्याचे कार्य दलित आत्मकथा करीत आहेत असे मला वाटते.

□ □ □

दलित आत्मकथा : एक विचार

गणपत घाटे

दलित साहित्य तसे नवेच. त्याची सुरुवात गेल्या एक दोन दशकातील आणि ही काही फार मोठी मजल नाही. तेव्हा त्याची संख्या मोजकी असणे आणि वाङ्मयीन दृष्टचा श्रेष्ठ असू शकणाऱ्या साहित्यकृती त्याहून कमी असणे स्वाभाविकच ठरते. तरीही या मोजक्या साहित्य-रचनेतून समोर येतात ती बलुतं, उपरा, तराळ-अंतराळ, आठवणींचे पक्षी, गावकी इ. आत्मचरित्रात्मक लेखन.

वरील सर्व पुस्तकांच्या लेखकांपैकी 'शंकरराव खरात' हे नाव जास्त परिचित व बरीचशी सामाजिक पार्श्वभूमी लाभलेले. म्हणून त्यांचेच आत्मचरित्र हाती घेतले.

आत्मचरित्र हे स्वतःच्या अनुभवांचे जीवनातील एकूण बऱ्या वाईट घटनांचे निखळ कथन असावे, ते स्वतःच्या समर्थनार्थ व इतरांवर दोषारोप करणारे असू नये किंवा आत्मचरित्र अपरिहार्यपणे येणाऱ्या व्यक्तींच्या स्वभाववैशिष्टयांवर आणि व्यक्तिमत्त्वावर आक्रमण करणारे असू नये हे दर्जेदार आत्मचरित्राचे एक लक्षण समजले जाते.

तराळ–अंतराळचे पहिले पान उलटताच प्रस्तावने-तील पहिल्याच ओळीतील ठळकपणे नजरेत भरणाऱ्या 'दी स्टोरी ऑफ अनटचेबल' या चार शब्दांतून शंकर-राव खरात हे मूल्य जपण्याचे वचन देऊन आपल्या लेख-नाला वेगळे आयाम देऊ इच्छितात हे लक्षात येते.

तराळ–अंतराळ वाचत असताना खरात आपल्या वरील विधानाची पत्येक ठिकाणी प्रचीती देत रहातात तराळ–अंतराळमधील पत्रवाचनाचा प्रसंग, ज्यात लेखकाच्या पित्याच्या वाटचाला, एक दोन ओळीचे पत्र वाचून घेण्यासाठी जे कष्ट येतात त्या वरून वाचकाला मी म्हणतो ती प्रचीती समजण्यास कठीण जाणार नाही. हे दुःखभोग एकटचा खरातांच्या किंवा त्यांच्या कुटुंबाच्याच वाटचाला आलेले नाहीत तर संपूर्ण दलितांचेच ते दुःख आहे, ही गोष्ट खरात वरील प्रसंगाने अधोरेखित करतात.

खरातांनी अगोदरच स्पष्ट केल्याप्रमाणे तराळ–अंतराळमधील निवेदन वरवर पहाता त्यांच्या एकटचाचे वाटत असले तरी ते संपूर्ण दलित समाजाचे आहे. खरात समोर येतात ते या समाजाचे केवळ एक प्रतिनिधी म्हणून. एरव्ही ते एक समूहजीवनाचे निवेदन आहे हे सतत जाणवत राहते. आणि हेच या आत्मकथनाचे वैशिष्टच होय असे मला वाटते.

कुठल्याही रचनेतून निर्माता स्वतःचे अस्तित्व शंभर टक्के दूर ठेऊ शकत नाही. किंबहुना आत्मनिष्ठा हे ललित कृतीचे व्यावच्छेदक लक्षणच असते. मग ती रचना कथा, कविता, कादंबरी, आत्मचरित्र किंवा इतर कुठलीही ललित कृती असो मात्र त्याला एका मर्यादेपर्यन्त आपल्या रचने–पासून अलिप्त रहाता येते. आणि रचनेच्या दृष्टीने ते आवश्यकच असते. तरच ती रचना कलात्मक ठरून तिला एक निश्चित उची लाभते आणि ती प्रांजळ ठरते. खरा–तांनी आपल्या लेखनात हे भान नेमके ठेवल्याचे आपणास दिसून येते.

'तराळ-अंतराळ' मध्ये खरातांचे हे व्यक्तिगत अस्तित्व जाणवते. पण येथे खरात एकटेच उपस्थित नाहीत तर ते ज्या समाजातून आले आहेत तो संपूर्ण समाज खरातांच्या निवेदनातून साकार होत जातो व आपण नकळतच 'तराळ-अंतराळ' च्या निमित्ताने विचारप्रवृत्त होतो.

निवेदकाचे अस्तित्व रचनेपासून अलिप्त असणे त्याच्या रचनेच्या दृष्टीने जसे आवश्यक असते तसेच निवे-दक ज्या एका विशिष्ट समूहाचे, वर्गाचे प्रतिनिधित्व स्वीकारतो त्याची अलिप्तता देखील रचनेत आवश्यक असते. पण 'तराळ-अंतराळ' च्या उत्तरार्धात खरातांचे हे निवेदन किंवा लेखन किंचितशा, जीवनभाष्य व सामा–

दलित आत्मचरित्रात्मक लेखन : एक स्थूलमापन

उमेश बासवाडेकर / वाणिज्य (तृतीय)

जिक तत्त्वज्ञान या पातळीवर जात असल्याचे जाणवते. वस्तुतः उघडं नागडं एक जीवनचित्र आपल्यासमोर उभे केल्यावर कलावंताने त्यावर वेगळी मल्लिनाथी करण्याची गरज भासू नये ते त्या चित्राच्या रेषा-रेषांतून acknowledge व्हायला हवे.

कर्मवीरांच्या वसतिगृहातील अनुभवांचे उदात्तीकरण करू पाहणारे खरात म्हणूनच पूर्वार्धातील अनुभवांचे कथन करणाऱ्या खरातांपासून नकळतच वेगळे होत जातात हे याचे उत्तम उदाहरण.

बाकी एवढी सामाजिक प्रतिष्ठा लाभलेली व्यक्ती स्वतःच्या मृतमांससेवनाबद्दल प्रामाणिकपणे अगदी सहजगत्या सांगून जाते. त्याला किती कलात्मक अलिप्तता लागत असेल याची कल्पनाच केलेली बरी खरातांची ही स्थितप्रज्ञवृत्ती निःसंशय अपूर्व आहे.

खरातांच्या सामाजिक जाणिवेचा उदय शोधायचा झाल्यास ; मोकिंदा आणि गेना हे त्यांचे मुंबईत रहाणारे जातबंधू, मुंबईहून गावी परत येऊन मुंबई, पुण्यासारख्या शहराशहरांतून चालू झालेल्या आंबेडकरांच्या चळवळीबद्दल सांगतात तेव्हाच ती जाणवते. तो पर्यंत सामाजिक जाणिवेबद्दल अनभिज्ञ असल्याची कबुली खरात स्वतःच देतात. ही कबुली स्पष्ट रूपात नसली तरी ती त्यांच्या या प्रसंगानंतरच्या लिखाणातून सतत जाणवत रहाते. इथून पुढे आणखी एका गोष्टींकडे आपले लक्ष वेधले जाते ती ही की खरात हळूहळू बाबासाहेबांच्या विचारसरणीने, चळवळीने प्रभावित होत आहेत. आंबेडकरांचा दलित समाजासाठी, त्याच्या उन्नतीसाठी कार्यरत होण्याचा संदेश खरातांच्या मनावर ठसत असल्याचे आपणास जाणवत रहाते. समाजाच्या दुरावस्थेमुळे होणारे दुःख, त्यांची तळमळ त्यांच्या लिखाणातून प्रकट होत जाते.

यापुढील मुद्दा आहे तो, लेखकाच्या आयुष्यात येणाऱ्या आणि एकूणच सवर्णियांबद्दलच्या भावनांचा. येथेही खरातांनी कलावंत म्हणून विजय मिळविल्याचे दिसून येते. हजारो वर्षापासून घडत गेलेला आणि सहन करावे लागलेला अन्याय निव्वळ एक निवेदन, कथन म्हणून वाचकांसमोर मांडणे सोपे नाही. खरातांच्या संपर्कात अनेक सवर्ण व्यक्ती आल्या. अर्थात यात त्यांचा शिक्षक वर्गही होताच. या सर्व लोकांनी लेखकाला वेळोवेळी ती निर्दोष असतानाही छळले, लेखकाला आणि त्यांच्या समाजाला वेळोवेळी अनैतिकरीत्या राबवून घेतले, अवमानीत केले, पण या लोकांबद्दल लेखकाच्या मनात आकस नाही, वैरभाव नाही. सुडाची भाषा करण्याचा आक्रस्ताळेपणा तर मुळीच नाही. आहे तो या लोकांनी लेखकाला जे काय थोडेफार सजग केले त्या बद्दलचा आदरभाव. स्वतःच्या प्रगतीबद्दल खरात या लोकांना देत असलेले श्रेय खोटे किंवा नाटकी वाटत नाही. खोटेपणाला शब्दांच्या अवडंबराची आवश्यकता असते ते अवडंबरही येथे नाही. मोजक्या वाक्यांत, नेमक्या शब्दात लेखकाने या सर्वांचे ऋण उल्लेखिले आहे व लेखक हे ऋण जपतही रहातो. हा लेखकाच्या मनाचा जेवढा मोठेपणा आहे तितकाच या आत्मकथनाच्या यशाचा गाभा आहे.

प्रश्न शिल्लक रहातो तो हा की लेखक वाचकांना या आत्मकथनातील घटनांचा, त्या मागील दुःखाचा पुनःप्रत्यय आणून देण्यास समर्थ ठरला आहे काय ? हा प्रश्न थोडासा गोंधळात टाकणारा आहे. कारण वाचकवर्गामध्ये जसे दलित वाचक असतील तसेच सवर्ण वाचकही असणार. पण दलितांनी या आत्मचरित्रातील दुःख प्रत्यक्ष भोगले आहे त्यामुळे त्यांच्या जखमेवरची खपली निघून जखम वाहू लागणे साहजिकच आहे. पण सवर्ण वाचकांची या दुःखाशी दुरून देखील ओळख नाही. त्यामुळे ते काळजाला स्पर्श करून जरी गेले तरी ते पुनःप्रत्यय आणून देण्याबाबत समर्थ ठरण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही.

मात्र हे आत्मकथन सरसकट सर्वच वाचकांना विचार प्रवृत्त, अंतर्मुख करण्यास समर्थ ठरले आहे यात शंका नाही. याचे एक प्रमुख कारण म्हणजे स्वातंत्र्यानंतरच्या दोन तीन दशकांच्या काळात बरेच पाणी वाहून गेले आहे. अस्पृश्यतेच्या कल्पनेमागील हीनता, फोलपणा सवर्णानाच पटत आहे. हळूहळू सर्वांनाच येत चाललेली माणुसकीची जाग या समाधानातूनच हे आत्मचरित्र साकार झाले आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये.

□ □ □

आत्मचरित्र लिहिणे म्हणजे आपल्या जीवनातील अविस्मरणीय प्रसंग व घटना स्वत:च्या भाषेत व्यक्त करणे होय. किंवा आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण आयुष्याचा तो एक भाषिक आविष्कार असतो असे म्हणणे अधिक संयुक्तिक होईल

आत्मचरित्रपर लेखन हा एक वाङमयप्रकार आहे. त्यात जीवनात जे जे म्हणून आहे ते ते सर्व येणार. त्याला कशाचेही वावडे नाही. सौंदर्यदृष्टीबरोबर सामाजिक दृष्टी तेथे आढळते तशी कल्पनाविलासाबरोबरच चिंतन-गर्भ जीवनदृष्टीही तेथे आढळते. या सर्वांचे लेखक आपल्या भाषासामर्थ्याने, उत्कटतेने व सहजतेने दर्शन घडवतो. एवढेच नव्हे तर एकीकडे आपले जीवनानुभव सांगत असतानाच तो दुसरीकडे समाजकहाणीही सांगत असतो, आणि आत्मचरित्र या वाङमयप्रकाराचे सर्वमान्य लेखनसंकेत पाळत पाळत तो इतर वाङमयप्रकाराच्या समर्थ विशेषांगांचा लीलया अंगीकार करून त्यांचे कार्यही पार पाडीत असतो.

'आठवणींचे पक्षी' हे श्री. प्र. ई. सोनकांबळे यांचे आत्मकथनपर लेखन आहे. त्यात लेखकाने आपले जीवन चित्रित करीत असतानाच दलित समाजात दैन्य, दास्य, दु:ख आणि विषमता किती भयानक स्वरूपात आहे व त्यात दलित जीवन कसे होरपळून निघत आहे याचेही चित्रण केले आहे. वर्णव्यवस्था व जातीव्यवस्था यांच्याच युक्ता युक्ततेसंबंधी प्रश्न उपस्थित केले आहेत. स्पृश्य व अस्पृश्य यातील दरी पाहून लेखकाचे मन निराशेने भरून गेले आहे. ते म्हणतात, संत निर्माण झाले, त्यांनी अभंग–वाणी लिहिली असतील, दोन चार देवळे बांधली असतील, एखाद्या देवाची जाहिरात करून त्याला प्रसिद्धी मिळवून दिली असेल पण त्यांनी ही वर्णव्यवस्था का मोडली नाही. समतेचा डांगोरा पिटला पण शोषकांचा वर्ग नष्ट केला नाही. लेखकाच्या शब्दातील ही खंत आपणास अंतर्मुख करते. आपणास वास्तव जीवनाचे भान देते. एक वेगळी दृष्टी देते. आपल्यातील हीनत्वाकडे अंगुलीनिर्देश करते.

डॉ. बाबासाहेबांनी सामाजिक दास्याविरुद्ध, वर्णव्यवस्थे-विरुद्ध व विषमतेविरुद्ध बंड केले. त्यावर प्रहार केले. अनेक चळवळी उभारून शतकाशतकांपासून पिचलेल्या समाजाला जागृत केले, त्या समाजातील प्र. ई. सोनकांब–ळ्यांचे प्रेरणास्थान डॉ. आंबेडकर असणे स्वाभाविक आहे हे त्यांनीही मान्यच केले आहे. आंबेडकरांच्या विचारांमुळे मला लिहावेसे वाटले, मी लिहीत गेलो अशी कबुली लेखक देतो.

आपली विचारशक्ती आंधळेपणाने रूढींच्या पाशात गहाण ठेवणारा समाज प्रचंड प्रमाणात दु:खाची निर्मिती करीत असतो, ज्याची त्याला जाणीवही नसते. ती जाणीव करून देण्यासाठी सोनकांबळ्यांसारख्या लेखकांची फार आवश्यकता आहे, असे एका मान्यवर लेखकाने म्हटले आहे ते खरे आहे. भूक भागविण्यासाठी काय काय करावे लागते हे छोट्या मोठ्या प्रसंगारूपाने लेखकाने अत्यंत प्रभावीपणे ते जीवन उभे केले आहे. अशाच एका प्रसंगात मृतमांस भक्षणाचे चित्रण येते ते वाचून वर्णव्यवस्थेने नाकारलेल्या निर्धन व दरिद्री अशा समाजाचे हे जीवन पाहून आपले हृदय पिळवटून जाते.

असाच एक दुसरा प्रसंग आहे. त्यात एकदा लेखक मित्राला भेटून गावी परततो तेव्हा समोरून एक नुकतीच लग्न झालेली मित्राची बहीण सासरी निघालेली असते. महार आडवा आला म्हणून वेगवेगळे तर्क कुतर्क लोक करतात. यावरून लोकमानसात अस्पृश्य म्हणजे अशुभ अशा वेडगळ पण अस्पृश्यांना अपमानित करणाऱ्या सम–जुती आहेत हे तर लक्षात येतेच पण दलित समाजाला हे लादलेले जीवन जगावे लागले यातील कारुण्याने आपण नि:शब्द होतो.

गुरांनी प्यावयाचे खड्ड्यातील पाणी अस्पृश्याने पिले म्हणून ते बाटले असे एकजण बोलून जातो हे वाचून आपण अस्वस्थ होतो. असे किती तरी प्रसंग या आत्मकथेत येतात.

माणसाला जगण्यासाठी धडपड करावी लागते हे तर स्पष्टच आहे पण अशा हेतुपुरस्सरपणे नाकारलेल्या दलित समाजातील माणसाला माणूस म्हणून उभे राहाण्यासाठी किती किंमत मोजावी लागते याची जी जाचक अशी जाणीव हे आत्मचरित्र करून देते ती अत्यंत महत्त्वाची आहे. □ □ □

आठवणींचे पक्षी : काही विचार

श्रीपत पळनीटकर

महाराष्ट्र राज्यात मराठवाडा हा विभाग अविकसित तसेच मागास म्हणून ओळखला जातो. महाराष्ट्र राज्याच्या १९८१-८२ वर्षाच्या आर्थिक पाहणीत राज्यात असंतुलित विकास असल्याचे मान्य केले गेले आहे. मराठवाड्यात सात जिल्हे असून त्यात गावांची संख्या ७१६३ व लोकसंख्या ९७,२६,८४० आहे. महाराष्ट्र राज्याच्या भू-प्रदेशापैकी २०.९६ % व लोकसंख्येच्या १५.५ % मराठवाड्यात आहे.

विकासासंबंधीचे अर्थशास्त्र

विकास आणि अविकसित भाग हा अनेक घटकांचा एकत्रित परिणाम असतो. अविकसित भागास विकासात रूपांतर करण्यामध्ये विपणन शक्तीचे घटक अत्यंत महत्त्वाचे समजले जातात. अविकसित भागात गुन्तवणुकीचे प्रमाण कमी असते भांडवलप्रधान विकासप्रक्रियेत काही वृद्धीकेन्द्रे विकसित होतात व त्यामुळे अर्थव्यस्थेत असंतुलन निर्माण होते. व विकसित आणि अविकसित भागांतील विषमता वाढत जाते अविकसित भागात उपलब्ध आर्थिक व सामाजिक साधनसंपत्ती विचारात घेऊनच विकासाचे प्रकल्प उभे करावे लागतात. केवळ भांडवल गुंतवणूक करूनच विकास होत नाही तर त्याबरोबर विपणन केन्द्रे व रोजगारीचा प्रश्न योग्य रीतीने हाताळावा लागतो.

मराठवाड्याच्या मागासलेपणाचे प्रमाण –

मराठवाड्याची साधनसामुग्री मुख्यत: शेती आहे. लोकसंख्येच्या ८१ टक्के लोक शेतीवर अवलंबून आहेत ३० टक्के कुटुंब भूमिहीन व २० टक्के कुटुंब अल्प भूधारक आहेत. या भागात जंगल व खनिजाचे प्रमाणही अपुरे आहे. पावसाचे प्रमाणही निश्चित नाही. लागवडीखालील शेतीक्षेत्र ५६ लक्ष हेक्टर आहे. परंतु सिंचनक्षेत्र केवळ ८.९ टक्के आहे. जवळपास १९ तालुके टंचाईग्रस्त भागात येतात. जंगलाचे प्रमाण फक्त ५ टक्के आहे. मराठवाड्यात पिकणाऱ्या एकूण कापसापैकी ८५ टक्के कापूस व सुमारे ७० टक्के तेलबिया प्रक्रियेसाठी उद्योगा-अभावी मराठवाड्याबाहेर जातात. शेतकऱ्याकडे शेती औजारांचे प्रमाणही अत्यंत तोकडे आहे.

दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबांची संख्या ६० टक्केपेक्षा जास्त आहे. मराठवाड्यात शिक्षणाचे प्रमाण फक्त २५.८६ टक्के आहे. सुमारे ५००० शाळा आहेत. रेल्वेमार्ग फक्त ८६६ कि. मि. आहे. १५४२ गावांना वीजपुरवठा नाही मराठवाड्यातील फक्त २ टक्के लोक उद्योगधंद्यात आहेत. १९७१ नुसार दरडोई उद्योगात असलेली गुंतवणूक महाराष्ट्र राज्यात ४६५ रु. आहे तर मराठ-वाड्यात ३० रु. आहे. कारखान्यात काम करणाऱ्यांचे प्रमाण दर हजारी २० महाराष्ट्रात तर ६ मराठवाड्यात आहे.

मागासलेपणाची कारणे

मराठवाड्याच्या मागासलेपणाचे कारण ऐतिहासिक तर आहेच त्याबरोबरच शासनाचे दुर्लक्ष, मागास शती, औद्योगीकरणाचा अभाव, दुर्बल नेतृत्व, अपुऱ्या अविकसित सोयी इ. आहेत.

महाराष्ट्राची केवळ २५ टक्के लोकसंख्या मुम्बई, ठाणे व पुणे या भागात असून तेथे ६९ टक्के संघटित उद्योगाचे केंद्रीकरण झाले आहे. १९७८ साली बँकांनी वाटप केलेल्या २३६ कोटी रु. कर्जात मराठवाड्याला फक्त २२ कोटी देण्यात आले. आणि उद्योगक्षेत्राला वाटप केलेल्या १८९० कोटी रु पैकी मुम्बईचा वाटा ६५ टक्के तर मराठवाड्याचा फक्त १.२५ टक्के होता औद्योगिक

मराठवाड्याची अर्थव्यवस्था

बाहेती रामविलास रामचंद्र

विकास महामंडळाने औद्योगिक वसाहती विकसित करण्यावर १९७५ अखेर केलेल्या खर्चाच्या १२ टक्के खर्च मराठवाड्यासाठी होता. १९६० ते ७८ या १८ वर्षांच्या काळात राज्यात ३६९० कारखाने निघाले, पैकी ९४ टक्के मुंबई, पुणे भागात तर फक्त २ टक्के मराठवाड्यात होते. त्यातील रोजगार अनुक्रमे २,४७,६२६ व ११,२२४ उपलब्ध होता.

विकासाबाबत उपाय

विकासाच्या सर्व शक्यता मराठवाड्यात आहेत. विकासाची प्रक्रिया सुरू करून अधिक लक्ष, खर्चाची तरतूद व सोयी आवश्यक आहेत. साखर, सूत, कागद, औषधे, तेल, रसायने, कीटकनाशके, खाद्यपदार्थ, बीज-प्रक्रिया, दुग्ध, मत्स्य, तेल इ. अनेक उद्योगधंद्यांना भरपूर वाव आहे. कृषिआधारित औद्योगिक वसाहती निर्माण झाल्या पाहिजेत.

पुरेपूर सिंचनक्षमता वाढवून ओलिताचे क्षेत्र वाढविणे आवश्यक आहे. भूजल सर्वेक्षणानुसार मराठवाड्यात १.६ लक्ष विहिरी खोदल्या जाऊ शकतात. तसेच रेल्वे रुंदीकरण, विद्युतीकरण, शिक्षण, रस्तेविकास, टेलिफोन इ. सोयींत आवश्यक ती वाढ झाली पाहिजे.

रोजगार

बेरोजगार व स्वयंरोजगार यातील फरक हा केवळ मिळत्या उत्पादनावर असतो. इतर क्षेत्रात मिळणाऱ्या उत्पन्नापेक्षा कमी उत्पन्न मिळत असेल तर तो आकर्षक ठरत नाही. रोजगाराचे क्षेत्र आकर्षक असले पाहिजे. ग्रामीण भागातील शेतकरी, शेतमजूर, कामगार व उद्योजक यांना योग्य प्रशिक्षण मिळणे आवश्यक आहे.

मराठवाड्यात जमीन–मनुष्य प्रमाण अधिक असल्याने कृषिक्षेत्रात रोजगार वाढू शकत नाही. म्हणून लघुउद्योगांवर भर दिला पाहिजे. लघुद्योग व कुटीरोद्योगात रोजगाराचे प्रमाण जास्त असते. त्यामुळे या उद्योगाचे हितसंबंध राखून ठेवण्यासाठी विशेष कायदे संमत केले पाहिजेत, करामध्ये विशेष सूट दिली पाहिजे जमीन सुधारणा, तंत्रज्ञान व उत्पादनपद्धतीत बदल करून वाढते. रोजगार उपलब्ध केले पाहिजेत, श्रमप्रधान तंत्राचा वापर केला गेला पाहिजे, शिक्षणाद्वारे उद्योगाला लागणारे कसब, श्रमप्रतिष्ठा व व्यक्तिमत्त्व निर्माण होईल याकडे लक्ष दिले पाहिजे. आय. टी. आय. शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात उद्योजकता प्रशिक्षण समाविष्ट केले पाहिजे. व्यावसायिक व धंदेवाईक शिक्षणात शेती, व्यापार, उद्योगाच्या गरजेशी निगडित ठेवले पाहिजे.

□ □ □

संस्थेच्या वतीने कुलगुरुंचा हृद्य सत्कार

संस्थेचे अध्यक्ष – श्री. पोशट्टीदादा उनगृतवार मराठवाडा विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. भगतसिंह राजूरकर यांचा शाल व श्रीफळ देऊन सत्कार करत आहेत.

→ श्री. विकास तोटावार स्नेहसंमेलनाचे प्रमुख पाहुणे डॉ. प्रभाकर देव यांना पुष्पहार घालताना. बाजूस प्राचार्य जाजू, प्रा. जोशी.

'खानदेशचा मळा मराठवाड्याचा गळा' कार्यक्रम सादर करताना श्री. व सौ. जोंधळे, प्रा दत्ता चौगुले व सुप्रसिद्ध कवी फ. मुं. शिंदे. ←

→ मराठी एकांकिका 'देव दासी'मधील एकदृश्य

सध्या शैक्षणिक परिवर्तन, पुनर्रचना, आमूलाग्र बदल वगैरे शब्द ऐकण्यात व वाचण्यात येत आहेत. ह्या शब्दांचे अर्थाशी मी जरी थोडा फार परिचित आहे. परंतु शैक्षणिक परिवर्तन म्हणजे नक्की काय ? शिक्षणात कोणते परिवर्तन होणार आणि आमूलाग्र पुनर्रचना होणार म्हणजे नक्की काय ? शिक्षणाचे स्वरूप कसे असेल ? या संबंधी मी तर बोलून चालून एक महाविद्यालयातील विद्यार्थी ! अजून माझे शिक्षणच पूर्ण झालेले नाही. त्या पाण्यातच मी पोहत आहे त्या गोष्टी इतरांना विचाराव्यात म्हणून मी यासंबंधी काही जाणकार व्यक्तींना वरील प्रश्न विचारूनही पाहिले. परंतु तेही याबाबत नक्की काहीच सांगू शकले नाहीत. अशीच गोल-गोल उत्तरे त्यांनी दिली. आणि मला चहा पाजून, अभ्यास करत जा वगैरे सांगून वाटेला लावले. प्रत्येकजण आजच्या शिक्षण पद्धतीवर कोरडे ओढतो, तिला त्याज्य ठरवितो. ती टाकाऊ आहे असे म्हणतो. त्याचे म्हणणे खोटे नाही. शिक्षण क्षेत्रात सर्वत्र अशीच अवस्था आहे जो उठतो, तो आजच्या शिक्षणावर पसरतो. परंतु त्याला विचारले की की 'बाबा रे तुमा असले शिक्षण नको आहे, ठीक आहे ! मग तुला नक्की कसले शिक्षण हवे आहे ? आजच्या शिक्षण पद्धतीत नक्की कोणते बदल हवेत ? हा प्रश्न विचारताच तो गडबडतो 'आमच्या हातात काय आहे ? सांगून काय उपयोग आहे ?' वगैरे गोल उत्तरे देऊन टाळतो व गप्प बसतो. आजच्या शिक्षणाची हीच खरी शोकांतिका आहे. ज्यांना बदल व्हावेत असे वाटते ते गप्प आहेत शांतपणे पहात बसले आहेन.

नुसती टीका करणे, दोष दाखविणे सोपे आहे. परंतु दोष दाखवून सुधारणा सुचविणे त्या अंमलात आणण्यासाठी हे आपले काम आहे असे समजून प्रयत्न करणे ही गोष्ट अवघड आहे. परंतु तीच आवश्यक आहे आणि तीच आज टाळली जात आहे. सर्वत्र दोषप्रदर्शनार्थ पण सुधारणाशून्य प्रकार जाणवतो.

शिक्षण ही परिवर्तनशील प्रक्रिया आहे. हे सर्वांनाच मान्य आहे. त्यात काळाप्रमाणे बदल व्हावयास हवेत. याबद्दल कुणाचेही दुमत नाही. त्याप्रमाणे बदल होत आहेत. परंतु हे बदल केवळ बदलासाठी केले जातात. अशी शंका येते. कोणताही बदल करताना देश-देशाच्या गरजा, त्याचे भवितव्य या गोष्टी विचारात घ्यावयास हव्यात परंतु ह्या गोष्टी विचारात घेतल्या जातातच असे म्हणवत नाही. परदेशातील एखादी कल्पना चांगली दिसली कि - — तिची नक्कल केली जाते. विदेशातील शिक्षण पद्धती ही सोन्याची सुरी असेल. परंतु आपल्या देशातील विद्यार्थ्यांच्या उरात खुपसणे, कितपत योग्य ठरते ? दुसरी गोष्ट मला ह्या बाबत दिसून येते, ती अशी की, हे बदल वारंवार एकामागून होत आहेत. शिक्षण ही सावकाश चालणारी प्रक्रिया आहे. आज झाड लावले तर १० ते १५ वर्षांनी त्याची फळे चाखावयास मिळतात. शिक्षणाची फळे दिसून येण्यास सुमारे एक पिढीच्या कालावधीची गरज आहे. तितका काळ त्यास द्यावयास हवा. परंतु त्याहीबाबतीत उतावळेपणा नडतो. बदलामागुन बदल हेच धोरण. त्यामुळे पहिल्या बदलाचे काम झाले हे नक्की सांगता येत नाही. सर्वत्र गोंधळ अभ्यासक्रमाच्या संदर्भातील हे अनुभव बोलके आहेत.

शिक्षण क्षेत्रात आज काय चाललेले आहे. याचा नमुना म्हणून मी वरील दोन गोष्टी दाखविल्या. परंतू इतराप्रमाणे फक्त दोष दाखविले तर लोका सांगे ब्रम्हज्ञान — — असे तुम्ही म्हणाल. मला नुसते कोरडे पाषाणपद नको आहे. त्यामुळे उद्याच्या शिक्षणात आमच्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिने कोणते बदल हवेत हे मी येथे सूचवू इच्छितो. मी शिक्षणतज्ञ नाही. कोठे दुखते, वेदनाचे स्वरुप हे डॉक्टर पेक्षा रोग्यालाच जास्त कळते. तसा मी एक शिक्षण रुग्ण आहे. त्यामुळे ह्या वेदना स्पष्ट करावयास हरकत नाही. अर्थात हे बदल मी महाविद्यालयीन शिक्षणातील सूचवीत आहे.

आम्हाला असे शिक्षण मिळावे

संजय वि. अत्रे । बी. कॉम. द्वितीय वर्ष

प्रथम, आजच्या शिक्षणात आमच्या विद्यार्थ्यांत एक महत्त्वाची पण तातडीची गरज आहे आणि ती म्हणजे– बेकारीची, शिक्षणाने आज हजारो तरुण बेकार बनत आहेत. प्रतिवर्षी प्रचंड संख्येने ही वाढ होत आहे. त्यांच्यासाठी नोकऱ्या देणे शक्य नाही. वास्तविक शिक्षण हे माणसाला सबळ बनवावयास हवे. परंतु आजचा तरुण दुर्बल बनत आहे. त्यापेक्षा न शिकलेला अथवा कमी शिकलेला त्याचा भाऊ कष्ट करून पोट भरू शकतो. आजचे शिक्षण तरूणात परावलंबित्व निर्माण करत आहे. हात असूनही तो थोटा आहे, पाय असूनही तो पांगळा आहे, कान असून तो बहीरा आणि डोळा असूनही तो आंधळा बनत आहे. आई बाप रक्ताचे पाणी करून त्याला शिकवतात एका आशेने की हा मोठा होईल आपले पांग फेडेल हा मोठा होतो. सशक्त होतो. आई-वडिल वृद्ध झालेले असतात. त्यांच्याने काम होत नाही. वास्तविक त्यांची सेवा करण्याचे दिवस, सुखाचे दिवस, स्वत: कष्ट करून त्यांची सेवा करण्याची तीव्र इच्छा पण काय ?

आई वडिलानाही भारभूत झालेले हे जीवन आजच्या शिक्षणामुळेच आमच्या वाट्याला येत आहे. त्याचे काय ? मला वाटते. आजच्या शिक्षणाने आमची ही समस्या विचारात घ्यावयास हवी.

आजच्या इंग्रजीच्या काळात 'पुस्तकी शिक्षण' म्हणून त्यावर अभिप्राय आमच्यापैकी बरेच विद्वान नोंदवितात. स्वातंत्र्य मिळून ३७ वर्षे झाली. तरी त्या शिक्षणपद्धतीत फारसा व मूलभूत बदल जाणवत नाही. जे जाणवतात ते बदल मलमपट्या आहेत. अचूक रोग-निदान व त्यावर प्रभावी औषध योजना झालेली दिसत नाही. उलट ब्रिटिशांच्या काळापेक्षा शिक्षण अधिक गुंता-गुंतीचे व पुस्तकी बनत चालले आहे. व्यवहारापासून, जीवनापासून ते दूर जात आहे, ही वस्तुस्थिती नाकारण्यात अर्थ नाही. आदर्शाच्या नावाखाली ससळेच आदर्श अभ्यास-क्रमात समाविष्ट केले गेले आहे. या सगळ्या आदर्शाच्या ओझ्याने आम्ही विद्यार्थी बेजार होत आहोत, याचे भान तज्ञांना नाही. तीन चार वर्षे वयाच्या मुलाच्या डोक्यावर आठ पायलीचे ओझे आजच्या शिक्षणांतून दिले जाते. तहानलेल्या माणसाच्या मुखासमोर ३ इंची नळीने पाण्याचे फवारे मारावे, यातर्फे तुला घेता येईल, तेवढे घे म्हटले तर मुलाची तहान कशी भागणार?

खरोखर आम्हाला आवश्यक व आवडेल ते शिक्षण मिळते काय ? इंग्रजी आम्हाला येत नाही, ते आमच्यावर शिकण्याची सक्ती कशासाठी? शे. ७० टक्के विद्यार्थी या विषयात नापास होतात, त्याच्या आयुष्याची वर्षे फुकट जात आहेत? त्याची ही हानी कोण कशी भरून काढणार? 'युवाशक्ती' कंटाळवाण्या, निरस, शुष्क अभ्यासक्रमाच्या ओझ्याखाली दडपून जात आहे, त्याचा विचार अभ्यासक्रमात होत आहे काय?

हा देश शेतीप्रधान आहे. बहुतेक लोक खेड्यात राह-तात. त्या दृष्टीने ग्रामीण जीवनाशी आजच्या अभ्यास-क्रमाचे नाते किती? चार धडे, दोन कविता, ग्रामीण परि-सर पाठ्यपुस्तकांना समाविष्ठ केले म्हणजे ग्रामीण जीव-नाशी सुसंबद्ध अभ्यासक्रम झाला. एवढीच कीती समजूत! पण ग्रामीण जीवन नष्ट होत आहे, खेडी ओस पडत आहेत. शहरे वाढत आहेत. ग्रामीण जीवन शहरी जीवनाकडे ओढले जात आहे. हे थांबविण्यास हा अभ्यास-क्रम कितपत मदत करेल!

'सुजाण नागरिक निर्माण करणे' ही एक आजच्या अभ्यासक्रमाची स्वप्नामय ठल्पना करत आहे. शिकलेली माणसेच राक्षस बनत आहेत. अशिक्षित माणसातच नीती-मूल्यांची जाण दिसते. शिकलेल्या माणसांना नीतीमूल्ये पायदळी तुडवताना काहीही वाटत नाही... हे सारे पाहिले म्हणजे शेवटी हे शिक्षण माणसांना कोठे नेणार? हाच प्रश्न पडतो.

शेवटी या संदर्भात आमच्या दृष्टीने एवढेच सुचवा-वेसे वाटते की –

१) उद्याच्या शिक्षणाने आमची बेकारीची समस्या प्रथम सोडवावी आणि स्वत:च्या पायावर जगण्याचे सामर्थ्य निर्माण करून द्यावे.

२) श्रद्धा, ध्येय, परोपकार, माणूसकी आदि सद्गुण वाढीस लावणारे शिक्षण हवे.

३) तत्व व व्यवहार यांची शिक्षणात सांगड हवी, किंबहुना व्यवहारजीवनातून शिक्षण मिळावे अगोदर शिक्षण नंतर जीवन अशी फारकत त्यात नको.

(पान २१ वर पाहा)

भारतीय संस्कृती ही तळपत्या सूर्याप्रमाणे तेजस्वी आहे परंतु अनिष्ट रुढीच्या काळ्याकुट्ट मेघांचे अवडंबर या सुर्याभोवती असल्यामुळे हे तेज लोप पावले आहे. जसे की म. गांधी म्हणत असत, 'आमची संस्कृती ही विस्तवाच्या निखाऱ्यासारखी तेजस्वी आहे परंतु अस्पृश्यतेची राख तिच्यावर चढल्यामूळे तीच्यावर समतेची फुंकर घालणे अवश्यक आहे.'

जसा अस्पृश्यतेचा शाप या समाजाला आहे तद्वतच हुंड्याच्या अनिष्ट प्रथेमूळे या समाजातील जीवन हे शापीत झालेले आहे नव्हे, या संस्कृतीला हा कलंक लागलेला आहे. हुंडा पद्धती हा एक असा महाभयंकर शाप आहे की ज्यामुळे मथुरा, मंजूश्री सारडा, शैला आणि शुभांगी सारख्या कोवळ्या वयाच्या मूली शापीत ठरल्या व त्यांचे जीवन उध्वस्त झाले आहे. आज प्रत्येक दिवस उजाडतो तो कुठल्या तरी हुंडाबळीची हृदय द्रावक वातमी घेऊन! अलीकडेच परळी येथील सुनंदा जोशीचे 'जाळून मृत्यू प्रकरण' वाळूज येथील शशीकला प्रकरण!! नागपूर येथील अठरा वर्ष वयाच्या नववधुचे प्रेत!!! किती किती म्हणून यादी द्यावयाची? हे सारं जे घडतय त्यावरुन मानव विनाशाकडे वाटचाल करु लागला आहे असे दिसते.

एकीकडे माणूस विज्ञान युगात वावरतो आहे. तो पक्षासारखा अवकाशात भरारी घ्यावयास शिकला. 'सागरात माशासारखा पोहायला शिकला!! तर कृत्रीमहृदय देखील बणविण्यापर्यंत त्याच्या प्रगतीची झेप गेली हे मान्य करुनही खेदाश्चर्य असे की हाच मानव हुंडापद्धतीने डागाळलेल्या हृया समाजाचा कलंक मात्र स्वच्छ करू शकला नाही हे विसाव्या शतकात वावरणाऱ्या मानवाचं अपयश आहे.

'अहिल्या शिळा राघवे मुक्त केली' असे आम्ही रामायणात वाचतो. परंतु दुसरीकडे मात्र आज हजारो अहिल्या या शापाने शापीत झालेल्या आहे. ज्यांच्या वाटचालीं दुःख, दास्य, छळ अवहेलना याशिवाय काहीच आले नाही त्याना शापमुक्त आम्ही करू शकलो नाहीत. ही आमची हार आहे. भारत मातेला ब्रिटिशांच्या जबड्यातून आम्हा मुक्त केले. ते पारतंत्र्याचे पाश आम्ही तोडून टाकले. परंतु हुंडापद्धतीच्या राक्षसी जबड्यातून मात्र आम्ही अनंत कोवळ्या जीवांना वाचवू शकत नाहीत हे आमचे दुबळेपण नव्हे का?

काळाच्या प्रवाहात चालत आलेल्या अस्पृश्यता, गलामगिरी, सतीची चाल किंवा बालविवाहासारख्या अनिष्ट प्रथांना आम्ही आज बऱ्याच प्रमाणात झुगारुन दिले आहे. परंतु याच अणयुगात जिथे की दुसऱ्या एका सूर्यमालेचा शोध लागला. परंतु हुंडापद्धतीला नष्ट करण्याचा शोध मात्र अजत लागला नाही. कुणी भारतीय राज्य घटनेचा हवाला देऊन म्हणतील की 'हुंडाविरोधी बिल' पास झाले आहे. हे खरे आहे परंतु त्याचा समाजावर फारसा परिणाम झालेला दिसत नाही.

१ जुलै १९६१ ला हुंडापद्धतीपासून या समाजाला शापमुक्त करण्यासाठी एक पाऊल टाकल गेलं 'हुंडा देणे आणि घेण' ही अनिष्ट प्रथा नष्ट करण्याचा या कायद्याचा उद्देश आहे परंतु हा उद्देश फारसा सफल झाला आहे असे तरी दिसत नाही. कारण आजच्या समाजाचे चित्र फारच करुणाजनक आहे.

नुकत्याच विवाह झालेल्या कुमारिका आपल्या भावी संसाराचे किती सुंदर चित्र रंगवतात, किती स्वप्न त्या बाळगतात. किती तरी अशा आकांक्षांचे मनोरे त्या उभ्या करतात.

संसार थाटायचा असतो, घराची शोभा वाढवायची असते, पतीचा शब्द ओंजळीतल्या फुलाप्रमाणे हळुवार झेलायचा असतो असे अनंत स्वप्न उराशी बाळगून

हुंडा पद्धती समाजास शाप!

महेश कुलकर्णी । १२ वी विज्ञान

ऊंबरठा ओलांडून गेलेली स्त्री आत पाऊल टाकताच हताश होते. कारण हुंडा फारसा न दिल्यामुळे घरातल्या लोकांच्या करड्या नजरा तिच्यावर पडतात, आणि तेथूनच तिचा छळ सुरू होतो, तीला मारहाण होते, द्वेशाचं बी पेरलं जातं आणि तिचा पती, पुरुषासारखा पुरुष मात्र आपले पुरुषत्व गहाण ठेऊन नामर्दपणानं हे सारं उघड्या डोळयानी पहातो. आणि एक दिवस नव्या आशा आकांक्षा घेवून गेलेली कळी निर्दयपणें खुडून टाकली जाते. विखुरलेल्या पाकळ्या सारख्या तिच्या आशा आकांक्षा विखुरल्या जातात तिची स्वप्न भंगतात! आणि अजुन एका 'हुंडाबळीची नोंद' होते. अशा आमच्या शापीत समाजाची आजची करुण कहाणी आहे.

मानवी जीवनात उत्योच्च आनंदाचा व आयुष्याला वेगळी दिशा देणारा विवाह हा एक मंगल प्रसंग आहे. परंतु या मंगल क्षणाला सुद्धा आम्ही 'हुंड्याने' अमंगल करुन टाकले आहे. विवाह हा एक संस्कार आहे असे आमचे मत आहे तर दुसरीकडे याच संस्कारासाठी 'करार' करावा लागतो किती ही विसंगती? 'विवाह' या तींन अक्षरात सुख समृद्धी व समाधान या तीन शब्दाचा त्रिवेणी संगम असावयास पाहिजे पण प्रत्यक्षात विवाहानंतर जर स्त्रिच्या वाट्याला काय येत असेल तर दुःख छळ आणि अवहेलना! हुंड्यावरुन मुलीचं मुल्यमापन केलं जातं आहे ती किती सद्‌गुणी आहे या पेक्षा तिच्या बरोबर किती हुंडा येईल हे आज पाहिलं जातं म्हणून पश्चाताप पदरात पडतो आहे.

हुंडापद्धतीचं भूत आजही समाजाच्या मानगुटीवर कायम राहण्याची अनेक कारणे आहेत. आजच्या समाजातील स्त्री ही फारशी स्वावलंबी नाही आणि ती शिक्षणाच्या अनूभवामुळे स्वावलंबी बनू शकली नाही. आजही आमच्या समाजात स्त्री शिक्षणाबाबत कमालीची उदासीनता आहे. ७५ टक्के मुली प्राथमिक शिक्षणाच्या वेळीच शिक्षण सोडून देतात. त्यामुळे त्या आर्थिकक्षेत्रातही स्वावलंबी नाहीत. जास्त शिक्षण झाले तरी समस्या कमी रहाते आणि कमी शिक्षण दिले तरी प्रश्न आहे. कमी शिकली म्हणून ज़ास्त हूंडा लागतो तर जास्त शिकवले तर, जास्त शिकलेला मुलगा जास्त शिकलेला म्हणजे जास्त हुंडा असे समीकरण समाजानं केल्यामूळे मुलीची अवस्था 'इकडे आड तिकडे विहिर अशी आहे.

आमच्या संस्कृतीनेसुद्धा स्त्रीविषयी अर्थवाचक शद्ब वापरले आहेत. लग्नापुर्वी तीला परक्याचं धन म्हणतात, घरात पाऊल टाकताच 'गृहलक्ष्मी' हा शद्ब वापरतात म्हणजे वेळी तिची पैशासी तुलना केली जाते. त्यामुळे हुंडापद्धतीला खतपाणी मिळाले. मातृत्व, माया, करुणा, समर्पण यांची देणगी दिलेली असतानाही आपण पुन्हा पित्याकडे देणगी (हूंडा) का मागावा हे अनाकलनीय आहे.

या समाजाला जर शापमुक्त करावयाचे असेल तर या साठी प्रामाणिक प्रयत्न करणे अनिवार्य आहे. स्त्रीला शापमुक्त करण्याचं कार्य स्त्रीमुक्ती चळवळ करत आहे. वैचारिक जागृती पेरली जावे हाच त्याचा उद्‌श आहे. तिचं अस्तीत्व! तिचं व्यक्तीमत्व हे तिला ठाऊक नव्हतं ते आज या चळवळीमूळें अंधारात असलेल्या स्त्रीला तिच्यावर असलेल्या दडपणाची तिला जाणिव होत आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतीत पिचल्या जाणाऱ्या, पिळल्या जाणाऱ्या या स्त्रीला आता एक मार्ग सापडला आहे, तिच्या कापलेल्या जिभेलाही आता वाचा फुटली आहे. एका नूतन विचाराची लाटच आली.

जगात भारताच्या साहित्याची, कलेची किंवा अन्य प्रगतीची तुलना करणारे अनेक देश आहेत. परंतु भारतीय स्त्री च्या पावित्र्याची स्पर्धा करणारा एकही देश जगाच्या इतिहासात सापडणार नाही; हे आमच्या संस्कृतीचे आगळे मुगूटमणी वैशिष्टच आहे म्हणून त्याचे जतन करणें आपले कर्तव्य आहे. अशा जगाच्या ईतिहासाने नोंदविलेल्या पातीव्रत्याला व पावित्र्याला हुंडापद्धतीची काळीमा लागता कामा नये.

स्त्री आणि पुरूष या एकाच संसाररूपी रथाचे दोन चाके आहेत असे म्हणतो व दुसरीकडे हेच चाक हुंडापद्धतीच्या भूमीने ग्रासले आहे. कर्णाचे एक चाक भूमीने ग्रासले होते तर तो प्राणास मुकला! तसे जर हे स्त्री जीवनाचे चाक ग्रासले असेल तर मानवी जीवनाचाच ऱ्हास होईल.

युवक महोत्सव

प्रमुख पाहुण्या प्रा. शैला लोहिया काव्यवाचन करताना

देगलूर महाविद्यालय आयोजित युवक महोत्सवात पूजा नृत्य सादर करताना कु. मीरा रायभान

महाविद्यालयाची कु. सुनीता चिद्रावार युवक महोत्सव प्रसंगी कथ्थक नृत्य सादर करताना

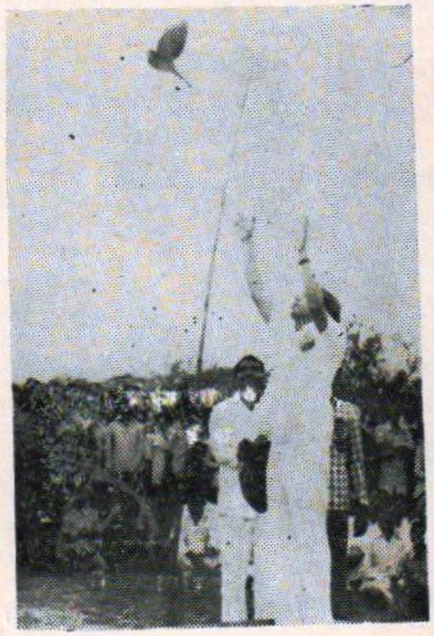

आंतर महाविद्यालयीन क्रीडास्पर्धा उद्‌घाटनप्रसंगी महाराष्ट्र राज्य विधानसभेचे उपसभापती श्री. कमलकिशोर कदम

व्हालीबॉल 'अंतिम' सामन्यातील एक दृश्य

म्हणूनच हुंड्यामुळे स्त्रीयांची होणारी विटंबना होता कामा नये –

नारी की निंदा मत करो
नारी रतन की खान ।
जीस खान से पैदा हुए
शुक कृष्ण हनुमान ।।

असे एका कविने लिहून ठवले आहे ते प्रत्यक्ष जीवनात उतरले पाहिजे.

मानव केवळ सुशिक्षीत होऊन चालणार नाही तर तो सु-संस्कृत बनायला हवा.

मानवी देहाला कॅंसर जसा भयानक रोग आहे तसाच 'हुंडा' हा समाजाला लागलेला रोग आहे. ज्याचे निरा-करण होणे ही काळाची गरज आहे परंतु हे महान कार्य करण्यास्तव युवक युवतीनेच पुढाकार घ्यावयास हवा. तरच अनेक युवतीना दुःशाप मिळेल. केवळ कायदे केल्याने कौणत्याच सामाजिक समस्या प्रभावीपणे सुटत नसतात. तेव्हा कायदा केला म्हणजे समस्या सुसली असे नव्हे त्यासाठी मन्वंतरे बदलली पाहिजेत. केवळ भौतिक सुखाची अपेक्षा न करता जर सदगुणांची पारख केली तर निश्चित दा पद्धतीस शह बसेल.

स्त्रीमुक्ती चळवळ यासाठी पुढे आली आहे. परंतु चळवळ ग्रामीण भागात गेलेली नाही. विशेष म्हणजे केवळ स्त्रीयांनीच यासाठी पुढाकार घ्यावा असे नाही तर ही समस्या जर युवकांनी सोडविली तर त्यास फारसा विलंब लागणार नाही.

याच देशात स्त्रीय-च्या अब्रुसाठी रक्त सांडणारे पुरुष होऊन गेले. तेव्हा आजही हुंडा पद्धतीसाठी जाणाऱ्या अब्रुसंरक्षणार्थ युवक पुढे आले तरच खऱ्या अर्थाने या देशातील स्त्री शापमुक्त होईल. नव्या पिढीकडून या आशा आकांक्षा आहेत.

(पान १८ वरुन चालू)

४) शिक्षणात देश, परिसर व आमच्या गरजा यांना प्राधान्य असावे आणि आमच्या म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक कुवतीचा विचार व्हावा.

५) शिक्षणात विविधता असावी आणि त्यातील बऱ्याच गोष्टी आमच्या आवडीशी, अनुभवाशी पुढे जगाव्या लागणाऱ्या जीवनाशी सुसंगत असाव्यात.

६) शिक्षणाने माणूस बनावा त्याचा दृष्टीकोन व्यापक करावा

७) त्याग, चिकाटी, समर्पण इत्यादी आवश्यक गुणांचा वारसा यावर शिक्षणाने भर द्यावा.

८) बौद्धिक शिक्षणाचा ताण कमी व्हावा. व्यावसा-यिक डोक्यापेक्षा हाताला जास्त व्यायाम मिळावा.

९) उपपत्तीपेक्षा शिक्षणाचा भर प्रात्यक्षिक ज्ञाना-वर अधिक असावा.

१०) शिक्षण हा पवित्र संस्कार आहे. ही जाणीव नव्या शिक्षण पद्धतीत पुसट होऊ नये.

माझ्या अल्पमतीप्रमाणे मी उद्याच्या, आम्हाला दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाचे स्वरूप आपल्यासमोर मांडले हे पूर्ण नसेल तर त्यात अधिक भर घालून नव्या शिक्षण पद्धतीचा विचार व्हावा हीच विनंती.

१९८५ हे वर्ष राम गणेश गडकरी यांच्या जन्म–शताब्दीचे वर्षं होय. एक प्रतिभ। संपन्न लेखक म्हणून त्यांचे स्थान मराठी साहित्याच्या क्षेत्रांत अबाधित आहे. काव्य, नाटच, विनोद, या साहित्याच्या शाखा त्यांनी समृद्ध केल्या मराठी साहित्यावर त्यांनी आपला कायमचा ठस। उमटवला.

'एकच प्याला ही गडकऱ्यांची सर्वोत्कृष्ट रचना असून एक सर्वोत्कृष्ट शोकांतिका म्हणून तिचे स्थान अद्वितीय आहे. 'एकच प्याला' ही सुधाकर या कर्तृत्ववान पण तितक्याच अहंकारी माणसाची कथा आहे. सुधाकर हा नामवंत वकील. गरीबीतून वर आल्यामुळे आत्म-संमानाची त्याची भावना फार तीव्र आहे. कोर्टात त्यांचा अपमाम होतो त्यातून त्याला दारूचे व्यसन जडते. सुधाकरची पत्नी सिंधू ही पतिव्रत्याच्या अतिरेकी कल्पना उराशी बाळगणारी असून ही नवऱ्याला ताळ्यावर आणू शकत नाही. अखेर उभयतांच्या संसाराची दारूण वाताहात होते.

सुधाकरची पत्नी म्हणून सिंधूची योजना करुन गडकऱ्यानी आपल्या नाटकातील कारूण्य अधिकच उत्कंठ व तीव्र केले आहे श्रीमंतीत वाढलेल्या, प्रेमळ स्वभावाच्या स्त्रीला काही दोष नसता ज्या हाल अपेष्टा सहन कराव्या लागतात त्यामुळे तर या नाटकातले कारूण्य वाढतेच पण सुधाकर ब सिंधु यांच्या संबंधामुळे ते अधिक अर्थपूर्ण होते.

सिंधू पतीलाच परमेश्वर मानणारी आहे. म्हणूनच ती भारतीय संस्कृतीचा एक आदर्श नमुनाच होय. सुधाकर आपल्या वर्तनाने आपली प्रनिष्ठा मातीमोल करतो. संसाराची विटंबना करतो, दारुड्या बनतो एवढेच नव्हे तर आपल्याला झालेले मूल रामलालपासून झालेले आहे असा गलिच्छ आरोप करण्यापर्यंत त्याची मजल जाते. तरी ही सिंधू सुधाकरराव आपल्या प्रेंमाचा वर्षाव करीतच राहते. त्यामुळेच सुधाकर आत्महत्या करित नाही. परंतु सिंधू मात्र सुधाकराचा सर्वनाश थांबवू शकत नाही ती उपाशी पोटी दिवस काढते. मुलाला दुध पाजण्यासाठी मोलमजूरीची कामे करते. अनेंक हालअपेष्टातून जाते. तरीही सारेच असे विपरीत घडते. जीवनातल्या सोन्याची नुसती उधळ–माधळ होते.

सिंधू ही फार दिवसाची उपाशी असल्याने गीता तिला लक्ष भोजनांस येण्याविषयी सुचविते. गीतेला सिंधूच्या हालअपेष्टा पहावत नाहीत. तिच्या पोटात चार गोड घास जावेत असे तिला मनापासून वाटते, परंतु सिंधु जुन्या साडीचे निमित्त पुढे करून जाण्याचे टाळते. हे पाहून गीतेला राग आवरता येत नाही 'तो देव मला कुठे दडो मारून बसला आहे ? तेव्हा सिंधू म्हणते 'नवरा म्हणजे देवासारखा!' सिंधूचा हा आदर्श गीतेला पटत नाही. ती उसळून म्हणते ' रोज दारु पिऊन नालीत लोळणारे हे कसले देव? अशा देवाची तर खेटराने पूजा करायला हवी'; गीतेचे हे बोलणे सिंधूला आवडत नाहा. आपल्या संसाराची डोळ्यादेखत राखरांगोळी हात असताही सिंधू आपल्या पतीला परमेश्वरच मानते. आपल्या पतीसाठी माहेरच्या माणसांशी असलेले नाते तोडते. स्वत:चे एकुलते एक मूल जाते व तिच्या आयुष्यांचे शेवटचे क्षण जवळ येतात तेव्हा देखील सिंधूच सुधाकरला न्यायाच्या पाशातून वाचविते. सुधाकर मात्र तिच्या शुद्ध प्रेंमाची विटंबना करतो आयुष्यात 'तला जे जे म्हणून सुख मिळणे शक्य आहे ते ते सारे तिच्यापासून हिरावून घेतो. एवढेच नव्हे तर तो तिचा नाश करतो. अशा रीतीने सिंधुचे अमृतासारखे प्रेम सांडलेल्या दुधासारखे संपूर्णपणे वाया जाते.

एकच प्याला या नाटकातून सिंधू मरते, सिंधूला सुधाकरच मारतो हे ही खरे. परंतु शेवटी सूधाकर सिंधू-बद्दल हळहळतो, दु:ख व्यक्त करतो सिंधूच्या मृत्यूने सूधाकरांच्या ठिकाणचा विवेक जागा होतो पण वेळ निघून गेलेली असते. सूधाकरासमोरही आत्मनाश करण्या-शिवाय पर्याय उरत नाही. सिंधूच्या रूपाने एक तेज:स्तत्त्व गडकऱ्यांनी 'एकच प्याला' तून उभे केले आहे. सिंधू फारशी शिकलेली नसेल, चार भिंती पलिकडचे जग तिने पाहिलेले नसेल ही, परंतु तिची अविचल, एकसंघ पति-निष्ठा, देवावरील अटळ विश्वास, मूलापासून तळीरामा-पर्यन्त साऱ्याच्या भल्याची तिने केलेली, इच्छा या साऱ्यां-तून सिंधूचे एक सुसंस्कृत अंत:करण-मन व्यक्त होते. सिंधूच्या व्यक्तीरेखेतून गडकऱ्यांनी देव-दैव, पाप-पुण्य, सुख दु:ख, मांगल्य, पावित्र्य, सत्य शिव सुन्दर अशी सनातन जीवन-मूल्येच व्यक्त केली आहेत.

'गडकऱ्यांच्या पवित्र स्मृतीस अभिवादन'

एकच प्याला'तील सिंधू

नागनाथ पाटील । बी. ए. द्वि व.

'कोहसिप' योजने अंतर्गत लालबहादुर शास्त्री महाविद्यालय धर्माबाद, महिला महाविद्यालय औरंगाबाद महाराष्ट्र महाविद्यालय निलंगा येथे व्याख्याने.

अ. भा. मराठी कविसंमेलन लातूर व परभणी येथे निमंत्रित कवि म्हणून सहभाग.

मराठवाडा विद्यापीठ अभ्यास मंडळावर सदस्य म्हणून निवड.

कलाशाखेवर अभ्यास मंडळातून सदस्य म्हणून निवड

महाराष्ट्र राज्य शासनाच्या प्रौढ शिक्षण योजने-अंतर्गत पैठण येथें झालेल्या साहित्य निर्मिती शिबिरात नवलेखकांना मार्गदर्शन

आकाशवाणी औरंगाबाद केंद्रावरून भाषणे व गीत-रचना प्रसारित

'प्रतिष्ठान' या मराठवाडा साहित्य परिषदेच्या मुखपत्राच्या संपादक मंडळावर नियुक्ती.

'दूर गेलेले घर' ही कादंबरी जून ८५ पासून बी. ए. प्रथम वर्षाच्या अभ्यासक्रमात समाविष्ट.

अंबाजोगाई येथील कै. नरहर कुरुंदकर स्मृतिदिना-निमित्त व्याख्यान व कविसंमेलनाचे अध्यक्षपद भूषविले.

विदर्भ व मराठवाड्यातील विविध ठिकाणी झालेल्या गणेशोत्सव व अन्य व्याख्यान मालेत व्याख्याने दिली.

महाराष्ट्रातील प्रमुख व उच्च वाङमयीन दर्जा असलेल्या नियतकालिकातून व दिवाळी अंकातून कविता-लेखन प्रसिद्ध.

पुणे येथील 'ॲक्टीव्ह थिएटर्स' या समिक्षक मेळाव्यात सहभाग.

प्रा. बाहेती आर. आर.

कोहशिप योजनेअंतर्गत महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा येथे आयोजित चर्चासत्रात भाग घेतला, मराठवाडा विद्यापीठ व विद्यापीठ अनुदान मंडळ यांच्या सहकार्याने देगलूर महाविद्यालयात 'स्वयंरोजगाराच्या संधी' या विषयावरील शिबीरात 'मराठवाड्याची अर्थव्यवस्था' या विषयावर निबंध वाचन झाले.

प्रा साठे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जयंतीनिमित्त व शिव-जयंतीनिमित्त देगलूर व मुखेड तालुक्यात विविध ठिकाणी व्याख्याने दिली.

कोहशिप योजने अंतर्गत महाराष्ट्र महविद्यालय. निलंगा येथे शिवाजी व संभाजीवर तीन व्याख्याने दिली.

प्रा. एम. डी. कुलकर्णी

१) अखिल भारतीय 'मराठी विज्ञान परिषद' संम्मेलन उदगीर-यात उपस्थिती व चर्चा, परिसंवाद, प्रश्नोत्तरे इ. कार्यक्रमात प्रत्यक्ष सहभाग.

२) कॉसीप (COSIP) योजनेअंतर्गत लालबहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद येथे 'Some Fundamental conceptes in the study of Real Analysis' (गणित) या विषयावर व्याख्याने दिली.

३) नवी दिल्ली येथे ३ जानेवारी ते ८ जानेवारी १९८६ या कालावधीत भरलेल्या ७३ व्या अखिल भारतीय सायन्स कॉंग्रेस असोसीएशनमध्ये उपस्थिती व 'A note on Partial Entrgral Equations' या मान्य झालेल्या पेपरचे वाचन (मराठवाडा विद्यापीठ प्रतिनिधी).

४) महाविद्यालयास विद्यापीठ अनुदान मंडळाकडून (UGC) कॉसीप (COSIP) योजना मंजूर करून घेणेसाठी प्रस्ताव तयार करणे व आवश्यक त्या कागदपत्रासह विद्यापीठाकडे अनुदान मंडळाकडे मान्यतेसाठी पाठवणे या समितीचे प्रमुख म्हणून काम केलेले आहे.

प्राध्यापकांचे उल्लेखनीय कार्य

प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी

५) डॉ. जयंत नारळीकर यांचे 'अंतरीक्ष विज्ञान' या उदगीर येथे दि. १८-२८-५ रोजी झालेल्या व्याख्यानास उपस्थिती.

प्रा. पुरुषोत्तम देशमुख

१) आकाशवाणी औरंगाबाद–परभणीवर काव्यवाचन. दि. २७ ऑगस्ट ८३

२) श्री शिवाजी महाविद्यालय परभणी येथे शेक्सपिअरच्या 'मॅकबेथ' या नाटकावर निबंधवाचन ऑक्टोबर ८३

३) दैनिक 'मराठवाडा' मध्ये नोबेल पारितोषिक विजेत्या विल्यम गोल्डिंगच्या 'लॉर्ड ऑफ द फ्लाईज' या कादंबरीवर लेख सप्टें. ८३

४) लालबहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद येथे भारतीय इंग्रजी लेखकांच्या वाङ्मयावर निबंध वाचन दि. ८ ऑक्टो. ८४

५) मराठवाडा विद्यापीठ, इंग्रजी विभागातर्फे भरलेल्या पदव्युत्तर प्राध्यापकांसाठीच्या ३ दिवसाच्या परिसंवादात महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व दि. १, २ व ३ फेब्रु. ८४

६) महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेअंतर्गत पार पडलेल्या कौशल्य विकास शिबिरात इंग्रजी ध्वनिशास्त्रावर व्याख्यान मार्च ८४

प्रा. सुग्राम पल्ले

'कोहसिन' योजने अंतर्गत लालबहादूर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबादच्या वतीने आयोजित व्याख्यानमालेत 'दलित साहित्य : प्रेरणा व जाणिवा' या विषयावर व्याख्यान दिले.

देगलूर महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने व मराठवाडा विद्यापीठाच्या सहकार्याने आयोजित केलेल्या कौशल्य विकास शिबिरात 'कथन कौशल्य' या विषयावर व्याख्यान झाले. देगलूर महाविद्यालय देगलूरच्या 'स्टॉफ अकादमी' समोर दलित साहित्य, संतवाङ्मयाचे स्वरूप व संताचे कार्य या विषयावर व्याख्याने दिली.

प्रा. प्रभाकर डुब्बेवार

१) देगलूर महाविद्यालयीन व नांदेड जिल्हा सहकारी संस्था मंडळ मर्यादित, नांदेड यांच्या संयुक्त सहकार्याने आयोजित केलेल्या शिबीरात (सेमीनार) 'युवक आणि सहकारी चळवळ' या विषयावर भाषण व शिबीरास मार्गदर्शन.

२) मराठवाडा विद्यापीठ औरंगाबाद आणि विद्यापीठ अनुदान मंडळ, दिल्ली यांच्या संयुक्त सहकार्याने देगलूर महाविद्यालयात मराठवाडा पातळीवर 'स्वयंरोजगाराच्या रोजगाराच्या संधी' या विषयावर महाविद्यालयीन प्राध्यापकासाठी शिबीर आयोजित करण्यात आले होते. या शिबीराचे संचालक म्हणून नियुक्ती. तसेच मराठवाड्यातील 'युवकांच्या अंगी उद्योजकांना कौशल्य वाढविण्यासाठी कोणते प्रयत्न करावे लागतील' या विषयावर निबंध वाचन.

३) नवीन अभ्यासक्रम अंतर्गत कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या पाठ्य पुस्तकांचे परीक्षण करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य उच्च माध्यमिक व माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे यांच्या वतीने नेमणूक, तसेच पाठ्यपुस्तक परीक्षण कार्यासाठी 'तज्ञ समिक्षक म्हणून पुनर्नियुक्ती झाली आहे.

३) सौराष्ट्र विद्यापीठ, राजकोट व विद्यापीठ अनुदान मंडळ दिल्ली' यांच्या संयुक्त विद्यमानाने राजकोट येथे आयोजित केलेल्या 'अॅडव्हान्स स्टडी इन बँकींग अॅन्ड फायनान्स' या अभ्यासक्रमासाठी मराठवाड्यातून नुकतीच निवड झाली आहे.

५) मराठवाडा कॉमर्स असोशियन'च्या स्थापनेसाठी महत्वपूर्ण कार्य.

प्रा. आर. के. कुलकर्णी

पिपल्स महाविद्यालय नांदेड येथे पदव्युत्तर वर्गासाठी विस्तार व्याख्यान योजने अंतर्गत व्याख्याने दिली. विद्यापीठ अनुदान मंडळ व राज्यशास्त्र विभाग, मराठवाडा विद्यापीठ यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित 'भारताचे परराष्ट्र धोरण : नेहरू कालखंड, पुनर मुल्यांकन' या विषयावरील चर्चासत्रात उपस्थिती व प्रत्यक्ष सहभाग.

राज्यशास्त्र विभाग शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर आणि मौनी विद्यापीठ गारगोटी यांच्या संयुक्त विद्यमाने

आयोजित राज्यशास्त्र विषयाच्या महाराष्ट्र पातळीवरील परिषदेत उपस्थिती व प्रत्यक्ष सहभाग. राज्यशास्त्र विषयातील अभ्यास मंडळाचे व सामाजिक शास्त्र शाखेचे सदस्य म्हणून काम केले.

प्रा. व्ही. जी. जोशी

FIP योजनेअंतर्गत शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर येथे M. Phil साठी जाऊन 'Functional Morphology of mouth parts and gastric Mill of fresh water crab' या विषयावर लघुशोध निबंध पूर्ण केला. P. h. D. पदवीसाठी नाव नोंदविले असून संशोधन कार्य चालू आहे.

प्रा. जी. एस. कल्याणपाड

१) 'कोहसिप' अंतर्गत लालबहादूर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद येथे 'महात्मा ज्योतिबा फुले एक समाजसुधारक' या विषयावर व्याख्यान देण्यात आले

२) शिवजयंतीनिमित्त चाकूर गावी 'शिव छत्रपती व त्यांचे कार्य या विषयावर व्याख्यान देण्यात आले.

३) मराठवाडा विद्यापीठातर्फे आयोजित नेरली (नंदनवन) येथील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या कार्यात सक्रिय सहभाग.

४) मराठवाडा विद्यापीठ व देगलूर महाविद्यालय यांच्या विद्यमाने आयोजित 'महिला कौशल्य विकास' शिबीरात सहभाग

५) 'व्यसन मुक्तांचा सत्कार' हा कार्यक्रम देगलूर येथे आयोजित करण्यात आला याप्रसंगी 'दारुचे दुष्परिणाम' व 'विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाकडे' पालकांनी लक्ष द्यावे, या विषयावर मार्गदर्शनपर भाषण करण्यात आले.

प्रा. एल. एस. कुलकर्णी

क्षेत्रीय प्रचार कार्यालय नांदेड तर्फे आयोजित 'युवक आणि राष्ट्रीय एकात्मता' या विषयावरील परिसंवादात भाग घेतला.

डॉ. एम. बाबू

लखनौ येथे भरलेल्या अखिल भारतीय वायुजीवशास्त्र परिषदेत सहभाग व संशोधनपर निबंध वाचन अखिल भारतीय वायुजीवशास्त्र मंडळात कार्यकारिणी सदस्य म्हणून तीन वर्षांसाठी निवड.

हैद्राबाद येथे भरलेल्या अखिल भारतीय वनस्पतीशास्त्र परिषदेत सहभाग व संशोधनपर निबंध वाचन.

प्रा. भगवंत क्षीरसागर

१) सहभाग

अ. भा. साहित्य संमेलनांतर्गत कविसंमेलनात निमंत्रित कवी म्हणून सहभाग

धर्माबाद येथे भरलेल्या मराठवाडा ग्रामीण साहित्य संमेलनांतर्गत कविसंमेलनात निमंत्रित कवि म्हणून सहभाग.

'स्वानंद' नांदेड आयोजित कुरुंदकर व्याख्यान मालेतील 'जंगलातले दिवस' वरील पक्षीतज्ज्ञ श्री. मारुती चितमपल्ली यांच्या प्रकट मुलाखतीच्या कार्यक्रमात एक मुलाखतकार म्हणून सहभाग.

२) उपस्थिती

लोक साहित्य परिषद, पणजी (गोवा)

पीपल्स कॉलेज, नांदेड आयोजित 'कविता रूजते कशी' परिसंवादास उपस्थिती.

महिला महाविद्यालय औरंगाबाद आयोजित 'कोहशिप' अंतर्गत कविता निर्मिती व आस्वाद परिसंवादात सहभाग व उपस्थिती.

३) साहित्य : प्रकाशन व समावेश

विविध नियतकालिकातून कवितालेखन प्रकाशित.

नांदेड जिल्हा संदर्भ ग्रंथात 'बाबू बिरादार : व्यक्ती व वाङ्मय' हा लेख समाविष्ट.

यशवंतराव चव्हाण स्मृती ग्रंथात एक लेख समाविष्ट.

मराठवाडा विद्यापीठाच्या प्रथम व द्वितीय वर्गाच्या 'माती आणि मोहर' या क्रमिक पुस्तकात कविता समाविष्ट.

'रसिक साहित्य' पुणे च्या 'मराठी लेखकांच्या परिचय कोषात' परिचय समाविष्ट.

४) व्याख्याने

लाल बहादुर शास्त्री कॉलेजात (कोहशिप अंतर्गत) 'दलित साहित्य' व 'कवितेचा आस्वाद' या विषयावर व्याख्याने.

देगलूर महाविद्यालय आयोजित मुलींच्या 'कौशल्य विकास शिबीरात'' प्राचीन कला कौशल्य' या विषयावर व्याख्यान.

प्रा. प्रकाश देशमुख

आकाशवाणी केन्द्र औरंगाबाद परभणी येथून 'टिळकांचे बालपण' या विषयावर व्याख्यान दिले. तसेच गल्लेबोरगाव ता. सिल्लोड येथील जि. प. प्रशालेच्यावतीने आयोजित कार्यक्रमात 'संत नामदेव: व्यक्ती आणि कार्य' या विषयावर व्याख्यान दिले.

प्रा. आर. जी. थडके

मराठवाडा विद्यापीठातील राज्यशास्त्र व लोक प्रशासन विभागाकडून आयोजित केलेल्या 'महाराष्ट्रातील राजकीय पक्ष व संघटन' या परिसंवादात सहभाग.

प्रा. चितावार व्ही. जी.

सरस्वतीभुवन, महाविद्यालय, औरंगाबाद आणि विद्यापीठ अनुदान मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित 'मॅनेजमेन्ट स्टाइल्स फॉर स्मॉल बिझिनेस इन इंडिया' या विषयावरील चर्चा सत्रात सक्रिय सहभाग.

प्रा. मनोहरे व्ही. एस.

मराठवाडा विद्यापीठातील अर्थशास्त्र विभागाच्यावतीने आयोजित Summer Institute मध्ये भाग घेतला. तसेच अर्थशास्त्र विषयातील work shop मध्ये प्रतिनिधी म्हणून सहभाग. तसेच मराठवाडा विद्यापीठ व विद्यापीठ अनुदान मंडळ यांच्या सहकार्याने घेण्यात आलेल्या 'स्वयं-रोजगाराच्या संधी' या विषयावरील चर्चा सत्रात सहभाग.

प्रा. एस. एम. देव (गणित विभाग)

विद्यापीठ अनुदान मंडळाच्या FIP (बेसिक ग्रँट) योजने अंतर्गत महाविद्यालयातर्फे, एम्. फील अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर येथे १ वर्षासाठी पाठविण्यात आले.

प्रा. अशोक वाकोडकर (लोक प्रशासन)

विद्यापीठ अनुदान मंडळाच्या FIP (बेसिक ग्रँट) योजनेअंतर्गत एम्. फील अभ्यासक्रम पूर्ण करणेसाठी महाविद्यालयातर्फे मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथे ८५-८६ या एक वर्षासाठी पाठविण्यात आले.

प्रा. पी. एल्. लांडगे (इंग्रजी विभाग)

विद्यापीठ अनुदान मंडळाच्या योजने अंतर्गत एम्. फील अभ्यासक्रम पूर्ण करणेसाठी महाविद्यालयातर्फे नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे ८५-८६ या एक वर्षासाठी पाठविण्यात आले.

विद्यार्थी कल्याण समिती–

१९८५–८६ या शैक्षणिक वर्षाचा प्रारंभ दि. २५ जुलै ८५ रोजी प्राचार्यांच्या अभिभाषणाने झाला.

दि. १७ ऑगस्ट १९८५ रोजी विद्यार्थी संसदेच्या निवडणुका शांततेच्या व खेळी मेळीच्या वातावरणात पार पडल्या. या निवडणुकीत विद्यार्थी संसदेचे पदाधिकारी, विद्यापीठ प्रतिनिधी व विद्यार्थी–विद्यार्थीनी प्रतिनिधी म्हणून खालील विद्यार्थ्यांची निवड झाली.

विद्यार्थी संसद कार्यकारिणी:

जेष्ठ महाविद्यालय : अध्यक्ष –विकास तोटावार, उपाध्यक्ष –नागनाथ धडेवार, सचिव –बालाजी बेल्लेवार, सहसचिव –अमोल वझे, विद्यापीठ प्रतिनिधी –संजय कळसकर.

कनिष्ठ महाविद्यालय : अध्यक्ष –भीमराव जोगावार, उपाध्यक्ष –अभय रायकर, सचिव –सूर्यकांत सोनकांबळे सहसचिव –शिवाजी झरीकर.

वर्ग प्रतिनिधी : जेष्ठ महाविद्यालय : पांडुरंग देसाई, गंगाराम भरडे, श्रीनिवास पन्हाळे, शंकर स्वामी कु. गोदावरी शेरकार (विद्यार्थीनी प्रतिनिधी).

कनिष्ठ महाविद्यालय : प्रमोद बिजलवाडीकर, सुभाष गोविंदवार, जळबा आऊलवार, विलास भाले, रामचंद्र उल्लीवार, गणेश बामणे, कु. अनिता देगलूरकर (विद्यार्थीनी प्रतिनिधी).

महाविद्यालय व विद्यार्थी संसदेच्या विद्यमाने ६ ते १२ सप्टेंबर ८५ या कालावधीत मराठवाडा विद्यापीठ आंतर-महाविद्यालयीन व आंतरविभागीय कबड्डी व व्हॉलि-बॉलच्या क्रिडा स्पर्धा घेण्यात आल्या.

महाविद्यालयाचे वार्षिक स्नेहसंमेलन २५ ते २९ डिसेंबर ८५ या कालावधीत घेण्यात आले. स्नेहसंमेलनाचे उद्‌घाटन डॉ. प्रभाकर देव, यशवंत महाविद्यालय, नांदेड यांच्या हस्ते झाले. अध्यक्षस्थानी श्र. व्या. शिक्षण संस्थेचे अध्यक्ष श्री पोशेट्टीजी उनग्रतवार हे होते. संमेलनकाळात विविध क्रिडा स्पर्धा– कबड्डी, व्हॉलीबॉल, बॅडमिंटन, क्रिकेट, कुस्ती, बुद्धीबळ, वैयक्तिक स्पर्धा तसेच कथा कथन, कविता वाचन, निबंध, वाद विवाद, वक्तृत्व, हस्ताक्षर इ. साहित्य विषयक स्पर्धा घेण्यात आल्या. या प्रसंगी सांस्कृतिक कार्य क्रमांतर्गत विविध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. सुगम गायन, सुगम वादन, समूह गायन, शास्त्रीय गायन, समूह नृत्य, फॅन्सी ड्रेस, एकांकिका या स्पर्धांना विद्या-र्थ्यांनी तसेच गावातील नागरिकांनी गर्दी केली होती. स्नेहसंमेलनाच्या समारोप समारंभास अध्यक्ष म्हणून महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध बासरी वादक प्रा. दत्ता चौगुले व प्रमुख पाहुणे म्हणुन प्रसिद्ध कवि फ. मु. शिंदे हे लाभले होते. बक्षीस वितरण फ. मु. शिंदे यांच्या हस्ते पार पडले.

समारोप कार्यक्रमास मराठवाडा विद्यापीठाचे कुलगुरू मा. डॉ. भगतसिंग राजूरकर हे उपस्थित होते त्यांच्या हस्ते जनरल चॅंपियनशीपची पारितोषिके देण्यात आली. महाविद्यालयाच्या वतीने कुलगुरु डॉ. भगतसिंग राजूरकर यांचा, अध्यस पोशेट्टी दादा उनग्रतवार यांच्या हस्ते, शाल व श्रीफळ देऊन सत्कार करण्यात आला.

प्राध्यापक, कर्मचारी व विद्यार्थ्यांसाठी असलेला 'शेलापागोटे' हा कार्यक्रमही विशेष रंगला.

रात्री बहिणाबाईंच्या गाण्यावर आधारित 'खान-देशचा मळा–मराठवाड्याचा गळा' हा कवी फ. मु शिंदे यांनी सादर केलेला कार्यक्रम रसिकांची दाद घेऊन गेला.

दि. २४ डिसेंबरला विद्यार्थी स्वयंशासन दिन (कॉलेज डे) संपन्न झाला. 'स्वयंशासन' दिनाचे प्राचार्य म्हणून

महाविद्यालयीन इतिवृत्त ८५–८६

प्रा. व्यंकटेश जोशी

श्री. लक्ष्मण मलगीरवार व उपप्राचार्य म्हणून श्री. आर. डी. कुलकर्णी तर कार्यालयीन अधिक्षक म्हणून श्री. शेख बाबर यांनी काम पाहिले. त्याच दिवशी स्वयंशासन दिनाचे प्रा. श्री. नागनाथ धडेवार व श्री. आर. डी. कुलकर्णी यांच्या कथाकथनाचा कार्यक्रम घेण्यात आला तसेच या प्रसंगी अनुभव कथनाचाही कार्यक्रम झाला.

सांस्कृतिक मंडळ

मंडळाच्या ८-७-८० व २५-७-८५ रोजी दोन बैठका झाल्या. त्यात सदस्यांनी व विद्यार्थ्यांनी सांगोपांग विचार करून वर्षभराच्या कार्यक्रमाची एक कालबद्ध रुपरेषा तयार केली. त्याप्रमाणे खालील कार्यक्रम व उपक्रम यशस्वी केले.

१) स्पर्धा

९-८-८६ रोजी 'टिळकांचे राजकिय विचार' या विषयावर वक्तृत्व स्पर्धा व निबंध स्पर्धा घेण्यात आली.

स्नेहसंमेलनानिमित्त विविध साहित्य विषयक व सांस्कृतिक स्पर्धा घेण्यात आल्या.

क्षेत्रिय प्रचार कार्यालय, नांदेड व देगलूर महाविद्यालय यांच्या संयुक्त विद्यमाने वक्तृत्व स्पर्धा घेण्यात आली या स्पर्धेत उमेश बासवाडेकर, सुनीता चिद्रावार व गणेश मठपती यांना अनुक्रमे प्रथम, द्वितीय व तृतीय पारितोषिके मिळाली.

फोरम फ्रि इंटर प्राईस, मुंबई यांच्या सौजन्याने वक्तृत्व स्पर्धा घेण्यात आली. या स्पर्धेत आर. डी. कुळकर्णी, नागनाथ पाटील व लक्ष्मण मलगोरवार व स्मिता देशमुख यांना अनुक्रमे प्रथम, द्वितीय, व तृतीय व उत्तेजनार्थ पारितोषिके मिळाली.

२) सहभाग

अंबाजोगाई येथे आयोजिलेल्या युवक महोत्सवासाठी महाविद्यालयातील वीस विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी संगीत, नाटच लोकनृत्य व साहित्य विषयक स्पर्धांत भाग घेतला होता. त्यात कु. शर्मिला कुळकर्णी हीस अभिनयाचे तृतीय पारितोषिक तर कु. स्मिता देशमुख हीस सुगम गायनात उत्तेजनार्थ बक्षीस मिळाले तसेच तिची व गिरीष दिक्षित यांची अन्नामलाई येथील आंतर-विद्यापीठ युवक महोत्सवासाठी निवड झाली व स्मिता देशमुखचा सहभाग असलेल्या चमूने विद्यापीठाला समूहगीताचे तृतीय पारितोषिक मिळवून दिले.

श्री. बसवेश्वर महाविद्यालय, लातूर आयोजित नाटच-शिबीरासाठी सुभाष आईलवार व बालाजी इबितदार यांना पाठविण्यात आले.

मराठवाडा व महाराष्ट्रातील विविध स्पर्धात भाग घेण्यास मंडळाकडून मार्गदर्शन व उत्तेजन देण्यात आले.

त्यामुळे खालील विद्यार्थ्यांना विविध स्पर्धात यश मिळविता आले.

शंकरराव चव्हाण निबंध स्पर्धा धर्माबाद –

१) पंचशील एकंबेकर प्रथम पारितोषिक रु ३५१।–

२) कु. सुजाता देशपांडे उत्तेजनार्थ पारितोषिक रु. ५१।–
कै मुक्ताबाई धोंडगे निबंधस्पर्धा, कंधार

१) पंचशील एकंबेकर व कु. संगीता देशमुख यांना तृतीय पारितोषिके मिळाली.

कविश्रेष्ठ बा भ. बोरकर खुली काव्यस्पर्धा, पुणे

लक्ष्मण मलगिरवार यास उत्तेजनार्थ म्हणून प्रशस्ति-पत्र मिळाले.

कु. अनिता देशमुख हिचे कविता लेखन 'संघर्ष-वार्ता'च्या युवक विशेषांकात प्रसिद्ध झाले.

३) व्याख्याने :

'मृत्युंजय'कार शिवाजी सावंत यांचे श्रीकृष्णावर व्याख्यान झाले.

१६ जुलै, १९८५ रोजी सोलापूरच्या संगमेश्वर कॉलेजचे प्राचार्य सुप्रसिद्ध समीक्षक व वक्ते प्रा. निर्मल कुमार फडकुले यांचे विद्यार्थ्यांसमोर अतिशय विचार प्रवर्तक व्याख्यान झाले.

१७ सप्टेंबर १९८५ रोजी अंबाजोगाई येथील स्वामी रामानंद तीर्थ महाविद्यालयातील, हिन्दी विभाग प्रमुख व देवगिरी बिलावल' या प्रसिद्ध कादंबरीचे लेखक प्रा. रंगनाथ तिवारी यांचे 'हिंदी दीवसा'च्या निमित्ताने 'गजानन माधव मुक्तीबोधाचे साहित्य' या विषयावर अत्यंत व्यासंगपूर्ण व्याख्यान झाले,

या शिवाय वेगवेगळया निमित्ताने प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी यांचे ' महाभारतातील व्यक्तीदर्शन ' व प्रा. दत्त प्रसन्न साठे यांचे ' राजा शिवाजी ' या विषयावर व्याख्याने आयोजित केली होती.

४) संगित गुण दर्शन

विद्यार्थ्यांत ललित कला बाबत रुची निर्माण व्हावी म्हणून श्री बाबूराव उप्पलवार यांनी संगीत विषयाच्या विद्यार्थ्यांचा दोन तासाचा अतिशय बहारदार कार्यक्रम सादर केला.

डॉ. वर्जे, औरंगाबाद यांचाही संगीताच्या प्रात्यक्षिका-सह एक व्याख्यान विद्यार्थ्यांसमोर झाले.

– भगवंत क्षीरसागर
प्रभारी प्राध्यापक, सांस्कृतिक मंडळ दे. म दे.

राष्ट्रीय सेवा योजना

–प्रा. आर. एम. मनोहर
–प्रा. जी. एस कल्याणपाड

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या सल्लागार समितीच्या वेळो-वेळी झालेल्या बैठकात कार्यक्रमाचे नियोजन करण्यात येऊन त्यानुसार खालील कार्यक्रम यावर्षी घेण्यात आले.

१) महिला कौशल्य विकास शिबीर

मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयातून एकूण ५० विद्यार्थिनी प्रतिनिधी या दिवसाच्या शिबिरात सहभागी होत्या. भरतकाम, ग्लास पेंटिंग, शिवणकाम आणि स्क्रीन पेंटिंग आणि क्रायलिन पेंटिंग या कौशल्यांची माहिती व प्रात्यक्षिके त्या त्या विषयातल्या तज्ञ मार्गदर्शकांनी दिली. याशिवाय इतरही माहितीपूर्ण व्याख्याने व सांस्कृतिक कार्यक्रम यांचे आयोजन केले होते. उद्घाटन सौ रसाळ, संपादिका, गोदातीर समाचार यांच्या हस्ते झाले तर समारोप सौ. मंदाकिनी धर्मापुरीकर यांच्या उपस्थितीत झाला.

२) ग्रामीण पुनर्रचना शिबीर

महाविद्यालयाचे १०० स्वयंसेवकांचे शिबीर नेरली कुष्ठधाम येथे आयोजित केले. नेरली नदनवनात वेगवेगळया प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेले जोडरस्ते विद्यार्थांनी श्रमदानाने तयार केले. आरोग्य, शिक्षण व इतर विविध क्षत्रातील तज्ञांची मार्गदर्शनपर व्याख्याने शिबीर-काळात आयोजित केली होती. या शिबीराचे उद्घाटन माननीय श्री. भुसारी, सेक्रेटरी मराठवाडा लोकसेवा मंडळ यांच्या हस्ते झाले तर समारोप डॉ. काब्दे आणि डॉ. जोशी यांच्या उपस्थितीत झाला.

३) महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या तर्फे आयोजित शिबिराव्यतिरिक्त इतरही शिबीरात आपल्या विद्यार्थी आणि विद्यार्थिनी सहभागी झाल्या, त्यांचा तपशील खालीलप्रमाणे –

मराठवाडा विद्यापीठाने आयोजित केलेल्या केंद्रिय शिबीरात ७ विद्यार्थी व दोन्ही कार्यक्रम अधिकारी सहभागी होते.

औरंगाबाद येथील आरोग्य प्रशिक्षण शिबिरात आमच्या महाविद्यालयाचे दोन विद्यार्थी सहभागी होते. दयानंद महाविद्यालय, लातूर, राजर्षि शाहू महाविद्यालय, लातूर, आंतरराष्ट्रीय युवक वर्षानिमित्त अहमदपूर येथे आयोजित शिबिरातही आमच्या महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी प्रतिनिधीत्व केले या शिवाय महिला महाविद्यालय औरंगाबाद येथे कौशल्य विकास शिबिरात आमच्या ४ विद्यार्थिनींनी सहभाग घेतला तर आंतरराष्ट्रीय युवक वर्षानिमित्त S. N D T. विद्यापीठात आयोजलेल्या महिला शिबिरात आमच्या महाविद्यालयाची विद्यार्थिनी कु. प्रतिभा राठोड हीने प्रतिनिधीत्व केले. मराठवाडा विद्यापीठाच्या वतीने याच महाविद्यालयाच्या प्राध्यापिका कु. मंजुश्री देशमुख या व्यवस्थापक म्हणून यां शिबिरात सहभागी झाल्या होत्या.

४) **वृक्षारोपण** – महाविद्यालय परिसरात राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विद्यार्थ्यांनी आणि प्राध्यापकांनी वृक्षारोपण करून निलगिरी, गुलमोहोर आणि सूरू यांची २५० रोपे लावली व त्यांच्या संरक्षणाची व्यवस्था केली. त्याचप्रमाणे देगलूर–केदारकुंटा या रस्त्याने सायकलवर वृक्षदिंडी काढून

केदारकुंटा या गावात गावकऱ्यांच्या मदतीने विविध ठिकाणी वृक्षारोपण केले.

५) मकरसंक्रांन्तीच्या निमित्ताने देगलूर शहरातील विविध झोपडपट्ट्यामधून एकूण तीन हळदीकुंकु समारंभ विद्यार्थीनींनी केले या कार्यक्रमासाठी देगलूर मधील अनेक भगिनींनी सहकार्य केले.

६) व्यसनमुक्तीच्या प्रसाराच्या कार्यक्रमांतर्गत या वर्षी दारू सोडणाऱ्या व्यक्तींचा सत्काराचा कार्यक्रम आयोजण्यात आला प्रौढ व्यक्तीनी दारूच्या व्यसनापासून दूर राहण्याची व त्यापासून मुक्त होण्याची प्रतिज्ञा घेतली.

७) ऋग्ण सेवा मंडळाने या वर्षात नेत्ररोग चिकित्सा शिबिरे, हृदयरोग चिकित्सा शिबिरे आयोजित केली होती. या शिबिराला सर्वतोपरि सहकार्य सेवा योजनेच्या विद्यार्थ्यांनी केले.

८) **एक दि.सांची शिबिरे** – राष्ट्रीय सेवा योजनेने दत्तक घेतलेल्या कावळगाव आणि खानापूर या दोन ठिकाणी एक दिवसाची शिबिरे घेण्यात आली. खानापूर येथे ग्रामपंचायतीतर्फे बांधण्यात यावयाच्या एका इमारतीचा पाया खोदण्याचे तर कावळगाव येथे रस्ते दुरूस्तीचे काम विद्यार्थी व ग्रामस्थ यांचे संयुक्त श्रमदानाने पार पाडण्यात आले.

९) बाबा आमटे यांच्या 'भारत जोडो' या अभियानात महाविद्यालयाच्या दोन विद्यार्थ्यांचा सहभाग.

'भारत जोडो' च्या निमित्ताने देगलूर शहरातून विद्यार्थ्यांची सायकल फेरी काढण्यात आली.

८४-८५ या शैक्षणिक वर्षात राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने अनेक प्रकल्प हाती घेण्यात येऊन ते पूर्ण करण्यात आले.

महाविद्यालयाच्या परिसरात (५००) आणि कावळगाव व भरखेल (३००) येथे वृक्षारोपण करण्यात आले. पैकी ५५० झाडे लागली असल्याचे आढळून आले आहे.

कुटुंबकल्याण प्रसार, क्षयरोग सर्वेक्षण, महिलांचे आरोग्य व बालसंगोपन या संदर्भात विद्यार्थिनी करवी शास्त्र शुद्ध माहिती देणे, साक्षरता व आरोग्य सुधार याविषयी झोपडपट्टी व शहरी भागातून प्रत्यक्ष पाहणी व मार्गदर्शन करणे, ग्रामीण भागातून (करडखेड, खानापूर मरखेल) दारूबंदीचा प्रचार करणे, खेडे भागातून (शहापुर, वन्नाळी, बोरगाव, शेट्टल) अंधश्रद्धा निर्मूलन मोहीम हाती घेणे इ उपक्रमाद्वारे राष्ट्रीय सेवायोजनेच्या विद्यार्थ्यांनी लक्षणीय कार्य केले आहे.

कंधार येथील शिवाजी महाविद्यालयात आयोजित नांदेड जिल्ह्यातील कार्यक्रम अधिकाऱ्यांच्या बैठकीस महाविद्यालयाचे कार्यक्रम अधिकारी प्रा. सत्यनारायण जाजू यांची उपस्थिती व प्रत्यक्ष सहभाग.

आंतरराष्ट्रीय युवा वर्षानिमित्त युवतींसाठी एक दिवसाचे (१६ आ ८४) श्रमसंस्कार शिबिराचे आयोजन करण्यात आले. ४० विद्यार्थिनीचा सहभाग.

दिल्ली विद्यापीठाच्या एन एस एस तर्फे आयोजित राष्ट्रीय एकात्मता शिबिरासाठी गणेश मठपती बी ए तृतीय वर्ष या विद्यार्थ्याची निवड.

जायकवाडी, पैठण येथे मराठवाडा विद्यापीठाच्या वतीने आयोजित युवती शिबिरात कु. गोदावरी शेटकार व कु. सुमन जाधव या विद्यार्थिनीचा महाविद्यालयाच्या-वतीने सहभाग.

श्रीक्षेत्र माहूर येथे बळीराम पाटील महाविद्यालयाच्या वतीनें आयोजित ग्रामीण आरोग्य व निसर्गोपचार शिबिरात टी. जी. कुलकर्णी या विद्यार्थ्यांचा सहभाग.

बलभीम महाविद्यालय बीड येथील कौशल्य विकास शिबिरात पंढरी कांबळे यांनी महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले.

नांदेड जिल्ह्यातील एन. एस. एस.च्या विद्यार्थ्यांसाठी झालेल्या कंधार (शिवाजी कॉलेज) येथील जिल्हा प्रबोधन शिबिरात पंचशील एकंबेकर, वाघमारे सी. एस, बकरे हणमन्त, रमेश वाघमारे हे विद्यार्थी सहभागी झाले.

खानापूर येथे १० दिवसाचे ग्रामीण पुनर्रचना शिबिर घेण्यात आले. श्रमदान करून विद्यार्थ्यांनी गावातील नालीचे (७०० फूट २ × २ × २ फूट) खोदकाम व रस्ता दुरूस्तीचे काम पूर्ण केले. या शिबिरात प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी, प्रा. कुळकर्णी एल. एस. प्रा. वाकोडकर,

न्यायाधिश श्री चिटणीससाहेब, बेनार योजनेचे अधिकारी श्री देशपांडे साहेब इ. ची उदबोधनपर व्याख्याने झाली. प्रमुख पाहुणे श्री देशपांडे (कार्यकारी अभियंता) नांदेड व अध्यक्ष पोशेट्टीजी उनग्रतवार यांच्या उपस्थितीत शिबिराचा सांगता समारंभ संपन्न झाला.

मराठी वाङ्मय मंडळ –प्रा सुग्राम पुल्ले

मराठी वाङमय मंडळाच्या वतीने, प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी यांचे त्यांच्याच 'दूर गेलेले घर' या कादंबरीवर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते.

मंडळाचे पदाधिकारी श्री लक्ष्मण मलगीरवार बी. ए. द्वि. व. यांचे ५९ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनात 'उगवतीचे रंग' मध्ये काव्य वाचन झाले.

मंडळाचे आणखी एक पदाधिकारी श्री, नागनाथ पाटील धडेवार बी. ए. द्वि. व. यांना प्रतोद दिवाळी अंक ८५ मधील कथा स्पर्धेत द्वितीय पारितोषिक मिळाले.

बजमे उर्दू

महाराष्ट्र राज्य उर्दू अकादमी व बजमे उर्दू अदब, देगलूर महाविद्यालय, देगलूर यांच्या संयुक्त विद्यमाने दि. ५ फेब्रु. १९८५ रोजी उर्दू मुशायराचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. या कार्यक्रमाचे प्रमुख पाहुणे म्हणून अदिलाबादचे ख्यातनाम कवि श्री. पागल यांना निमंत्रित केले होते. या कवीसंमेलनात श्री. पागल यांच्या व्यतिरिक्त काही स्थानिक कवींनीही भाग घेतला होता. अध्यक्षस्थानी देगलूरचे प्रसिद्ध कवि व पत्रकार श्री जोश महमदाबादी हे होते. प्रारंभी महाविद्यालयाचे प्राचार्य रघुकृष्ण शेटये यांनी पाहुण्यांचे पुष्पहार घालून व प्रास्ताविकपर भाषण करुन सर्वांचे स्वागत केले व कार्यक्रमाला प्रारंभ झाला.

श्री. पागलै यांनी आपल्या गंभीर व विनोदी कविता सादर करुन रसिक श्रोत्यांना दोन तास पर्यंत खिळवून ठेंवले त्याच बरोबर काही कविता पेश करुन अंतर्मुखही केले. कार्यक्रम चढत्या श्रेणीने रंगत गेला.

या कार्यक्रमाचे संचलन उर्दू विभागाचे प्रमुख प्रा. खाजा अहमदोद्दीन यांनी केले. तर आभार प्रा. तकीयोद्दीन यांनी मानले.

–प्रा. खाजा अहमदोद्दीन
उर्दू विभाग प्रमुख

स्टॉफ अकादमी

प्रा. मनोहर आर. एम.

स्टॉफ अकादमीच्या वतीने ८४–८५ या शैक्षणिक वर्षात विविध विषयांवर प्राध्यापकांची व्याख्यानें झाली.

१) प्रा. सुग्राम पुल्ले –दलित साहित्य, संत साहित्यः प्रेरणा व स्वरूप.
२) प्रा. दत्तप्रसन्न साठे– 'राष्ट्रीय एकात्मता'
३) प्रा. खुशाल आचमारे– 'ज्ञान,शहानपणा व नैतिकता'
४) प्राचार्य ना. य. डोळे– सामाजिक परिवर्तन (उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर)
५) प्रा. श्रीराम करडखेडकर –'सामाजिक परिवर्तन'
६) प्रा. विलास डोईफोडे –'संतांचे चैतन्यदायी कार्य (आदर्श महाविद्यालय, हिंगोली)
७) श्री रोंगे –'मानवेंद्रनाथ रॉय'
८) प्रा. रविंद्र मनोहर –'धर्म आणि धर्म निरपेक्षता'
९) प्रा. नारायण कुलकर्णी –'वैज्ञानिक पद्धती'
१०) प्रा. एकनाथ विमपुते – 'रासायनिक प्रक्रिया'
११) प्रा. अशोक वाकोडकर –'प्रशासनातील भ्रष्टाचार'
१२) प्रा. रविंद्र कुलकर्णी –'मार्क्सवाद'
१३) श्री. ना. श्री. उतात –'शिक्षण विषयक नवे धोरण' (मुख्याध्यापक मानण्य विकास विद्यालय, देगलूर)

ग्रंथालय विभाग

–प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी
श्री. पत्तेवार एन. व्ही.
ग्रंथपाल

ग्रंथसंख्या वरिष्ठ महाविद्यालय

ग्रंथसंख्या १६–१–८६ पर्यंत	ग्रंथ किंमत
३२८१६	५२३१५६–०८

कनिष्ठ महाविद्यालय

	ग्रंथ संख्या	
	४६५०	६०७२३-९०
मासिके	साप्ताहिके। पाक्षिके	दैनिके
४४	१९	१५

ग्रंथालयाची वैशिष्ट्ये

(१) तत्पर संदर्भ सेवा, (२) अभ्यासवर्गाचे ग्रंथ वर्षभरासाठी विद्यार्थ्यांना जास्तीत जास्त दिले जातात, (३) विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाच्या दृष्टीने रात्रीचे ग्रंथालय, (४) प्रशस्त ग्रंथालय, (५) ग्रंथालयाच्या पुनर्रचनेमुळे वाचकांना ग्रंथ हाताळण्याची उत्तम सोय झाली. (६) अद्यावत संदर्भ ग्रंथ, (७) सर्वप्रकारचे कोश व ज्ञान कोश, (८) कला साहित्यावरील दुर्मिळ ग्रंथ.

विद्यार्थी सहाय्यनिधी

प्रा आर. के. कुलकर्णी

महाविद्यालयाच्या वतीने विद्यार्थी सहाय्यनिधीमधून अधिकाधिक पुस्तकांचे वाटप करण्यात आले. कनिष्ठ-महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना कमीतकमी प्रत्येकी दोन व अधिकाधिक तीन पुस्तकांचे वाटप करण्यात आले ज्येष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना कमीत कमी प्रत्येकी चार व अधिकाधिक दहा पुस्तके देण्यात आली.

नियोजन मंडळ (अहवाल) १९८५-८६

प्रा. बाहेती आर. आर.

१९८५-८६ या वर्षात नियोजन मंडळातर्फे देगलूर तालुक्यातील सपूर्ण उद्योगांची पाहणी करण्यात आली, पाहणीसाठी 'देगलूर तालुक्यातील लघुउद्योग व भविष्यातील उपलब्धता' हा विषय निवडण्यात आला. पाहणी करण्यात महाविद्यालयातील ५ प्राध्यापक व २५ ते ३० विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला. याच उपक्रमांतर्गत महाविद्यालयात एक दिवसाचे उद्योजकता शिबिर आयोजित करण्यात आले. त्यात नांदेड जिल्हा उद्योग केंद्राचे महाव्यवस्थापक श्री. राठोर व श्री. माढेकर तसेच महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ अधिकारी श्री. अटकळीकर व क्षेत्रिय अधिकारी म. फुले विकास मंडळाचे श्री. म्हस्के यांचे मार्गदर्शन लाभले तसेच जिल्हा उद्योग केंद्राचे श्री. सरोदे यांचे लघुउद्योगाचे काही प्रात्यक्षिकही दाखविण्यात आले. महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना देगलूर शहरातील काही प्रमुख उद्योगांची प्रत्यक्ष कार्यपद्धती व व्यवस्थापनही दाखविण्यात आले. या उपक्रमाचा एक अहवाल तयार करून तो विद्यापीठास पाठविण्यात आला.

महाविद्यालय शाळा समूह योजना

प्रा कठाळे व्ही. पी.

महाविद्यालय-शाळा समूह योजने अंतर्गत १९८४-८५ ह्या वर्षारंभी ह्या योजनेतील शाळांचे प्रमुख व समिती सभासद आणि प्राचार्य यांची एक संयुक्त बैठक घेऊन वर्षाचा कार्यक्रम निश्चित करण्यात आला. त्यानुसार १० व्या इयत्तेच्या नविन अभ्यासक्रमावर विषय निहाय चर्चा करण्यात आल्या. वर्षाच्या शेवटी वार्षिक-परीक्षेपूर्वी केवळ १० व्या इयत्तेच्या विद्यार्थ्यांसाठी पेपर निहाय तज्ञ शिक्षकांची दोन दिवस व्याख्याने आयोजीत करण्यात आली होती.

व्यावसायिक अभ्यासक्रमाची शैक्षणिक सहल

प्रा. सोनवणे, प्रा. अरंगीकर आर. के.

व्यावसायिक अभ्यासक्रम

महाविद्यालयातील व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या-वतीने दि. १-१२-८५ ते ९-१२-८५ या कालावधित पुणे, मुंबई, नासिक, औरंगाबाद येथे एक शैक्षणिक सहल आयोजित केली होती. सहलीत सहभागी झालेल्या ५० विद्यार्थ्यांना औद्योगिक परिसरातील कारखाने, तेथील व्यवस्थापन, वितरण व्यवस्था, तयार माल, कच्चा माल इ. संबंधिची माहिती देण्यात आली. दैनिक लोकमत, औरंगाबाद, आकाशवाणी केंद्र औरंगाबाद या ठिकाणांनाही भेट देण्यात आली. या सहलीसाठी खास बसची सोय करण्यात आली होती विद्यार्थ्यांना शुभेच्छा देण्यासाठी संस्थेचे अध्यक्ष पोशट्टीदादा उनग्रतवार तसेच कांही प्राध्यापक बसस्थानकावर उपस्थित होते. व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या वतीने आक्टोबर ८४ मध्ये जालना येथे व फेब्रु. ८५ मध्ये औरंगाबाद येथें शैक्षणिक सहल आयोजित करण्यात आली होती.

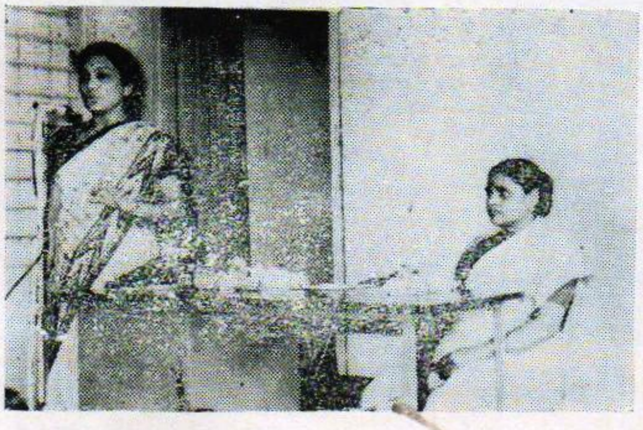

राष्ट्रीय सेवा योजना

महिला कौशल्यविकास शिबिरात उद्घाटन पर भाषण करताना सौ. प्रतिभा रसाळ
← बसलेल्या समारंभाच्या अध्यक्षा सौ. शोभाताई देशपांडे.

महाविद्यालयाच्या परिसरात श्रमदान व वृक्षारोपण करताना रा. से. यो. चे विद्यार्थी

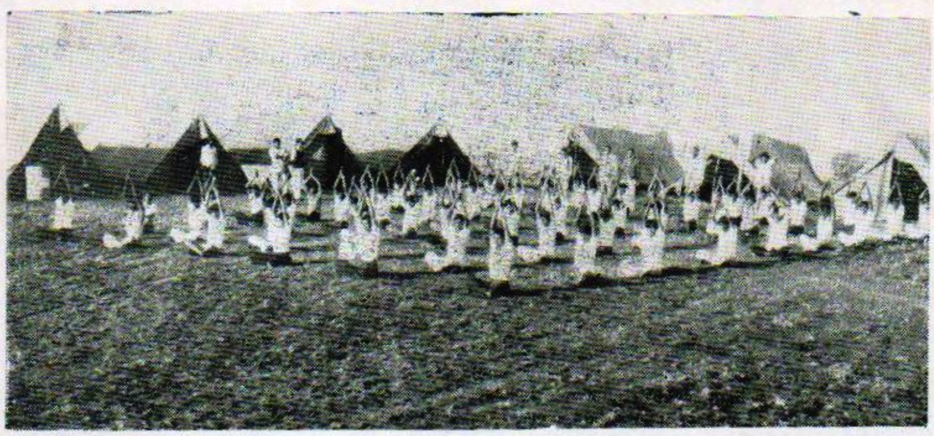

नेरळी येथील शिबिरात महाविद्यालयाचे श्रमवीर

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने आयोजित मुलींच्या 'कौशल्य विकास' शिबिरात सहभागी झालेल्या विद्यार्थिनी.

बज्मे उर्दू मुशायऱ्यात विनोदी कविता सादर करताना कवी श्री. पागल आदिलाबादी

परभणी येथील प्रशिक्षण शिबिरात आमचे छात्र

विज्ञान स्वयं आरोग्य सेवा योजना समिती

प्रा. एम. डी कुलकर्णी

११ वी १२ वी विज्ञान वर्गाच्या बऱ्याच विद्यार्थ्यांनी विद्यार्थिनीना स्वयंआरोग्यसेवा योजने अंतर्गत सर्वेक्षणाचे कार्य केले. विद्यार्थ्यांना वैद्यकिय, आयुर्वेदीक, दंतवैद्यक इ. अभ्यासक्रमांच्या प्रवेशासाठी, जादा गुण प्राप्त करण्यासाठी याचा उपयोग होतो.

विद्यापीठ अनुदान मंडळ, नवी दिल्ली मार्फत महाविद्यालयास मंजूर झालेल्या योजना

सहाव्या पंचवार्षिक योजनेत महाविद्यालयास पुस्तके, प्रयोगशाळा, उपकरणे, विस्तार कार्यक्रम, बाधकाम इ. साठी विद्यापीठ अनुदान मंडळाकडून अनुदान (ग्रँट) प्राप्त झालेले आहे तसेच या वर्षात अनुदान मंडळाच्या कॉसीप (Cosip) व कोह्सीप (Cohssip) या योजने-अंतर्गत प्रत्येकी तीन लाख रु. अनुदानाचे प्रस्ताव मंडळाने मान्य केलेले आहेत. कॉसीप (महाविद्यालय विज्ञान विकास योजना) योजनेच्या संदर्भात संस्थेचे अध्यक्ष मा. पोशट्टी दादा उनग्रतवार व प्रा एम. डी. कुलकर्णी विद्यापीठ अनुदान मंडळ कार्यालय, नवी दिल्ली येथे जानेवारी १९८६ मध्ये चर्चेसाठी गेले होते.

नुकतेच महाविद्यालयास विद्यापीठ अनुदान मंडळा-कडून कॉसीप अंतर्गत दुर्बीण प्राप्त झालेली आहे.

महाविद्यालयाने ७ व्या पंचवार्षिक योजनेअंतर्गत अनुदान मंडळाकडे काही योजना सादर केलेल्या आहेत.

व्यवसाय मार्गदर्शन

– प्रा एल. एस. कुलकर्णी

देगलूर महाविद्यालयात विद्यार्थ्यांसाठी 'व्यवसाय मार्गदर्शन केंद्र' चालविले जाते. व्यवसाय मार्गदर्शन केंद्रा-तर्फे विद्यार्थ्यांना विविध अभ्यासक्रमांसंबंधी माहिती दिली जाते तसेच निरनिराळ्या व्यवसायांच्या संदर्भात मार्ग-दर्शनही केले जाते.

व्यवसाय मार्गदर्शन परिषद

महाविद्यालयाच्या 'व्यवसाय मार्गदर्शन केन्द्रातर्फे' महाविद्यालयात दि. ३० सप्टेंबर ८५ रोजी विद्यार्थ्यांसाठी एक दिवसाची 'व्यवसाय मार्गदर्शन परिषद' आयोजित करण्यात आली. या परिषदेत देगलूर येथील आयुर्विमा शाखा कार्यालयाचे मॅनेजर श्री. गोव्हिया व असि. ब्रँन्च मॅनेजर श्री. देव यांनी आयुर्विमा व्यवसायातील संधींची सविस्तर माहिती दिली. तसेच आनंद सॉ मिल देगलूरचे मालक श्री. सुरेश महाराज देगलूरकर यांनी सॉ मिलच्या व्यवसायासंबंधी विद्यार्थ्यांना उपयुक्त माहिती सांगितली.

या परिषदेमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये विविध व्यवसाया-संबंधी विचार करण्यास चालना मिळाली. व्यवसाय मार्गदर्शन केन्द्र विद्यार्थ्यांसाठी आणखीही इतर उपयुक्त उपक्रम सुरू करण्याचा विचार करीत आहे. प्रा. पी. पी. डुबेवार व प्रा. येरगीकर यांचे या कार्यात योग्य सहकार्य मिळते.

राष्ट्रीय प्रौढ शिक्षण

प्रा. एल. एस. कुलकर्णी

विद्यापीठ अनुदान मंडळ व मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद यांच्या सहकार्याने देगलूर महाविद्यालय १९७९–८० पासून राष्ट्रीय प्रौढ शिक्षण योजना चालवीत आहे. महाविद्यालय दरवर्षी देगलूर परिसरातील दहा गावांमध्ये प्रौढ शिक्षण वर्ग चालविते.

१९८५–८६ या वर्षीही महाविद्यालयातर्फे दहा प्रौढ शिक्षण वर्ग चालविलें जात आहेत. हे वर्ग – १) पोचम-वेस, देगलूर, २) सिद्धार्थ नगर, देगलूर, ३) मलकापूर ४) कावळगाव ५) बेळगाव ६) कुतुबशहापूरवाडी ७) इब्राहीमपूर ८) अल्लापूर ९) खानापूर आणि १०) दावणगीर या गावांमध्यें चालविले जातात. या वर्गांपैकी देगलूर येथील दोन वर्ग स्त्रियांसाठी तर अन्य गावातील वर्ग पुरुषांसाठी चालविले जातात.

निरक्षर प्रौढांना साक्षर करणे, त्यांच्यात जाणीव जागृती व कार्यात्मकता निर्माण करणे ही राष्ट्रीय प्रौढ शिक्षण योजनेची उद्दिष्टे पूर्ण करण्याचा यशस्वी प्रयत्न महाविद्यालय करीत आहे.

प्रौढ शिक्षण वर्ग चालविणाऱ्या संघटकांची निवड महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधूनच करण्यात आलेली आहे. ही योजना यशस्वीपणे कार्यान्वित करण्यासाठी प्राचार्य आर. एस. जाजू यांच्या अध्यक्षतेखाली सल्लागार समिती निर्माण करण्यात आली असून ही समिती योजना परिणामकारकपणे अमलात आणण्याचा सतत प्रयत्न करते. प्रा एस. पी. देशमुख, प्रा. आर. के. कुलकर्णी, डॉ मनोहर, प्रा. येरमुने, प्रा. एस. जी. करडखेडकर, प्रा. कल्याण पाड, प्रा. प्रकाश देशमुख प्रा. थडके व प्रा. सौ. स्वामी हे हे समितीचे सभासद आहेत.

विस्तार कार्यक्रम

प्रा. एल. एस. कुळकर्णी

देगलूर महाविद्यालय हे ग्रामीण भागातील महाविद्यालय असल्यामुळे भोवतालच्या ग्रामीण जीवनातील समस्याबाबत महाविद्यालय उदासीन राहू शकत नाही. परिसरातील ग्रामीण समाजाशी बांधिलकीची भावना महाविद्यालय सतत बाळगत आले आहे. त्यामुळे हे महाविद्यालय या परिसरातील शैक्षणिक व सांस्कृतिक प्रगतीचे केन्द्र बनले आहे.

महाविद्यालयातर्फे राष्ट्रीय सेवा योजना, राष्ट्रीय प्रौढ शिक्षण योजना इत्यादी योजनांच्या अंतर्गत परिसरातील खेड्यांतून अनेक कार्यक्रम घेतले जातात, व त्याद्वारे या भागातील सामाजिक व सांस्कृतिक स्तर उंचावण्याचा प्रयत्न केला जातो.

गावाचा सर्व्हे :

अशा प्रयत्नांचा एक भाग म्हणून महाविद्यालयाने विस्तार कार्यक्रमाची एक योजना विद्यापीठ अनुदान मंडळाकडे मान्यतेसाठी पाठविली होती व ही योजना मंजूर झाली.

या योजनेनुसार १) केदारकुंडा २) कावळगाव ३) बोरगाव ४) करडखेड आणि ५) खानापुर या पाच गावाचे सामाजिक–आर्थिक सर्वेक्षणाचे काम पूर्ण करण्यात आले आहे. सर्वेक्षणाच्या या कामात प्रामुख्याने महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना सहभागी करून घेण्यात आले, व हे काम यथायोग्य रितीने करण्याच्या दृष्टीने त्यांना आवश्यक प्रशिक्षणही देण्यात आले होते. सर्वेक्षणाच्या निष्कर्षातून ह्या गावातील प्रश्नांची वस्तुनिष्ठ माहिती मिळू शकली.

व्याख्याने व प्रात्यक्षिके

विस्तार कार्यक्रमांतर्गत उपरोक्त गावात महाविद्यालयातर्फे काही व्याख्याने आयोजित करण्यात आली. या या व्याख्यानांमधून शिक्षण, आरोग्य वाढत्या लोकसंख्येची समस्या, अंधश्रद्धांचे निर्मूलन, शेती सुधारणा, बचतीचे महत्त्व इत्यादी विषयांवर तज्ज्ञ व्यक्तींनी बहुमोल मार्गदर्शन केले. व्याख्यानांना लोकांचा चांगला प्रतिसाद मिळाला. आधुनिक साधनांची प्रात्यक्षिकेही लोकांना दाखविण्यात आली.

ग्रामस्थ उद्‌बोधन शिबीर

दि १३ व १४ जुलै ८५ या कालावधीत वरील गावातील ६० शेतकऱ्यांचे दोन दिवसांचे ' उद्‌बोधन शिबीर ' महाविद्यालयात आयोजित करण्यात आले शिबिरात विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञ व्यक्तींच्या व्याख्यानांचे आयोजन करण्यात आले होते. शिबिरात शेतकऱ्यांनी चर्चेमध्ये उत्साहाने भाग घेतल्याचे दिसून आले.

कृषि विद्यापीठ सहल

दि. १५ जुलै ८५ रोजी शिबिरार्थी शेतकऱ्यांची एक सहल, परभणी येथील मराठवाडा कृषि विद्यापीठास भेट देण्यासाठी काढण्यात आली. शेतकऱ्यांना शेतीचे विकसित तंत्र कळावे, या क्षेत्रातील आधुनिक ज्ञान मिळावे हा उद्देश या सहलीमागे होता आणि तो बऱ्याच अंशी सफल झाला.

प्राचार्य सत्यनारायण जाजू, आणि विस्तार कार्यक्रम समितीचे सभासद प्रा. रघुकृष्ण शेटये, प्रा. एस. पी. देशमुख, प्रा. येरमुने प्रा. मनोहर, प्रा. कल्याणपाड, प्रा. एस. जी. करडखेडकर आणि प्रा. वाकोडकर या सर्वांच्या प्रयत्नामुळे ही योजना यशस्वीपणे कार्यान्वित होऊ शकली.

कमवा शिका योजना

डॉ. एम. बाबू

या योजनेअंतर्गत १० ते १५ गरीब व होतकरू विद्यार्थी दररोज एक तास (सकाळ किंवा सध्याकाळ) महाविद्यालयाच्या परिसरात काम करतात. वृक्षारोपण वृक्षसंगोपण, उद्यान विकासाची व इतर कामे हाती घेण्यात येऊन पूर्ण करण्यात आली. या कामी प्रा. कल्याण-पाड यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन व सहकार्य मिळाले.

एन. सी. सी.

प्रा. कोठेकर डी. वाय.
प्रा. चिद्रावार सी. डी.

महाविद्यालयातून N. C C. च्या C सर्टिफिकेटसाठी १२ विद्यार्थी परीक्षेस बसले. सुरेश नारदवार, सुभाष काटे, सतीश देगलूरकर हे तीन पास झाले.

सुरेश नारदवार या विद्यार्थ्याची Republic Day Parade Delhi साठी निवड झाली. तसेच Judging distanceच्या स्पर्धेत महाराष्ट्रातून सर्व प्रथम NCC ची शिष्यवृत्ती प्राप्त. सुभाष काटे या विद्यार्थ्याचा Best cadet म्हणून महाविद्यालयातून निवड प्रा. कोठेकर पारितोषिक प्राप्त.

५१ विद्यार्थ्यांचा खुलताबाद येथे ट्रेनिंग कँप.

सुभाष अनमूलवार JUO, देसाई सिकंदर CSM दिलीप बंगाळे SGT, हणमंत बकरे यांनी ट्रेनिंग कँपअध्ये विशेष प्राविण्य प्राप्त केले.

आर्मी अॅटचमेंट ट्रेनिंग कँप, मुंबई येथे झालेल्या कँप-साठी सुभाष अनमूलवारची निवड. तसेच B P T Cross Country (रनिंग) मध्ये महाराष्ट्रातून सर्व प्रथम.

नोहेम्बर ८५ मध्ये ४९ विद्यार्थ्यांचा परभणी ट्रेनिंग कँप.

अंडर ऑफिसर बकरे ह[illegible] व नरवाडे जी. डी. यांनी आर्मी अटॅचमें[illegible] अहमदनगर येथील कँप यशस्वी रित्या पूर्ण [illegible].

यावर्षी C सर्टिफिकेटसाठी ६ तर B सर्टिफिकेटसाठी ३० विद्यार्थी परिक्षेस बसले आहेत.

कंपनी कमांडर म्हणून १ नोव्हेंबर ८५ पासून प्रा. सी. डी. चिद्रावार यांची नियुक्ती.

विद्यार्थी वस्तू भांडार

प्रा. चिद्रावार सी. डी.

महाविद्यालयातील एक स्तुत्य उपक्रम म्हणजे विद्यार्थी वस्तू भांडार होय. या भांडारातून विद्यार्थ्यांच्या शिक्षण विषयक आवश्यक गरजा पुरविल्या जातात. पेन्स्, वहृचा पुस्तके रेकार्ड बुक्स डिशेक्शन बॉक्स, प्रात्यक्षिक पार्ट इत्यादी उपयुक्त वस्तुंचा पुरवठा या योजनेतर्फे करण्यात येतो. यावर्षी ४५०० वहृयांचे वाटप ना नफा ना तोटा या तत्वावर विद्यार्थ्यांना करण्यात आले.

देगलूर महाविद्यालयीन शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांची सहकारी पतसंस्था मर्यादित, देगलूर

ह्या सहकारी पतसंस्थेची स्थापना १९७४ साली झाली. असून आज पावेतो ११ वर्षे पूर्ण झालेले आहेत. ह्या संस्थेचे नोंदणी क्रमांक एन. डी. डी. बी एनके ११७-७४ असून नोंदणी दिनांक १९-८-७४ असे आहे.

ही पतसंस्था महाविद्यालयापूरतीच मर्यादित असून खालील प्राध्यापक व कर्मचारी मिळून एकूण ८४ सभा-सद आहेत. संस्थेचे अधिकृत भाग भांडवल मर्यादा ३ लक्ष पर्यंत आहे. सभासदाकडून दरमहा भागाची रक्कम संस्थेला वसूल केली जाते. जून ८५ पावेतो संस्थे[illegible] वाटणी सभासदांना पोटी एकूण रु. २,२२,४३०[illegible] प्रमाणात केली जाते. दरवर्षी होणाऱ्या [illegible]

त्यांच्या [illegible]सदाकडून ठेवी पोटी त्यांच्या पगाराच्या दोन टक्के प्रमाणे रक्कम कपात करण्यात येत असून जून ८५ अखेर पावेतो संस्थेकडे एकूण ४५,८१५ रु. ठेवी जमा झालेले आहेत. दरवर्षी सभासदांना त्याच्या ठेवीच्या रकमे-वर बँकक्लीन कॅश क्रेडीटच्या व्याजदरापेक्षा २ टक्के कमी दराने व्याजाची रक्कम दिली जाते. ठेवीवरील व्याज दर द. सा. द. शे. १४ आहे.

सभासदांना त्यांच्या आर्थिक गरजा, घरबांधकाम, जमिन खरेदी, लग्नकार्य वगैरे गोष्टींचा विचार करून ६ टक्के व १८ टक्के दराने अल्पमुदत व दीर्घ मुदतीचे कर्ज दिले जाते. जून ८५ अखेर पावेतो अल्प मुदतीचे व दीर्घ मुदतीचे असे एकूण ७,७८,८८०।– रु. चे कर्ज सभासदांना वाटप करण्यात आले आहे.

ही संस्था ना. जि. म. स. बँक नांदेडची सभासद असून जून ८५ अखेर पावेतो त्या बँकेचे एकूण ४४०००।– रु. चे भाग खरेदी केले आहे. त्या बँकेकडून या पतसंस्थेस जून ८५ अखेर पावेतो क्लीन कॅश क्रेडीट मर्यादा रु. ८,८०,०००।– पर्यंतची मंजूर झाली होती. त्यापैकी ५,३६,५९३।– रु. उचल करण्यात आलेली आहे.

अशा प्रकारे वरीलप्रमाणे संस्थेची आर्थिक परिस्थिती असून वरचेवर संस्था मजबूत बनत आहे. ह्या संस्थेमुळे सभासदांना त्यांच्या गरजा भागविण्यासाठी बरीच मदत होत आहे.

आज पावेतो ह्या संस्थेचे अध्यक्ष म्हणून सर्वश्री धर्माधिकारी, तांबोळी, शेंटचे, बाहेती, सोनटक्के यांनी तर सचिव म्हणून सर्वश्री कठाळे, बोगूलवार, वडगावे यांनी काम पाहिले व आता या पतसंस्थेचे अध्यक्ष म्हणून श्री. रामविलास बाहेती तर सचिव म्हणून श्री. भानुदास आत्मेलवार हे काम पहात आहेत.

(आर. आर. बाहेती)	(बी. बी. आत्मेलवार)
अध्यक्ष	सेक्रेटरी

क्रीडावृत्त (१९८५–८६)

प्रा. मांजरमकर, प्रा. एम्मेकर
(क्रीडाविभाग)

१९८५–८६ या शै[illegible] वतीनें मराठवाडा विद्यापीठ आंतर महा[illegible]विद्यालयाच्या [illegible]गीय क्रीडास्पर्धा तसेच केंद्रीय क्रिडास्पर्धा घेण्यात विभा- या वर्षाचे उद्घाटन माननीय कमलकिशोर कदम उप सभापती, विधानसभा महाराष्ट्र राज्य यांच्या हस्ते झाले. अध्यक्षस्थानी अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे सचिव श्री. नारायणशेठ चिद्रावार हे होते. या स्पर्धाचा समारोप प्राचार्य बी. एन. चव्हाण विधी महाविद्यालय नांदेड यांच्या हस्ते संपन्न झाला. विभागीय व केंद्रीय स्पर्धेत देगलूर महाविद्यालयाचा व्हॉलीबॉल संघ अजिक्य ठरला. या अजिक्य संघातील तीन खेळाडूंची १ यालावार गंगारेड्डी २) स. मुक्तार स. नब्बी ३) यालावार नारायण बंगलोर येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठ स्पर्धेत मराठवाडा विद्यापीठ संघात निवड झाली.

महाविद्यालयाचा कबड्डी संघ विभागीय स्पर्धेत उपविजेता ठरला. अब्दूल मजीद अब्दूल करीम हा कबड्डीपटू वरंगळ येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठ स्पर्धेत मराठवाडा विद्यापीठ संघातून खेळला.

तसेच कनिष्ठ महाविद्यालयाने पावसाळी व हिवाळी क्षेत्रातील सामने देगलूर येथे घेण्यात आले. पावसाळी क्षेत्रात तालुका पातळीवरील कबड्डी, खो–खो, हँडबॉल हे सामने झाले त्यात महाविद्यालयाचे संघ अजिक्य ठरले व त्या संघास फिरती ढाल देण्यात आली.

कबड्डी, खो- खो, हँडबॉल सामने झाले त्यात कबड्डीचा संघ जिल्हा पातळीवर उपविजेता ठरला. त्यानंतर हिवाळी क्रीडा स्पर्धा घेण्यात आल्या. त्यात वैयक्तिक स्पर्धास प्रथम पारितोषिके मिळाली व हे संघ अजिक्य ठरले. नंतर जिल्हा पातळीवरील सामने धर्माबाद येथे घेण्यात आले. त्या जिल्हापातळीवर देगलूर महाविद्यालय 4x100 मी. रिले व 75 k. g. कि. ग्रॅ. (कुस्ती) या स्पर्धात अजिक्य ठरले व नंतर या स्पर्धा विभागीय पातळीवर औरंगाबाद येथे ठेवण्यात आल्या. त्यात देगलूर महाविद्यालयाने तृतीय क्रमांक पटकावला.

वरिष्ठ महाविद्यालय

मराठवाडा विद्यापीठाने देगलूर येथे कबड्डी, कुस्ती, व्हॉलीबॉल हे विभागीय पातळीवरील सामने आयोजित केले त्यात देगलूर महाविद्यालयाचा कबड्डीचा संघ विभागीय पातळींवर उपविजेता ठरला. या संघास केंद्रिय पातळीवर [illegible]ळण्यास चाल देण्यात आली.

कबड्डी [illegible]त कर्णधार अ. मजिद अ. करिम व देगलूरकर आर. जी यांचा [illegible] उत्कृष्ट ठरला व दोघांचे मराठवाडा विद्यापीठाचा कबड्डी प्र[illegible]सासाठी निवड झाली व अ. मजिद अ. करिम या विद्यार्थ्यांचा विद्यापीठाच्या

अभिनंदन

← कु. प्रतिभा हृरिकिशन राठोर, मार्च ८५ च्या H. S. C. परीक्षेत कलाशाखेत १० वी. भुजंगराव चिचोंळकर पारितोषिक विभागून

कु. सुनीता किशनलाल राठोर, मार्च ८५ च्या H. S. C. परीक्षेत कलाशाखेत १० वी. → भुजंगराव चिचोळकर पारितोषिक विभागून.

देशमुख शिरीष शंकरराव, मार्च ८५ च्या H. S. C. परीक्षेत विज्ञान शाखेत ११ वा. ← श्री संत गाडगेबाबा महाराज पारितोषिक प्राप्त.

सांस्कृतिक उपक्रमांतून सहभाग

कु. स्मिता दशमुख, H. S. C. परीक्षेत (मार्च ८५) (बी. ए. प्र. व.) संगीत विषयात सर्व प्रथम.

अन्नामलाई (तामीळनाडू) येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठ युवक महोत्सवा (१९८५) → साठी 'समूह गायन' स्पर्धेत मराठवाडा विद्यापीठाच्यावतीने प्रतिनिधित्व व तृतीय पारीतोषिक प्राप्त. अंबाजोगाई येथील मराठवाडा विद्यापीठ युवक महोत्सवात (१९८५) सुगम गायनाचे उत्तेजनार्थ पारीतोषिक प्राप्त.

गिरीश दीक्षित, बी. एस्सी. प्र. व. अन्नामलाई (तामीळनाडू) येथे झालेल्या आंतरविद्यापीठ ← युवक महोत्सवासाठी समूह गायन स्पर्धेत (१९८५) मराठवाडा विद्यापीठाच्यावतीने प्रतिनिधित्व.

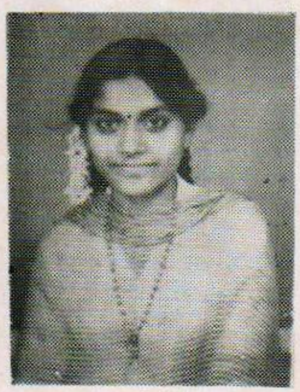

कु. शर्मिला कुलकर्णी, बी. एस्सी. द्वि. व. → अंबाजोगाई येथे आयोजित (१९८५) मराठवाडा युवक महोत्सवात अभिनयाचे तृतीय पारितोषिक प्राप्त.

गंगाधर विठ्ठल भांगे, बी. कॉम प्र. व. अंबाजोगाई येथे आयोजित (१९८५) ← मराठवाडा विद्यापीठ युवक महोत्सवातून आंतर विद्यापीठ युवक महोत्सवासाठी निवड.

खेळात नैपुण्य

शेख मुख्तार, नागालॅंड येथे झालेल्या व्हॉलिबॉलस्पर्धेत महाराष्ट्र राज्य व्हॉलिबॉल संघाचे नेतृत्व तसेच बंगलोर (कर्नाटक) येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठ व्हॉलीबॉल स्पर्धेसाठी मराठवाडा विद्यापीठाच्यावतीने प्रतिनिधित्व. →

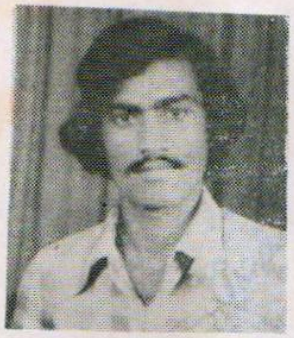

← गंगारेड्डी याल्लावार

बंगलोर येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठीय स्पर्धेसाठी मराठवाडा विद्यापीठ (व्हॉलीबॉल संघ) च्या वतीने प्रतिनिधित्व.

नारायण याल्लावार →

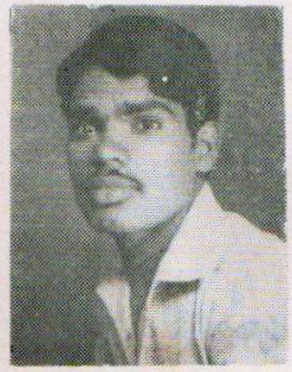

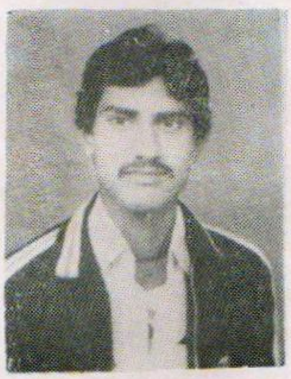

अब्दुल माजीद अब्दुल करीम, वरंगल येथे झालेल्या आंतरविद्यापीठ कबड्डी स्पर्धेसाठी मराठवाडा विद्यापीठाच्यावतीने प्रतिनिधित्व.

छात्रसेना

बकरे एच. आय , बी. ए. द्वि. व. सिनियर अंडर ऑफिसर. अहमदनगर येथे झालेल्या निशाणी स्पर्धेत सहभाग.

छात्रसेना

महमद नईमोद्दीन, ज्युनियर अंडर ऑफिसर

संघामध्ये निवड झाली. मराठवाडा विद्यापीठातर्फे तो वरंगल येथे खेळावयास गेला व आंतर विद्यापीठाचे सामने वरंगल येथे घेण्यात आले.

१) उपविजेता कबड्डीसंघ विद्यार्थ्यांची नावे–

(१) अ. मजिद अ. करिम (कर्णधार), (२) अनमूलवार एस. एल, (३) मंगनाळे एच. आर., (४) देगलूरकर आर. जी., (५) नीलमवार एम. एच., (६) देसाई एस. एन., (७) जोशी पी. एम., (८) पाटील आर. के., (९) वाघमारे एस. जे., (१०) एकम्बेकर पी. के., (११) शेख एम एच., (१२) शेख एम. झेड.

२) व्हॉलीबॉल संघ–

देगलूर महाविद्यालयाचा व्हॉलीबॉल संघ हा विभागीय पातळीवर अजिक्य ठरला व केंद्रिय पातळीवरचे सामने देगलूर येथे घेण्यात आले. या केंद्रिय पातळीवरही देगलूर महाविद्यालयाचा संघ अजिक्य ठरला. म्हणजे मराठवाडा विद्यापीठात या महाविद्यालयाचा संघ प्रथम आला व या व्हॉलीबॉल स्पर्धेत (१) चालावार गंगारेड्डी, (२) स. मुक्तार स. नब्बी, (३) चालावार नारायण यांचा खेळ उत्कृष्ट ठरला.

त्यांना प्रशिक्षणासाठी औरंगाबाद येथे मराठवाडा विद्यापीठात पाठविण्यात आले व त्यांना १५ दिवसांचे प्रशिक्षण देण्यात आले. नंतर आंतर विद्यापीठ सामने हे बंगलोर येथे घेण्यात आले. त्यात देगलूर महाविद्यालयाच्या तीन मुलांची निवड झाली.

मराठवाडा विद्यापीठात व्हॉलीबॉलचा संघ अजिंक्य झाल्यामुळे मराठवाडा विद्यापीठाची फिरती ढाल देगलूर महाविद्यालयास देण्यात आली

व्हॉलीबॉल संघ विद्यार्थ्यांची नावे

(१) चालावार गंगारेड्डी (कर्णधार), (२) स. मुक्तार स. नब्बी, (३) चालावार नारायण, (४) शेख बाबर, (५) बेलेवार बालाजी, (६) देशपांडे राजकुमार, (७) उपलंचवार विजय, (८) बकायगार सुभाष, (९) गंगारेड्डी सायन्ना, (१०) अचनगार संजीव रेड्डी, (११) शिंदे गंगाधर, (१२) अन्नमवार सूर्यकांत.

३) कुस्ती–

मराठवाडा विद्यापीठाने घेतलेल्या विभागीय पातळीवरील कुस्ती स्पर्धेत खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेता.

१) शेख एम. एच
२) चेरगे

४, बॉल बॅडमिंटन–

मराठवाडा विद्यापीठाने मानवत येथे आयोजित केलेल्या बॉल बॅडमिंटन स्पर्धेत खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

१) शेख अब्दुल रहिम (कर्णधार), (२) महाजन राजकुमार राम, (३) दिक्षीत रविंद्र, (४) उपलंचवार विजय, (५) कळसकर संजय, (६) साखरे अशोक, (७) महाजन साईनाथ.

५) बुद्धीबळ स्पर्धा–

प्रतीवर्षाप्रमाणे मराठवाडा विद्यापीठाने औरंगाबाद येथे केंद्रिय पातळीवर बुद्धीबळाच्या स्पर्धा आयोजित केल्या त्या स्पर्धेत खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

(१) अशोक साखरे, (२) तिवारी आनंद किशोर, (३) विकास कळसकर, (४) संजय अत्रे, (५) चिद्रावार व्ही. बी.

कनिष्ठ महाविद्यालय

पावसाळी स्पर्धा

महाराष्ट्र शासनाने देगलूर येथे आयोजित केलेल्या तालुका पातळीवरील आंतरशालेय कबड्डी, खो खो, हँड, बॉल, बास्केट बॉल, पोहणे या स्पर्धांत खालील विद्यार्थी, विद्यार्थिनींनी भाग घेतला.

विजयी कबड्डी संघ : १) लक्ष्मण गंगाराम देसाई (कर्णधार) २) वैजनाथ सांगवीकर, ३) दत्तात्रय बिरादार ४) नरदेव पुल्लागौड ५) राजेंद्र चव्हाण ६) शंकर पालांचवार ७) शेख अहमद हूसेन ८) ओकमवार हनमंतू हूल्लाजी ९) संजय निळकंठराव देशमुख १०) सुर्यकांत गंगाराम राचलवार ११) शेख महेबूब बाबूमियाँ १२) आंबटवार.

उपविजेता कबड्डी संघ (विद्यार्थिनींचा संघ)

(१) कु. जयश्री नारायणराव खांडेकर. (२) कु. शोभा श्रीरामराव किरजवळकर (३) कु. महादेवी देगलूरकर (४) कु. स्वाती रंगनाथराव (५) कु. सुरेखा मारोतीराव जाधव (६ कु रेखा जालनेकर (७) वर्षा गिरधरराव संघवई (८) कु सुजमा मनोहरराव देशमुख (९) बाचे स्नेहलता.

विजयी खो-खो संघातील विद्यार्थ्यांची नावे

(१) शेख अहमद हूसेन (कर्णधार) (२) धनंजय पाटील हंसरगा (३) मारावार राजेश शंकरराव (४) कोंडे चंद्रकांत (५) राजेश गोविंदराव आंबटवार (६) नरदेव पूल्लागौड (७) संजय शंकर चिल्लेवार (८) शेडे बी. जे (९) चोटीवार गंगाधर (१०) रावसाहेब किशन बाजीराव (११) शेख महेबूब बाबूमीयाँ.

खो-खो संघातील विद्यार्थिनींचे नावे

(१) कु. जयश्री नारायणराव खांडेकर (२) कु. शोभा श्रीरामराव किरजवळकर (३) कु. महादेवी देगलूरकर (४) कु. स्वाती रंगनाथराव (५) कु. सुरेखा मारोतीराव जाधव (७) कु रेखा जालनेकर (८) कु. सुजमा मनोहरराव देशमुख (९) कु. बाचे स्नेहलता.

विजयी हँड बॉल संघ

(१) दस्तूरे डी एच. (कर्णधार) (२) शेख अहमद हूसेन (३) आंबटवार आर जी. (४) नरदेव पूल्लागौड (५) मारावार आर. एस. (६) एस. एम. बाबूमीयाँ (७) प्रतापवाड डी. व्ही. (८) पाटील टी. सी. (९) चौटीबार जी. व्ही. (१०) कोंडे सी. पी. (११) निबाळकर ए. जे. (१२) चव्हाण आर. जी.

उपविजेता हँड बॉल संघातील विद्यार्थीनींचे नावे

(१) कु. जयश्री नारायणराव खांडेकर (२) कु. श्रीरामराव किरजवळकर (३) कु. महादेवी देगलूरकर (४) कु. स्वाती रंगनाथराव (५) कु. सुरेखा मारोतीराव जाधव (६) कु. रेखा जालनेकर (७) कु. वर्षा गिरधरराव संघवई (८) कु. सुजमा मनोहरराव देशमुख (९) बाचे स्नेहलता.

उपविजेता बास्केट बॉलसंघ

(१) राजेश शंकरराव मारावार (कर्णधार) (२) दस्तुरे डी. एच. (३) आंबटवार आर. डी. (४) नरदेव पुल्लागौड (५) एस एम. बाबूमियाँ (६) प्रतापवाड डी. व्ही. (७) चोटीवार जी. व्ही. (८) कोंडे सी. पी (९) शेख अहमद हूसेन बाबूमीयाँ (१०) चव्हाण आर. डी.

उपविजेता बास्केट बॉलसंघ विद्यार्थीनींची नावे

(१) कु. शोभा श्रीरामराव किरजवळकर (कर्णधार) (२) कु. जयश्री नारायणराव खांडेकर (३) कु. महादेवी देगलूरकर (४) कु. स्वामी रंगनाथराव (५) कु. सुरेखा जाधव (६) कु. रेखा जालनेकर (७) कु. वर्षा गिरधरराव संघवई. (८) कु. सुजमा मनोहरराव देशमुख (९) कु. बाचे स्नेहलता.

पोहणे – नांदेड येथे झालेल्या पोहणे स्पर्धात खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

१) नजीर ए. ए. (उपविजेता) (२) आंबटवार आर. जी. (३) चितेवार एस. एच. (४) चौटोबार जी व्ही. (५) उल्लेवार आर. व्ही. (६) बिरादार डी. एस. (७) शेख अहमद हूसेन बाबूमीयाँ.

पावसाळी क्रीडा क्षेत्रात तालुका पातळीवर कबड्डी, खो खो हँन्ड बॉल, या स्पर्धेत प्रथम पारितोषिके मिळाली आणि हा संघ अजिंक्य ठरला.

व जिल्हा पातळीवरील सामने देगलूर येथे घेण्यात आले. त्यात कबड्डी हा संघ उपविजेता ठरला.

हिवाळी क्रीडा स्पर्धा

महाराष्ट्र शासनाने तालुका पातळीवर, धावणे, बॅडमिंटन व्हॉली बॉल, रिले, कुस्ती, या आंतर शालेय क्रीडा स्पर्धा देगलूर येथे घेण्यात आल्या या तालुका पातळीवर महाविद्यालयाचा वैयक्तिक संघ हा अजिंक्य ठरला.

हिवाळी क्रीडा स्पर्धेत वैयक्तिक स्पर्धेत प्रथम पारितोषिके मिळाली. त्यात धावणे, २०० मी., ४०० मी., ८०० मी., १५०० मी., ५००० मी. व कुस्तींमध्ये ४५ कि. ग्रॅ., ५२ कि. ग्रॅ., ६० कि. ग्रॅ., ७५ कि. ग्रॅ. लांब उडी,

उंच उडी व ४ × १०० मी रिले. ४×४०० मी. रिले. इत्यादी स्पर्धेत अजिंक्य ठरले व ह्यांना जिल्हा पातळी-वर खेळण्यास चाल देण्यात आली.

जिल्हा पातळीवरील सामने धर्माबाद येथे घेण्यात आले. हे महाविद्यालयाचा संघ ४ × १०० रिले व ७५ कि. ग्रॅ. कुस्ती ह्या स्पर्धा जिल्हा पातळीवर अजिंक्य ठरले. व ह्यांना विभागीय पातळीवर खेळण्यास चाल देण्यात आली विभागीय पातळीवरील सामने औरंगाबाद येथे घेण्यात आले. तेथे देगलूर महाविद्यालयाचा संघ हा तृतीय क्रमांकावर आला.

वैयक्तिक स्पर्धा संघातील विद्यार्थ्यांची नावे

१) शेटचे एन. आर. – १०० मी. धावणे
२) कारावार आर. एस. – २०० मी. धावणे
३) दस्तुरे डी. एच. – ४०० मी. धावणे
४) शेख अहमद बाबूमीयाँ – ८०० मी. धावणे
५) सांगवीकर वैजेनाथ – १५०० मी. धावणे
६) लक्ष्मण देसाई – ३००० मी. धावणे
७) आंबटवार आर. जी. – ५००० मी. धावणे
८) व्यंकट व वाघमारे – कुस्ती ४५ कि. ग्रॅ.
९) देसाई लक्ष्मण ,, ५२ कि. ग्रॅ.
१०) अशोक कद्रेकर ,, ६० कि. ग्रॅ.
११) पत्की ,, ७५ कि. ग्रॅ.
१२) आरावार आर एस. लांब उडी
१३) तोनसुरे वैजेनाथ उंच उडी
१४) शेख यहेबूब बाबूमीयाँ तिहेरी उडी

२) बॅडमिंटन – बॅडमिंटन ह्या स्पर्धा नांदेड येथे घेण्यात आल्या. या स्पर्धेत भाग घेतलेल्या विद्यार्थ्यांची नावे–

१) शेटचे एन. आर.
२) मुल्ले जे. एस.
३) कुलकर्णी जी. एल.
४) पत्की

उपविजेता व्हॉलिबॉल संघातील विद्यार्थ्यांची नावे

१, पुल्लागौड नरदेव (कर्णधार) २, मारावार आर. ३, विलास दोसलवार ४, भोसले सुनील ५, शेरू अहमद हुसेन ६, शैलेंद्र मोतकूरवार ७, शेख एम. बी. ८, बेट-मोगरेकर पाटील ९, राजेश आंबटवार १०. मालावार नरसारेड्डी ११, अन्सारी रहेमान १२, अंचितलवार संजय.

रिलेस्पर्धा – ४ × १०० मी. व ४ × ४०० मी. रिले-स्पर्धेत महाविद्यालयाचे दोन्ही संघ अजिंक्य ठरले.

(४ × १०० **मी.) विद्यार्थ्यांची नावे** – १ मारावार आर. एस. २, यालावार गंगारेड्डी ३, शेख अहमद हुसेन ४, आंबटकर आर. जी. ५, कद्रेकर अशोक.

(४ × ४०० **मी.) विद्यार्थ्यांचे नावे** – १ आंबटवार आर. जी. २, शेख महबूब बाबूमियाँ ३, शेख अहमद हुसेन ४, यालावार गंगारेड्डी.

८४–८५ या शैक्षणिक वर्षात गंगाखेड येथे झालेल्या आंतर महाविद्यालयीन व्हॉलिबॉल स्पर्धेत महाविद्यालयाचा (ज्येष्ठ संघ) बी झोन मध्ये सर्वप्रथम आला. यालावार गंगारेड्डी या विद्यार्थ्याचा औरंगाबाद येथील पश्चिम विभाग विद्यापीठ पातळीवरील व्हॉलिबॉल सामन्यात मराठवाडा विद्यापीठातर्फे सहभाग तसेच विद्यापीठ पातळीवर पाटणा येथे मराठवाडा विद्यापीठातर्फे प्रतिनिधित्व.

सय्यद मुख्तार सय्यद नबी – या विद्यार्थ्याची नागा-लँड येथे झालेल्या राष्ट्रीय व्हॉलिबॉल स्पर्धेत महा-राष्ट्राचा कर्णधार म्हणून निवड. जपान येथे ऑगस्टमध्ये होणाऱ्या व्हॉलिबॉल स्पर्धेत महाराष्ट्र राज्यातर्फे प्रति-निधित्व. थालींफेकमध्ये नांदेड जिल्ह्यात सर्वप्रथम.

मजीद खान – या विद्यार्थ्याची ८४–८५ व ८५-८६ या दोन्ही वर्षासाठी मराठवाडा विद्यापीठाच्या कबड्डी कोचिंग कँपसाठी निवड व विद्यापीठ संघात सहभाग.

जल्दावार सुरेश विठ्ठलराव – हा विद्यार्थी ४०० मीटर रनिंगमध्ये नांदेड जिल्ह्यात सर्वप्रथम आला.

कु. रेश्मा निरुत – ही विद्यार्थिनी लांब उडीमध्ये नांदेड जिल्ह्यात सर्वप्रथम आली.

कु. वझरकर वसुंधरा ही विद्यार्थिनी थालीफेकमध्ये नांदेड जिल्ह्यात सर्वप्रथम आली.

८४–८५ या शैक्षणिक वर्षात महाराष्ट्र शासनाने नांदेड येथे आयोजित केलेत. शालेय क्रीडास्पर्धेत आमच्या महाविद्यालयाचा (कनिष्ठ) व्हॉलीबॉल संघ अजिंक्य, उस्मानाबाद येथे झालेल्या विभागीय स्पर्धेत सहभाग.

महाराष्ट्र शासनाने देगलूर येथे घेतलेल्या कबड्डी स्पर्धेत महाविद्यालयाचा (कनिष्ठ) कबड्डी संघ अजिंक्य ठरला.

प्रा. मांजरमकर जी. के.

प्रा. एमेकर एस. एस.
क्रीडा शारीरिक शिक्षण विभाग,
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

अभिव्यक्ति

१९८५-८६

खेनेवार

एक परिभाषा हम अपने लिए गढ़ते हैं
एक दूसरे हमारे लिए
आओ, हम अपनी राह बनाए
अपनी गढो प्रतिमायें
नावों में भरकर
सुदूर द्वीपों में ले जायें
शुरू करें नयी यात्राएँ
क्यों कि मैंने सुना है
अब नदियाँ नहीं सूखेंगी!

– सर्वेश्वरदयाल सक्सेना

खडकीकर

हिन्दी विभाग

प्रतिभा राठौर

मार्गदर्शक –

प्रा. हरिकिशन राठौर

प्रा. जस्मा स्वामी

संपादक मंडल –

बलराज खेनेवार
बी. कॉम. अन्त्य

दिलीप खडकीकर
बी. कॉम.

कु. प्रतिभा राठौर
बी. ए. प्र. व.

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

आखिर संपादन क्या है ?

प्रिय पाठकगण !

आप उपर्युक्त शीर्षक पढकर हैरान होंगे जो सवाल आप पूछना चाह रहे थे, उसी का जवाब हजिर है !

जब मै हिन्दी विभाग के संपादक के रूप में चुना गया तो मेरी खुशी का अंदाजा आप लगा सकते है ! किन्तु यह खुशी का दौर जब समाप्त हुवा तब मुझे पहली बार पता लगा की संपादक होना एक टेढी खीर है !

हमारे हिन्दी भाषी और अहिन्दी भाषी छात्र-छात्राओं ने नोटिस बोर्ड पढ कर लेख, कविताएँ और कहानियाँ भेजना शुरु किया तब मैं सारा साहित्य ध्यानपूर्वक पढने लगा !

यह पढते समय एक शंका मेरे मनही मन मे उठी कि उन्होंने जो कुछ लिखा वह शुद्ध भाषा में है, या अशुद्ध ? क्या उन्होंने जो कुछ लिखा वह साहित्य स्वय उनका है, या सब 'चोरी का माल' है? क्षमा करे मैं लेखकों पर आरोप नहीं लगा रहा हूँ । मेरी प्रामाणिक भावना यह है कि हमारे कालेज ने हमें लिखने और छपने का सुअवसर दिया है ! क्या उसका सदुपयोग हमने वास्तव में किया है ! प्रकाशित होने का अर्थ है – हमारी 'अभिव्यक्ति'। अभिव्यक्ति उसे कहते है, जिस में अपनी विविध भावनाओं, विचारों को अपने शब्दों में व्यक्त करनेका एक दुर्लभ अवसर है ! हमारे हिन्दी के प्राध्यापक एवं मार्गदर्शक प्रा. हरिकिशन राठौर सरने हमारी कक्षा में एक कविता सुनाई। कविता का शीर्षक था 'अभिव्यक्ति' जिसके विख्यात कवि थे श्री. भवानी प्रसाद मिश्र। इस कविता ने मुझे प्रभावित किया कुछ पंक्तियाँ आपके लिए प्रस्तुत कर रहा हूँ।

'सोची हुई अभिव्यक्ति ने
मुझे कभी व्यक्त नहीं किया ;
छुपता ही हूँ हो उससे
अभिव्यक्ति तो होती ही रहती है,
मै उसके ढग नही सोचता !
सोच कर नहीं रोया मेरा लडका
और रोने मे उसे अभिव्यक्त किया
तौल कर नही हसी तेरी लडकी
और हसने ने उसे अभिव्यक्त किया !'

आप जान गये होगे कि आखिर 'अभिव्यक्ति' कैसे व्यक्त होती है ! अधिक विस्तार से लिखने की मुझे आवश्यकता नही है !

कवि, लेखक, नाटककार, आलोचक चाहे कोई भी हो उसे 'बडा' या 'छोटा' कहना साहित्य का अपमान ही तो है ! जैसे मुक्तिबोधजी ने केवल तीस-चालीस कविताएँ ही लिखी और उनके मरणोपरान्त एक पुस्तक छपी। दूसरी ओर निरालाजी थे। उन्होंने पचास से अधिक काव्य ग्रंथ लिखे। प्रश्न संख्या का नहीं 'अभिव्यक्ती' का है !

अंत मे मेरी आपसे एक अपेक्षा है कि आप इन कुछ पन्नों को पढने के पश्चात जो भी गुण दोष आपको दिखेंगे अवश्य बतायें। केवल प्रशंसा नहीं आपकी सही 'अभिव्यक्ति से भी हमें प्रेरणा मिलेगी !

मार्गदर्शक :
प्रा. हरिकिशन राठौर

संपादक मंडल :
बलराज खेनेवार
(बी. कॉम. अन्त्य)
दिलीप खडकीकर
(बी. कॉम.)
कु. प्रतिभा राठौर
बी. ए. प्र. व.

इसमें कोई शक नहीं कि भारत में जीवन की सामान्य सुविधाएं आम नागरिक तक पहुंचने की कोशिश हुई है ! और एक सीमा तक हमें उसमें सफलता भी मिल चुकी है। लोगों को बुनियादी चिजें मिल सके इस दिशा में कदम बढ रहे हैं। रोटी, कपडा और मकान, पानी की बुनियादी जरुरतों को पूरा करने के संकल्प विकल्प प्रस्तुत होते रहे हैं। इस बीच जीवन के अलग अलग क्षेत्रों में भी हमारी जीत के डंके बजे हैं। अंतरिक्ष में हमारे उपग्रह घूम रहे हैं। हमारे वैज्ञानिक दक्षिणी ध्रुव के वैज्ञानिक सर्वेक्षण में लगे हैं। हमने भाखडा-नांगल बनाये है। नहरे खोदी है। बिजलीघर लगाये हैं। हमने परमाणू शांतिपूर्ण प्रयोग की दिशा दिखायी है। आठ बार हमारे देश में आम चुनाव हो चुका है। ये कोई उपलब्धियां नहीं है और सीमित भी नहीं है। इन पर हमें गर्व है।

लेकिन जो हम तक प्राप्त नहीं कर पाए- और जो अब तक प्राप्त हो जाना चाहिए था। आज हम तिरंगा फहराकर अपनी स्वतंत्रता और सार्वभौमता का यह अमृत रिस रिस कर समाज के सबसे निचले वर्ग तक पहुंचा है या नहीं ? कतार में सबसे आखिर में खडे व्यक्ति को हम यह अहसास दिला पाये है या नहीं कि वह भी इस देश के पास जो कुछ है, उस में उनका भी बराबर का हिस्सा है ?

कुल मिलाकर स्थिति यह है की नारी इन्सान की तराजू में तोलना जाती के तराजू में नहीं; जिसके वजन से जातीयवाद बढता जायेगा, कम नहीं होगा।

रहा राजनीति समता का सवाल तो देश को गरीब अब भी वोट देने वाली ही है। वोट लेने वाला कब बनेगा कोई नहीं कह सकता। चुनाव इतने महंगे है की आम आदमी तो चुनाव लड़ नहीं सकता है।

चुनाव उमेदवार बनना सिर्फ वही लोगों को अधिकार है जिनके पास लाखों की दौलत हो। वही चुनाव का टिकट पा जायगा और चुनाव में खर्च करके, गरीबों को मूर्ख (पागल) बना कर चुनाव में विजयी होगा।

समाज की मानसिकता आज भी वही है जो कल थी। इसलिए आज पिछडी जातीयों को मिल रहे आरक्षण के खिलाफ आवाजें उठ रही है ! यह सोचने की आवश्यकता समझी जा रही की धूल बन कर रखा गया उन्हें उठने उभरने में वक्त लगा करता है।

संविधान की धारा १९ के अनुसार हमें अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता का अधिकार प्राप्त है। हम भारत में कहीं भी आ-जा सकते हैं। कहीं भी बस सकते हैं। कहीं भी जमीन जायदाद खरीद सकते हैं। कोई भी काम कर सकते हैं। (जो गैर कानुनी नहीं हो) ऊपर से देखे तो हमें यह स्वतंत्रता मिल चुकी है। लेकिन व्यवस्था का रूप हम बदल नहीं सकते हैं। और पुरानी व्यवस्था के चलते हम इन स्वतंत्रताओं का होना न होना विशेष अर्थ नहीं रखता। मूल अधिकार हमें मिल चुके हैं। पर काम प्रगति और विकास के बावजूद न तो हम गर्व का अहसास दिला पाए हैं की 'तंत्र' इसके लिए है। और न ही तंत्र को अब तक यह समझ आया है की उसकी जवाब देही के प्रति है।

ऐसा क्यों हुआ ?

इस प्रश्न के उत्तर के लिए कुछ कुछ बुनियादी बातों की चर्चा जरूरी है। समता, स्वतंत्रता, न्याय और बंधुता के जिन आधारों पर हमने अपने सपनों के भारत का महल बनाने का संकल्प किया था उन आधारों को हम अब तक मजबूत नहीं बना पाये। धार्मिक, सामाजिक, राजनीतिक समानता की बात हमने की। हम लगातार कहते रहे हैं की, हम समानता की दिशा में बढ रहे हैं। कभी समाजवाद और कभी अंत्योदय का नारा लगा कर हमने समानता के आदर्श के प्रति अपनी निष्ठा और संकल्प व्यक्त करने की कोशिश की हैं। लेकिन इस बीच विषमता की खाई पटाने के बजाय चौडी ही होती गई है। इस बीच महल और ऊंचे हुए हैं। और झोपडियों कुछ और नीची।

(पृष्ठ ५ देखिए)

युवक वर्ष १९८५ : हमारी भूमिका

खेनेवार बलराज / बी. कॉम्. (द्वि. वर्ष)

यह वर्ष 'अन्तर्राष्ट्रीय युवक वर्ष' घोषित कर सब तरफ मनाया जा रहा है। इस वर्ष में सर्वांगीण विकास तथा बेकारी, रोजगारी आदि जैसी बिकट समस्याओं पर मात कर उनका जीवनमान सुधारने के कार्यक्रम आखे जा रहे हैं। आज युवक इन समस्याओं की वजह से अपना भविष्य अंधकारमय नजर आता देख कर निराशा और परेशानियों के खाई के चक्रव्यूह में फँसकर अपना जीवन बरबाद कर रहा है। इस वजह से युवक अपने ही समाज में नाकारा तथा बेपर्वा दृष्टि से समाज में दिखाई देता है। और इसी चक्कर में फँसकर आज वो अपना कर्तव्य भुला जा रहा है। इस युवा वर्ष में युवकों में कुछ सुधारणा एवं उनके जीवन के दिशा में क्रांतिकारी बदलाव आना आवश्यक है। उन्हें समाज में लोकशाही देश के कार्यशील और जागरूक नागरिक के हैसियत से सामने आना है। आज का युवक आज का नहीं तो भविष्य के भारत देश का आधार-स्तंभ है यह उनको याद रहना अत्यावश्यक है। उनके प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूप में सहकार्य किये बिना देश प्रगतिशील नहीं बन सकता। युवक देश को सचमुच शक्तिशाली तथा प्रगतशील बनना चाहता है तो उसे अपना जीवन जीने का दृष्टिकोण बदलना चाहिये। अपने जीवन का उद्देश्य केवल शालेय तथा महाविद्यालयीन शिक्षा पूरी कर अपना और अपने परिवार का भविष्य सुधारना है ये संकुचित विचार उन्हें दिल से निकाल देने चाहिये। अपने परिवार के प्रति अपना कर्तव्य पूरा करते हुए उन्हें अपना अपने देश के प्रति भी कर्तव्य पूरा करना चाहिये। युवा वर्ष घोषित करने का कारण एक वो भी है की युवकों को समस्याओं और परशानियों से न घबराकर उस में से मार्ग निकालते हुए जीवन जीना चाहिए। शक्तिशाली और बुलन्द शक्ति के रूप में जनसामान्य लोगों में खडे रहना चाहिए। आज नहीं तो कल देश की तथा समाज की जिम्मेदारियाँ इन्हीं के कंधों पर गिरनेवाली है। इन जिम्मेदारियों को निभाने वाला युवक निराशामय और चिंताग्रस्त इन्सान हो ऐसा समाज कदापि नहीं चाहेगा। इसी वजह से समाज युवकों के कंधों पर कोई भी कार्य देने पर उनकी तरफ शंकित दृष्टि से देखता है। जनलोक युवकों की प्रतिमा अश्लील कार्यों से भरी पडी है। युवा वर्ष में उन्हें इस प्रतिमा की रूपरेखा बदलकर समाज में अपने लिए विश्वसनीय स्थान बनाना पडेगा। युवावस्था ही जिंदगी की तो सीढीयों में से एक ऐसी सीढी है जहाँ मनुष्य के पास क्रियाशील दिमाग और बुलंद शक्तिसंचय रहता है। वो जो करना चाहता है वो कर सकता है। इसलिए युवा वर्ष में देश के प्रत्येक क्षेत्रों में किसी रणयोद्धे की तरह घुस कर हर क्षेत्र में युवकों का वर्चस्व निर्माण करना चाहिए। हर क्षेत्र में अपने कार्यों से सक्रीय कर समाज को यह दिखा देना चाहिये की आज का युवक अब भी सब कार्य कर सकता है, जिसकी समाज उनकी ओर से आज तक अपेक्षा करता आया हैं। देश में आज अबला स्त्रियों पर हो रहे अत्याचार की ओर अगर युवकों ने लक्ष्य केंद्रित कर दिया तो समाज में से स्त्री-अत्याचार लगभग बंद हो सकता है। आज स्त्री-अत्याचार का प्रमुख कारण 'हुंडाबली' दिखायी देता है। साथ में इसका उत्तरदायित्व भी युवकों पर थोपा जा रहा है। इसलिये युवकों को इस समस्या के प्रति सक्रीय हो कर जनजागृति कर के लोगों को अब ये दिखा देना चाहिये कि आज का युवक दहेज की तराजू में तौल कर बिकनेवाली चीज नहीं रहा है। अब उसका उद्देश समाज में फैल रही और पनप रही इन प्रथाओं को बंद करना है। मगर अफसोस! आजका युवक इन कर्तव्यों से मुख मोड कर अपने ही धुन में अपना जीवन बिता रहा है। युवकों की शक्ति इस देश के विभिन्न कोनों में बिखरी हुई है। इन्हें संघटित करना अब आवश्यक हो गया है। हर कार्य करते हुए परेशानी और मुसीबतें तो आती हैं। इन्हें डर कर ही युवक गैर जिम्मेदार बनता जा रहा है। इस वैज्ञानिक युग में मनुष्य ने उन्नति कर आकाश पर अपना झंडा लहराया है। युवक अपनी इन समस्याओं की चक्की में फंसकर अपने कर्तव्य से भटकता नजर आ रहा है इस का हमें दुख है। युवा वर्ष में युवक अपने हक्क तो मांग रहा है मगर अपने कर्तव्य की ओर

युवा वर्ष और आज का युवक

मक्कीताया एम्. सी. / ११ वी विज्ञान

पीठ दिखा कर चल रहा है। किसी भी कार्य का उत्तर-दायित्व अपने कंधों पर लेने से वह घबराता है। ऐसा क्यों होता है ? ये खुद वो भी नहीं जान पाता। उसके अंदर का आत्म विश्वास उसका साथ नहीं देता। युवकों को आत्म-विश्वास पर काबू पाना चाहिये। अपने कर्तव्य, अपनी हिम्मत तथा ताकत के बल पर अब आगे बढना चाहिये। अब उनके आगे बढने का और संघटित हो कर अपनी शक्ति के साथ अन्यायों का प्रतिकार करने का समय यही है। अब अगर उन्होंने प्रतिकार नहीं किया तो फिर जीवन में कभी कुछ नहीं कर पायेंगे। उछल कूद की अपनी प्रतिमा मिटा कर उन्हें उन शक्तियों का मुकाबला करना चाहिये जो आज देश को कमजोर कर रही है। बडों के आदर्श अपने नजरों के सामने रखकर उन आदर्शों से प्रेरणा लेकर आज का युवक नयी दुनिया का निर्माण कर सकता है इसका विश्वास लोगों को दिलाना चाहिये। युवकों को अपनी युवा शक्ति का अंदाज अब तक नहीं था वरना वो यूंही अंधेरे में भटकते हुए नहीं फिरते थे। युवा वर्ष उन्हें एक आव्हान है। उनकी समाज को और देश को बहुत ही सख्त जरुरत है। देश के विकास कार्यों के क्षेत्रों में युवकों का अस्तित्व अल्प तथा शून्य के बराबर है। इसका कारण क्या है इस पर भी उन्हें संघटित होकर इस वर्ष में आत्म-परीक्षण करना आवश्यक है। आत्म परीक्षण करके और उस में से अच्छा मार्ग निकाल कर हर एक क्षेत्र में सहकार्य दे कर अपना अस्तित्व बढाते रहना चाहिये। इस तरह अपने देश को प्रगतशील बनाने में मदद कर सकेंगे। देश में घटित हो रही हिंसा, डकैती और बलात्कार जैसी भयानक घटनाओं का विश्लेषण करने पर अपराधी में युवकों की संख्या चौंकानेवाली दिखायी पडती है। अगर अच्छे कामों में युवक सहकार्य न के बराबर दे तो बुरे कार्यों में लिप्त होने का कोई अधिकार उसको नहीं है। ये भी एक ऐसा सवाला है जिस का हल वही निकाल सकते हैं। अपने आसपास घटित घटनाओं से घबरा कर युवक वर्ग अपराधों का रास्ता अपनाता है। ऐसा करने से पहले उन्हें अपने निर्णय पर पुन: विचार करना चाहिये मगर जीवन में घटनाओं के बारे में सोच समझने की शक्ति अभी तक युवा वर्ग में नहीं कर पाया और तब तक नहीं कर पायेगा जब तक वो संघटित हो कर नहीं रहेगा। अगर युवक संघटित हो गया तो देश के प्रत्येक क्षेत्र में क्रांति-कारक बदलाव करवा कर देश को प्रगति पथपर ले जायेगा। उसका सारा श्रेय युवा वर्ग को होगा। यह सब सिर्फ युवा वर्ष में नहीं बल्के आने वाले अनेक वर्षों में उन्हें करना है– करते रहना है–करते रहना है।

● ●

(पृष्ठ ३ से आगे)

जहाँ तक सामाजिक समता का सवाल – समाज उनसे कहीं जादा वर्गों में बटा है, जितना आजादी से पहले था। जातियों की सीमाओं से हम अब तक नहीं उभर पाए। सरकारी प्रयासों से शहरों में अस्पृश्यता का रोग जरा कम जरूर हुआ पर दिलों से यह भावना अभी मिटी नहीं। सरकार भी एक तरफ से जाती भेद मिटाना चाहती है। वही बात जरा गौर से सोचे तो जातीयता और सांप्रदायिकता बढाने को प्रोत्साहित कर रही है। अगर जातीयता (Cast certificate) न रखना हर इन्सान को इन्सान की अधिकार या शिक्षा का अधिकार आज भी इस देश में किसी को नहीं है न ही हमारा संविधान इस देश के नाग-रिक को पेट भर रोटी की गारंटी देता है।

गण हमारे गणतंत्र की रीढ हड्डी है। जब तक वह तन कर खडा नहीं होता गणतंत्र झुका हुआ रहेगा। लाठी टेक कर चलेगा। इसलिए गण की प्रतिष्ठा का मतलब है रीती नीतियों को बदलना गण प्रतिष्ठा का मतलब है। किसी एक व्यक्ति की नहीं हर व्यक्ति की पूजा व्यक्ति-पूजा से कही भिन्न है। व्यक्ति पूजा यह हमारे देश की एक कमजोरी है। व्यक्ति पूजा करनी नहीं चाहिये यह नेहरूजी ने भी अपने भाषणों में बताया है। और जनतांत्रिक मूल्यों के विपरीत भी। इस से उभर कर ही गण की पूजा हो सकती है। गणतंत्र को जीवित रखना है तो इससे उभरना होगा।

★★

३१ अक्तूबर का वह दिन जब इंदिराजी अपने घरसे कार्यालय जा रही थी। लेकिन जैसे ही वे घरसे बाहर निकली, उन्हीके अंगरक्षकों ने अपने ही हाथों से अपने देश के प्रधानमंत्रीपर गोली चलाई। लेकिन वे एक माँ है। भारत की माँ। जिसके दिल में भारतवासीयों के लिए अतांह प्यार, हमदर्दी, अपनापन था। वे सभी भारसवासीयोंको समान समझती थी। छोटा–बडा, अमीर–गरीब, जात, धर्म, पंथ ऐसे बातों को वह नहीं मानती थी। वे अक्सर कहा करती थी : 'भारतवासी मेरे भाई–बहन और पुत्रसमान है।' और देशवासीयोंका सुखदुख में साथ देना यह सब बातें उनके मन में भरी थी। उनका दिल जितना मोम के समान था पर संकट और अपराधी के लिए वे पत्थर दिल भी बन जाती थी। आज वे हमारे बीच नहीं हैं। पर उनके बताये हुए रास्ते पर चलकर, सिद्धार्थ अपनाकर उनकी आत्मा को शांति पहुँचा सकते हैं। वे देश के शहीद बननेवाले नारीयों और स्वातंत्र्यप्राप्ति के बाद शहीद होनेवाली प्रथम नारी है। 'शरीर नश्वर है। वह एक दिन मिट जाता है। लेकिन आत्मा अमर रहती है।मेरे भाइयों मैं नहीं हूँ तो क्या हुआ। तुम डर कर पीछे मत हटो, आगे बढो, आगे बढो।'

इंदिराजी ने हम लोगों में से अलग होने से पहले जो कार्य किया है, उसका एक आलेख प्रस्तुत कर रहा हूँ।

पीने का पानी

पीने का पानी निर्मल रहना चाहिए इसलिए जिन छोटे छोटे गाँव में पानी की कमी हो रही है या जहाँ तक पानी अशुद्ध है, इन्सान के शरीर के लिए घातक है ऐसी जगह साफ सुथरा पानी मिलने के लिए व्यवस्था की गई।

१ अप्रैल १९८० में ऐसा नजर आया की ९५००० गांवों में शुद्ध पानी उपलब्ध किया गया।

परिवार नियोजन

जब भारत आजाद हुआ तब भारत की जनसंख्या ३४.२ करोड थी। १९८१ में दुगनी हो गई। अगर यह इसी तरह बढती रही तो इ. स. २००० में वह १०० करोड से भी जियादा हो सकती है। आरोग्य सेवा अच्छी होने से मृत्यु की संख्या कम होती है। और यह जनसंख्या मर्यादित रहे इसलिए परिवार नियोजन कार्यक्रम शुरू हुआ।

आरोग्य

हर इन्सान को अपना शरीर अच्छा रहे इसलिए आरोग्य की समस्या से छुटकारा पाने के लिए साफ सुथरा अनाज, तंदुरुस्ती का आहार दिया जा रहा है। ग्रामीण बस्तीयों में आरोग्य सेवा मजबूत की गई। परिवार नियोजन छोटी मोटी बिमारीयां दूर कर रही। १००० तक जनसंख्या जिस गाँव में रहे वहां पर अस्पताल निकाला गया।

बालक और प्रौढ शिक्षण

अपने देश में प्रौढ निरक्षर लोगों की संख्या प्रचंड है। खास करके १५ से ३५ तक के आयु के लोग हैं, उन पर निरक्षरता का गहरा प्रभाव है। इसलिए मध्यम वर्ग के लोगों को आसानी से पढाया जाये और उन्हें साक्षर बनाया जाये। यह कार्यक्रम आसानी से सफल बनाने के लिए राष्ट्रीय छात्रसेना, राष्ट्रीय सेवा योजना, नेहरू युवक केन्द्र, जिला विकास केन्द्र, पंचायत समिति इन सबकी मदद जरूरी है। इसलिए छोटे–मोटे गाँव में ग्रंथालय जरूरी है। इनकी व्यवस्था कि गई और जरूरत की किताबें दी गई।

सार्वजनिक वितरण व्यवस्था

हर एक को दैनिक जीवनावश्यक चीजों की जरूरत होती है। इसलिए अनाज, शक्कर, मीठा तेल, मिट्टी का तेल, कपडा इत्यादि चीजें लगती हैं। इन चीजों को बगैर किसी टैक्स के साथ दी जाये। इसपर नियंत्रण भी सरकार कर रही है। हर एक घर के भीतर इन चीजों के लिए संघर्ष जारी

(पृष्ठ ८ देखिए)

इंदिरा गांधी और बीस सूत्री

धनंजय वसंतराव कुलकर्णी / ११ वी कला

हिंदी का विकासशील स्वरूप

कु. प्रतिभा एकाळे / बी. ए. (तृतीय वर्ष)

किसी भी भाषा में विकासशीलता यह प्रकृत गुण है। जिस भाषा में विकास नहीं, जिसकी अभिव्यक्ति के लिए दूसरी भाषा का सहरा नहीं लिया जाता वह भाषा सिमित रह जाती है। भाषा को खुद जीवित रखना है तो चाहिए कि वह अन्य भाषा से जुड़ जाए। दूसरों के संयोग से शब्द, वाक्य, भाषा वृद्धि में सहायता मिलती है। भाषा में व्यवहार धर्मिता और गतिशीलता यह भाषाविकास को सूचित करनेवाली प्रमुख विशेषताएँ हमें माननी पड़ती है।

भाषा का विकास दो प्रकार से होता है। एक वह प्रौढ होते जाती है। शब्द विचार संग्रह बढ़ते जाता है। साथही उसका प्रसार होता है।

पहिली स्थिति में अर्थगर्भिता व्यक्त होती है। अन्य भाषाओं के संपर्क से शब्द, वाक्य, विचार वृद्धि होती है। यह उसका अंतरंग विकास है। पर साथ ही उसका विस्तार बढ़ना बहिरंग व्यक्त होता है। दूसरे शब्दों में गुणात्मक और संख्यात्मक विकास भी हम कह सकते हैं।

किसी भी भाषा के बारे में गुणात्मक विकास ही महत्व रखता है। पर हम आज देख रहे हैं कि हिन्दी भाषा का विकास संख्यात्मक रूप से ही हुआ है। गुणात्मक विकास की दो दिशाएं हो सकती है।

१) ललित साहित्य के रूप में प्रौढता का विकास.
२) ज्ञानात्मक साहित्य की रूप में अभिव्यक्ति क्षमता का विकास.

आज हम देख रहे हैं कि हिन्दी भाषा की गुणात्म. कता की ओर अधिक लक्ष नहीं दिया जा रहा है। उसकी प्रौढता का दर्शन अधिक महत्व नहीं रखता। राष्ट्र के सामने भाषा के विकास में ललित को अधिक महत्व नहीं है।

प्राचीन काल से जब हम देखते आएंगे तब विदित होगा कि भाषा उपयोग ज्ञानात्मक ही होता रहा। अनेक विध ज्ञानशाखा जैसे ज्योतिष, गणित, कला, शिल्प जगत के रहस्य आयुर्वेद, खगोल आदि विद्या शाखाओं का ज्ञान भाषा के माध्यम से किया जाता था। पर आज हम देख रहे हैं कि अनेकों आविष्कार होते गये। यंत्र युग से मानव के जीवन में एक स्पष्ट बदल होते आ रहा है पुरानी संकल्पनाएं अब खत्म होती जा रही है। पुरानी ज्ञानशाखाने आज तकनिकी स्वरूप धारण किया है। इस प्रगति के कारण इस ज्ञान को वाणी का रूप प्राप्त करा देना आसान नहीं रहा है।

ऐसी अवस्था में तकनिकी शाखा के प्रगति के कारण हिन्दी भाषा के अपना स्वरूप सिमित रखा। ज्ञान अर्थो-पादन का साधन होने के कारण हिन्दी भाषा को अपने विकास कार्य में बढ़ने का अवसर नहीं मिला।

भारत की स्वतंत्रता के पश्चात हिन्दी का उपयोग समाज शास्त्र की हदतक सिमित हुआ। कुछ विज्ञान शाखाओं में भी हिन्दी भाषा में स्नातक परीक्षा तक ज्ञान देने की व्यवस्था हो रही है। इसका अर्थ यह नहीं होगा कि हिन्दी भाषा का विकास हुआ है।

आज देख रहे हैं, नित्य नये आविष्कारों का परिष्करण हो रहा है। जिसको प्रगट करने के लिए अंग्रेजी के साथ अन्य परकीय भाषा अपना विपुल साहित्य तैयार कर रही है। हिन्दी भाषा केवल अनुवाद के रूप में काम कर रही है। वें भी अपने वैज्ञानिक, तकनिक, औद्योगिक क्षेत्र में प्रगति करने तत्पर है। यह कहना उचित होगा कि उन प्रांतीय भावाओं को साथ लेकर चलें और विकास के क्षेत्र में कदम उठाए। अन्यथा विकास क्षेत्र प्रगत नहीं होगा। वांछित विषय की अभिव्यक्ति सुकर होगी, पश्चात मौलिक चिंतन और लेखन के बारे में हम कुछ कर सके।

आज के जगत में विकसित देश की प्रतियोगिता में खडे रहने के लिए केवल यांत्रिकी, तकनिकी प्रगति ही काफी नहीं, बल्कि साहित्य के क्षेत्र में भी विकसित होना जरूरी है। विकसित देश अपनी भाषा की समृद्धि के किए अन्य जागतिक भाषा में लिखित साहित्य का लाभ उठाते हैं। उसी प्रकार हमें चाहिए कि परकीय भाषा की सूक्ष्मताओं को पकडने का और उस पर अधिकार जमाने का प्रयत्न करनाही उसकी विकसनशीलता द्योतक है। आज का युग अंतरावलंबन का है। ऐसे समय हिन्दी भाषाओं को चाहिए की विकसित देशों की भाषा से दिल न चुराया जाए! दूसरी भाषाओं से मिले

रहना उसकी जानने और ग्रहण कर लेनाही विकासशील बने रहना है ! अन्य भाषाओं से मुँह मोड़ना अपनाही अधिराज्य समझना विकासशीलता को पीछे खिंचना है !

परदेशी भाषा के साथ–साथ आंतरदेशीय व्यवहार की भाषा के रूप में भी उसे ढलना है। अन्य भाष.ओं का संबध विभिन्न क्षेत्र में रहेगा। गहन और सूक्ष्म विवेचन को छोड़ कर, पारिभाषिक शब्दावली और अभिव्यक्ति को सरलता होना जरूरी है।

इसके लिए भाषा में पर्याप्त शब्द संपत्ति हो। यह शब्द सहज गम्य हो। अर्थ स्पष्ट कर सके नये शब्दों की रचना करने की शक्ति हो। ज्ञानशाखाओं के लिए पारिभाषिक शब्द संपत्ति होना विकासशीलता के लिए आवश्यक है। सूक्ष्म, जटिल और गहन भाषा को सुबोध बनाने और अभि–व्यक्ति के लिए अनुकुल शब्दावली होना जरूरी है। आवश्यकता के अनुसार शब्दों का आदान, उसकी रचना और रूपांतर करने की क्षमता हो। केवल भाषांतरण भाषा को कृत्रिम बना देता है। सरकारी व्यवहार में हम देखते हैं कि भाषांतरण के कारण हिन्दी भाषा को परकीय स्वरूप प्राप्त हो रहा है। उसका स्वयं रूप लुप्त होने को है। यह कारण हिन्दी की प्रगतिशीलता में बाधा लाने का कारण बन रही है।

संसार की कोई भी भाषा संपूर्ण तथा आत्मनिर्भर नहीं होती। भाषा तभी सक्षम बनती, जब की वह औरों से कुछ ग्रहण करती है। दूसरों से शब्दसंग्रह लेकर उसकी मालिक होनी चाहिए। जिस भाषा के साथ साहचर्य बढ़ाना है। उसके शब्दग्रहण करना जरुरी होगा। पर अंग्रेजी के बारे में विचार करना सहज सुलभ नहीं है। अंग्रजी के कुछ शब्दों को हम सरस हिन्दी रूप दे सकते हैं। परदेशी भाषा के बारे में यह बात सुलभ नहीं है। अन्य भाषाओं से शब्द लेते समय अर्थव्यंजकता, सारप्तिता, उच्चारण और नादमयता विचार प्रभाव रखते हैं। अगर हम दूसरी भाषा से अधिका-धिक शब्द होते ही रहे तो भाषा का निजी रूप विकृत होगा और वह भाषा दुर्लभ होगी। पारिभाषिक शब्दों को अपनाते समय उसका संस्कृत भाषाकरण होना जरुरी है। जिस कारण संधि सामासिकता का रूप देने में सहजता होगी। हर एक शब्द के लिए हिंदी शब्द तयार करना कानों को अटापटा लगेगा। पारिभाषिक शब्द ऐसे ही चुने जाए, चाहे वे किसी भी भाषा से ले। उनके उपयोग में सहजता और सरलता हो। उससे विकास भी प्रभावित हो।

पारिभाषिक शब्द निर्मिति के समय संस्कृत का आधार लेना जरूरी होगा। यह माननेपर याद रहे कि कोई भी वर्तन छोडकर भूत में जाना नहीं चाहता। वर्तमान से जो हमारा स्वभाव बन गया है, उसे सहसा त्यागकर संस्कृति की ओर लोटने की कल्पना सुखद है। लेकिन उन शब्दों के बारे में सोचना कठिनसा होगा, जो शब्द अरबी, फारसी और संस्कृत से आकर भारतीय भाषा में बन गये हैं। उन्हें अलग करने की आवश्यकता मालूम नहीं होती। दूसरे ऐसे शब्द धर्म नीति, साहित्य के ज्ञान की अभिव्यक्ति के लिए जाते हैं। कुछ शब्द अंग्रेजी भाषा से आकर हिंदी भाषा में उच्चार सौकार्य के कारण मिल गये हैं। ऐसे कुछ शब्द हिंदी में प्रचलित हुए हैं। जिन शब्दों के योग उच्चारण में असुविधा या विलंब से बचने के लिए संकेत शब्दावली के रूप में विदेशी भाषा और अंग्रेजी भाषाओं में समान रूप से पाये गए हैं। भाषा में ऐसे भी कुछ शब्द मिल गये हैं, जिन्हें ज्यों का त्यों उपयोग में लाना पडता है।

● ●

(पृष्ठ ६ से आगे)

रहता है। आज इतना कुछ परिवर्तन हो चुका है। हमारे पास आज हर घर में बिजली आ जाने की वजह से घर के कई काम में सहमत हो चुकी। इसके अलावा कहीं मनोरंजन भी बिजली के मदत से ही चलता है।

आज देश में बिजली निर्माण कार्य के लिए 'युरेनियम' की अत्यंत आवश्यकता रहने पर भी हमें मित्र देश इसकी मदद नहीं कर रहे। क्यों ? वे हमारी विकास, हमारी शक्ति से डर रहे हैं ? या हमारे देश का विकास का द्वेश करते उन्हें हमारी विकास वृत्ति पसंत नहीं ?

फिर भी हमारे देश के शास्त्रज्ञ ने बिजली के शोध कार्य में जी जान से काम कर रहे। मेहनत कर रहे और आज कुछ तरकारीयोंसे बिजली निर्माण कार्य तक कर रहे हैं। हाँ, यह हमें महेंगी जरूर पडेगी पर इस में भी हमारा स्वाभि-मान है। हम किसी के सामने क्यों गिडगिडाये ? हमारे अंदर का स्वाभिमान जो सो चुका था। वह जगने वाली नारी का नाम है इंदिरा गांधी जिन्होंने हमें प्रोत्साहित किया।

'हिन्दी विश्व की सरलतम भाषाओं में है।'

–आ. क्षितिमोहन सेन

भाषाविज्ञान किसी भाषा को सरल या कठिन नहीं मानता, भाषा को केवल भाषा मानता है।

'जाकी रही भावना जैसी। प्रभु मूरति देखी तिन तैसी।' के अनुसार हिन्दी की कठिनाइयाँ भी अपनी–अपनी भावना से प्रस्तुत हैं।

एक वर्ग संस्कृत निष्ठता के कारण हिन्दी को कठिन कहता है। इस वर्ग में उर्दूदाँ आते हैं। इस वर्ग का असंतोष व्याकरण को लेकर नहीं हिन्दी के शब्द–भांडार को लेकर है। इस वर्ग को 'देश' कठिन मालूम होता है, मुल्क आसान; प्रजातंत्र कठिन, जमहूरियत आसान; जनता कठिन, जलसा आसान। हिन्दी के शब्द के बदले यदि अरबी–फारसी के शब्द रखे जाएँ तो इस वर्ग को हिंदी से कोई शिकायत नहीं होगी।

हिन्दी को कठिन कहनेवाला दूसरा वर्ग उनका है, जो अंग्रेजीदाँ है अर्थात बाबू या साहब है। ये लोग अंग्रेजी शासन तंत्र के अंग रहे, अंग्रेजी पढी ही इसलिए कि वह शासन की भाषा रही। इन्हें दप्तर की भाषा की बनी–बनाई लीक का अभ्यास हो गया है, इसलिए उस में काम करने में इन्हें असुविधा नहीं होती। हिन्दी शब्दों के प्रयोग मे जो थोडा बहुत आयास अपेक्षित है, वह इन्हें कष्टकर प्रतीत होता है। इन्हें प्रेसिडेंट, प्राइम मिनिस्टर, पार्लियामेंट, मिनिस्ट्री आफ ट्रान्सपोर्ट एंड कम्युनिकेशन, एसेम्ब्ली, कौंसिल डिपार्टमेंट, सेक्रेटरी, डायरेक्टर, कमेटी, मीटिंग, सेशन, फाईल, आर्डर आदि शब्द इतने मंजे हैं कि राष्ट्रपति, प्रधान मंत्री, संसद, परिवाहन, संचार मंत्रालय, विज्ञान सभा, विधान परिषद, विभाग, सचिव, निदेशक, समिति, बैठक, सत्र, संचिका, आदेश आदि शब्द अजनबी लगते हैं। अंग्रेजी को कायम रखने के लिए यही वर्ग सबसे अधिक सचेष्ट है। और चूंकि अधिकार इन्हीं के हाथों में है, इसलिए हिन्दी की प्रगति को रोकना इनके लिए आसान भी है।

इस वर्ग में वे अध्यापक भी हैं, जो अंग्रेजी माध्यम से शिक्षा पाए हुए हैं और अंग्रजी में ही पढाते रहे हैं। भौतिक विज्ञान, जीवविज्ञान, आयुर्विज्ञान, अभियांत्रिकी आदि विषयों को अपनी–अपनी पारिभाषिक शब्दावली है जो वर्षों के सतत प्रयोग से इन्हें आत्मसात हो चुकी है और श्रम से बचना मनुष्य की सहज प्रवृत्ति है।

हिन्दी को कठिन कहनेवाला तीसरा वर्ग है हिन्दीतर भाषीवालों का। इनका आधार है उसका व्याकरण। कुछ लोगों को लिपि के कारण भी हिन्दी कठिन प्रतीत होती है।

कहने की आवश्यकता नहीं है कि इन में एक भी वास्तविक कठिनाई नहीं है। अपने अपने संस्कार, परंपरा और अभ्यास के आधारपर ये कल्पित या आरोपित हैं।

इन बातों की पृष्ठभूमि में सरलीकरण संबंधी कुछ प्रश्न उठते हैं।

(१) सरलीकरण का अर्थ क्या है ?

(२) सरलीकरण किसके लिए ?

(३) सरलीकरण कौन करे ?

वास्तविक, हिन्दी की कोई कठिनाई नहीं है। जिन्हें अरबी–फारसी के शब्द अभिमत है, उन्हें अंग्रेजी के शब्दों से संतोष नहीं होगा और जिन्हें अंग्रेजी शब्दों का अभ्यास है, उनकी कठिनाई अरबी–फारसी के शब्दों से नहीं मिटेगी। फिर भारत की सभी भाषाएँ संस्कृतनिष्ठ है। यह इसलिए कि संस्कृत यहाँ के साहित्य, संस्कृति, धर्म, दर्शन, कला, इतिहास की भाषा रही है। इस कारण मूलतः भाषा संस्कृत-निष्ठ ही रखनी होगी।

और एक बात है कि, भाषा का रूप विषय के अनुसार सरल या कठिन हुआ करता है। जिस प्रकार तरल वस्तु का अपना कोई आकार नहीं होता, उसे जैसे पात्र में रखा जाता है वैसाही उनका आकार हो जाता है, उसी प्रकार भाषा

(पृष्ठ ११ देखिए)

हिन्दी का सरलीकरण

कु. ऊर्मिला कुलकर्णी / बी. ए. (तृतीय वर्ष)

विश्व राजनीति में भारत की भूमिका एक तरह से भारतीय जनमानस की आकांक्षाओं से अनप्रेरित है। दुनिया में दो बडे प्रजातंत्र हैं, इसमें से भारत एक प्रजातंत्र है और अपना भारत देश एक ही ऐसा जिसने कभी भी दूसरे देशों में तनाव पैदा करने कि राजनीति का प्रसार नहीं किया है। कहने का अर्थ यह है भारत स्वभावत: अपने सांस्कृतिक मूल्यों के अनुरूप ही अपनी कार्यशैलियों का गठन करता है। स्पष्ट है कि पश्चिम ने भारत को खण्ड खण्ड रूप में जाना है। उसने भारतीय प्रजातंत्र की 'चुनावविधि' से जानने की कोशिश कि है। भारतीय समाज में चुनाव कोई नयी चीज नहीं है। यहाँ के 'गणतंत्रों' की लंबी परंपरा के अवशेष पंचायत विधि में सुरक्षित रहे हैं। इसी तरह यहाँ धार्मिक विश्वास, जाति, वंश कुल-गत इसपर पश्चिमी लोग व्याख्या नहीं कर सके। अंग्रेजी यह पश्चिमी भाषा है, हमारे भारत में यह भाषा बोली जाती है लेकिन कम लोगों को यह भाषा अवगत है। भारत को समग्रतः जानने के लिए आवश्यक है कि यहाँ कि वह भाषा जानी जा आसेतु भारत में बोली और समझी जाती। वास्तव में उस भाषा का आश्रय लेना चाहिए जिसे बहुसंख्य लोग बोलते हैं।

भाषा एक ऐसा साधन है जो मनुष्य की मानसिक और हार्दिक आंतरिकता, उसकी समग्र संवेदनशीलता को व्यंजित है। संपूर्ण विश्व में हिंदी भाषा का महत्व है और भारत की बहुसंख्य आबादी इस भाषा को जानती है और बोलती भी है। इसी तर्क के दूसरे आयाम स्पष्ट करते हैं कि संयुक्त राष्ट्र संघ में हिंदी का प्रचलन हो।

हिंदी कि राष्ट्रीय स्थिति को देखकर बहुधा लोग गलत किस्म के निष्कर्ष निकालते हैं। संविधान ने आश्वस्ति दी है, कि यह एक 'संपर्क भाषा' और 'राजभाषा' है। इसका विकास हो। परंतु हँसने कि और लज्जास्पद बात यह है वे खाली आश्वासन देते रहे लेकिन इन भाषाओं में और हिंदी में बहोत अंतर है, इनसे हिंदी भाषा दूर हैं जैसे 'संस्कृत' से अब उतनी ही दूर खडी हैं जितनी कि प्राचीन ग्रीक से ग्रीक भाषा। किसी भी भाषा का, कौनसी भी भाषा का विकास तभी हो सकता है जिस में वैज्ञानिक विषयों का अध्ययन-अध्यापन आरंभ हो। जिन लोगों कि यह धारणा है कि नहीं, पहले भाषा का विकास कर लिया जाये बाद में उसे 'शिक्षण' के प्रयोग में लगा लिया जायेगा—वे वास्तव में एक छोटेसे दो बरस के बालक कि किसी युवती से शादी कर रहे हैं कि जब बालक जवान हो जायेगा खुद अपने वंश का विस्तार कर लेगा। इसलिए निराशावाद को छोड कर अब अवश्य लडा जाना चाहिए क्यों कि अब समय प्रतीक्षा का नहीं अपितु परख का है।

विश्व के १०० से अधिक विश्वविद्यालयों में हिन्दी के पठन-पाठण कि व्यवस्था है। विश्व के प्रदेशों में इसका व्यापक प्रचार है। विश्व जनसंख्या का बहुत बडा अंश हिंदी का प्रयोग करता है। संयुक्त राष्ट्र संघ एक ऐसी संस्था है जो अपने संवैधानिक रूप में अवश्य विश्व में शांति और तनाव कम करने के लिए कृतसंकल्प है—तथापि अपने व्यावहारिक रूप में वह कुछ शक्तियों के शक्ति परीक्षण कि संख्या भी रह गयी है। संयुक्त राष्ट्रसंघ को निष्पक्ष केंद्र बनना हो तो अपनी क्रिया-शीलता निर्धारित करना होगा। संयुक्त राष्ट्रसंघ की नाति नियामक ताकतें हिंदीविरोधी है, इससे भारत का बड़ापन होने का संभव प्रस्तुत है। विश्व की कुछ साम्राज्यवादी ताकतें भारत को उसका देय देने में रोड़ा अटकाती हैं। इस विरोध का नग्न स्वरूप है हिंदी को आदिम भाषा घोषित करना। संयुक्त राष्ट्रसंघ के सचिवालय का यह तर्क कि लाभ का वहन भारत करें। वास्तव में भारतविरोधी अभिमान का एक हिस्सा है।

भारत में हिंदीविरोधी मण्डल अंग्रेजी समर्थक है—और अंग्रेजी का समर्थक भारत के विशाल जनपक्ष की उपेक्षा करता है। हिंदी विरोधन सिर्फ भारत कि आंतरिक एकता को खण्डित करता है बल्कि वह परस्पर सौमनस्य और

हिंदी की अस्मिता और नये आयाम

गुरु सुनील सूर्यकांतराव / बी. ए. (तृ. वर्ष)

सांस्कृतिक एकता के पक्ष को, सहअस्तित्व के मूल संस्कार को तोडने का काम भी करता है। समय ही बतायेगा कि सत्य क्या है–किंतु भारत में प्राय: देखने में आता है कि बाहरी दबाव और प्रेरणायें अक्सर प्रतिरोधी आंदोलन का हिस्सा बनकर अत्यंत तीव्रता से काम करते है।

हिंदी एक जिवंत भाषा है। उस में व्याकरणगत जडता नहीं है। जिन भाषाओं में व्याकरणगत है वे 'हठधर्मी' रूप में आ जाती है। वहाँ भाषा के विकास का दौर रुक जाता है। 'संस्कृति' भी स्वयं हमारी अपनी परंपरा का विशेष गरिमामय उदाहरण है–इसी जडता के कारण संस्कृति कि 'जनप्रियता' बढ नहीं पायी है। इस में संदेह नहीं है कि आनेवाली दुनिया विकासशील देशों की है वे समुन्नत देशों की है। वे समुन्नत देशों को उनकी भाषाओं के मुखौटों से परे देख चुके हैं। उनकी भाषाओं में, जो उन्हें विरासत के उपनिवेशों में मिली हैं, क्रांति कामना है, न्याय और बंधुत्व कि प्राप्ति का एक अबूझ गुस्सा उन में भरा है।

हिंदी का भाषाई रूप उन संदर्भो से काटकर देखना मूर्खता ही कही जाएगी जिन में संपूर्ण भारत बना हुआ हैं। कहा नहीं जा सकता कि आधुनिक दुनिया के पंडित इन तर्कों से क्या क्या अर्थ और अर्थों के आयाम निकालेंगे किंतु यह स्पष्ट है कि, लंबे अर्से तक हिंदी की उपेक्षा कही जायेगी, और हिंदुस्तान कि उपेक्षा का मतलब है 'विश्व–एकता' के प्रबल समर्थक कि उपेक्षा और इसका अर्थ यह भी होगा कि संयुक्त राष्ट्रसंघ का न्याय, भाईचारे, तनाव–युक्त व्यवस्थाओं विश्वशांति से साधे सीधे कोई मतलब नहीं।

हिंदी हिंदुस्तान के जन जन कि भाषा है। उसका हर क्षेत्र में अपना क्षेत्रीय रूप है। कभी भी हिंदी के क्षेत्रीय रूप से तथाकथित केन्द्रीय रूप वालों को कोई शिकायत नहीं हुई है। जब एक हिंदी विश्वमंच पर भाषा के रूप में नहीं आती, भारत का प्रतिनिधित्व अंग्रेजी के माध्यम से होता है। अंग्रेजी एक अल्पसंख्याक समुदाय की भाषा है।

मौजूदा दौर में तथाकथित भाषाई दुराग्रह मानव विरोधी कार्यक्रमों का एक हिस्सा है और उससे निपटने के लिए अपनी राष्ट्रीय संस्कृति कि अभिव्यक्ति बहुत अनिवार्य है और वह हिन्दी में ही संभव है।

(पृष्ठ ९ से आगे)

का कोई निश्चित रूप नहीं होता। लेखक की रुचि, प्रवृत्ति, संस्कार, अध्ययन आदि से भाषा में रूपभेद हुआ करता है।

सरलता के आग्रही यह भी भूल जाते हैं कि सरलता किसके लिए? जिस तरह लेखकों का एक स्तर नहीं होता उसी तरह पाठकों का भी एक स्तर नहीं होता। तब किस स्तर के पाठक को ध्यान में रखकर सरलीकरण किया जाए? साक्षर से लेकर, विद्वान तक पाठकों की श्रेणी में आते हैं। और भी भाषा सरल कर देने से ही विषय सरल हो जायेगा? अद्वैतवाद, विवर्त्तवाद, परिणामवाद, रसवाद आदि को चालू भाषा में इन्हें क्या लिखा भी जा सकता है? यह भी विचित्र विरोधाभास है कि सरलीकरण की अर्थात भाषा का स्तर गिराने की माँग की जाती है किंतु पाठक का स्तर उठाने की चिंता किसी को नहीं है। वस्तुत: सरलीकरण शब्द सुनने में जितना सरल मालूम होता है, उतना सरल है नहीं। एक बात और याद रखनी चाहिए भाषा जैसी कोई चीज नहीं है जैसे चाहे काट–छाट दे। भाषा अर्थात उसके शब्द भंडार की व्याकरण की एक विकास परंपरा होती है, जो बहुत कुछ जैव विकास से मिलती–जुलती है। जैसे किसी मनुष्य का सरलीकरण उसके हाथ, पैर या सिर काटकर नहीं कर सकते, वैसेही भाषा का सरलीकरण भी उसे बिना विकलांग किए संभव नहीं है।

तीसरा प्रश्न कि सलीकरण कौन करे? कोई व्यक्ति, संस्था या सरकार? किसी व्यक्ति का कहना, वह कितना भी समर्थ क्यों न हो, नहीं चल सकता। महात्मा गांधी जैसे व्यक्ति ने भाषा के संबंध में जो कुछ कहा, उसे साहित्यिकों ने तो नहीं माना, स्वयं उनके अनुयायिओं में भी अनेक ने नहीं माना। जब महात्मा गांधी का कहना नहीं चल सका तो किसका चलेगा? अब रही बात किसी संस्था की, तो इस में भी वही कठिनाई है। संस्थाएँ अनेक हैं और परस्पर राग-द्वेष की भी कमी नहीं है। यह भार कौन उठाए और उठाए भी तो उसके नियमन की बाध्यता क्या है? बची सरकार; तो उसके निर्णयों का भी विरोध होता है, जोरदार विरोध होता है। और जिसे सरकार कहते हैं वह व्यक्तियों के समूह के अतिरिक्त है भी क्या? इसलिए ले–देकर बात वहीं की वहीं रह जाती है। तात्पर्य की सरलीकरण की माँग सैद्धांतिक रूप में चाहे जितनी भी सरल हो, व्यावहारिक रूप में उतनीही कठिन है।

★★

कोई भी वस्तु जिस रूप में उत्पन्न होती है, उसी रूप में सदा नहीं रहती ! वस्तुतः परिवर्तन का ही नाम उत्पत्ति, विकास या विनाश है; परिवर्तन की गति सभी वस्तुओं में एक जैसी नहीं होती ! विकास की गति अनुभव में नहीं आती ! स्वयं मनुष्य के शारीरिक या बौद्धिक विकास की गति भी कितनी मन्द होती है ! पांच फूट की ऊंचाई पाने में बीस–पच्चीस वर्ष लग जाते हैं ! और एक अक्षर से ज्ञान का विस्तार करते–करते बी. ए. एम. ए. करने में भी लग-भग उतना ही समय लग जाता है ! विकास का क्षण कभी रुकता नहीं किन्तु किस क्षण कितना विकास हुआ, इनको नाप लेने का यन्त्र आज तक नही निकला ! सभी वस्तुओं के विकास की गति एक नहीं होती है ! जो पौधा धीरे–धीरे बढता है, वही खाद–पानी देने से अधिक तेजीसे बढने लगता है ! मनुष्य का विकास भी पोषक तत्वों से प्रभावित होता है ! इन उदाहरणों से यह सिद्ध होता है की विकास की गति में वस्तु और परिस्थिति भेद से भेद हो जाता है !

भाषा भी परिवर्तन के इस नियम का अपवाद नही है ! आज कोई भाषा उसी रूप में नहीं बोली जाती जिस रूप में आजसे एक हजार वर्ष पहले बोली जाती थी ! यदि यह किसी प्रकार का सम्भव होता है की सौ पीढीओं से पहले के अपने पूर्वजों से हमारी भेंट हो पाती तो दोनों बडी उलझन और पशोपेश की स्थिति में मिलते ! न तो हम उनकी बात समझ पाते और न वे हमारी ! इस कथन में सन्देह हो तो अपभ्रंश का कोई रचना उठाकर देख लिजिये !

एक हजार वर्ष में भाषा अनवरत बदलती रही है और आज इतनी बदल गयी है कि उसका प्राचीन रूप पहचान में भी नहीं आता । बचपन के किसी साथी को पच्चीस–तीस वर्ष बाद देखने पर पहचानना मुश्किल हो जाता है क्यों कि उसको जिस आकृति से हम परिचित होते हैं, वह इतनी बदल चुकी होती है कि वह सर्वथा भिन्न व्यक्ति प्रतीत होने लगता है । जब परिवर्तन पूंजीभूत हो जाता है तभी पकड में आता है और ऐसा कोई सौ वर्षों में हुआ करता है । यदि एक ही पीढी में वैसा परिवर्तन होने लगे तो पिता की बात पुत्र नहीं समझ सके और तब भाषा का प्रयोजन ही खण्डित हो जाए ।

भारत में ही वैदिक युग से लेकर आज एक भाषा कई रूपों में बदल चुकी है । एक ही मूल भाषा से स्थान, काल और परिस्थिति के भेद से हिंदी, मराठी, गुजराती, पंजाबी, बंगला आदि अनेक भाषाएँ हो गयी जो आज परस्पर बहुत कुछ अबोध्य बन गयी है । किन्तु किसी दिन इन भाषाओं के बोलने वालों के पूर्वज एक या एक जैसी भाषा का ही प्रयोग करते थे । परिवर्तन के ग्राह्य एवं स्पष्ट सोपानों को ही संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश आदि नामों से अभिहित किया गया है । अंग्रेजी का प्राचीन रूप जिसे एंग्लो सैक्सन कहते हैं, आज के अंग्रेजी भाषा के लिए अपरिचित हैं । तब से आज की अंग्रेजी में आकाश–पाताल का अंतर हो गया है । प्रश्न है कि यह परिवर्तन क्यों होता है ? कैसे होता है ? परिवर्तन की गति सर्वत्र एक सी रहती है या भिन्न ? भिन्न रहती है तो क्या ? इन प्रश्नों का कोई एक तथा अनिश्चित उत्तर देना कठीन है । मनुष्य का इतिहास वह राजनीतिक हो या सामाजिक, धार्मिक हो या सांस्कृतिक, सीधी रेखा में नहीं चलता । व्यक्ति या समाज में, अथवा एक समाज और दूसरे समाज में इतने प्रकार के घात–प्रतिघात चलते रहते हैं कि उनके परिणाम को निश्चित रूप से सूत्रबद्ध कर देना असम्भव है ।

आज से तीस साल पहले कौन कह सकता था कि धर्म के नाम पर भारत का बँटवारा हो जाएगा ? यह भी कौन कह सकता था कि अंग्रेज भारत छोड कर इतनी जल्दी और इतनी आसानी से चले जाएंगे ? किन्तु विश्व के घटना–चक्र ने अंग्रेजों को भारत छोडने को मजबूर कर दिया और भावना तथा घटनाओं के घात–प्रतिघात से ही पाकिस्तान का निर्माण हो गया । भाषा में परिवर्तन होता है, इतना सर्वमान्य है किन्तु परिवर्तन के कारणों के सम्बंध में एक मत्य नही है ।

भाषा विकास : एक अध्ययन

दिलीप खडकीकर / बी. कॉम. (द्वि. वर्ष).

जिस प्रकार भाषा कहने पर ध्वनि, शब्द, वाक्य और अर्थ का बोध होता है, उसी प्रकार भाषा के परिवर्तन से भी इन चारों का परिवर्तन अभिप्रेत है, अर्थात भाषा के परिवर्तन के क्रम में ध्वनि, शब्द, वाक्य और अर्थ के– परिवर्तन पर विचार करना पडता है।

परिवर्तन संबंधी कारणों को दो वर्गों में रख सकते हैं। परिवर्तन के कुछ कारण तो स्वयं भाषा में ही विद्यमान रहते हैं। जिन्हें अंतर्निहित या आभ्यंतर कारण कह सकते हैं। वक्ता का शारीरिक वैशिष्टय, अनुकरण की क्षमता, उच्चारण की प्रक्रिया, मानसिक स्तर, अर्थबोध आदि इसी कोटि में हैं क्यों कि इनका सम्बन्ध किसी दूसरे से नहीं है। पर भाषा परिवेश–सापेक्ष वस्तु भी है अतः उस पर अनेक बाह्य–तत्वों का भी प्रभाव पडता है; जिन में भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रभाव आते हैं। उन्हें बाह्य कारण कह सकते हैं। इनसे एक–एककी समीक्षा कर यह देखने का प्रयास करें कि भाषा के परिवर्तन में किसका कितना हाथ है।

बाह्यकारण

१) भौगोलिक प्रभाव

कुछ विद्वानों ने, जिन में हाइरिक मेचर बेन्की और कोल्लित्स उल्लेख है, भाषा के परिवर्तन में भौगोलिक प्रभाव को महत्वपूर्ण माना है। उन्हें अपनी जीविका के उपार्जन के लिए मेहनत भी जादा करनी पडती है। स्वभावतः उसका प्रभाव उनके शरीर, चरित्र और भाषा पर पडता है। उनकी भाषा में मार्दव के बदले पौरुष दिखायी पडता है! इसके प्रतिकूल जो समतल मैदान में रहनेवाले हैं (जैसी बंगाली) जहाँ जीवन धारण के समस्त उपकरण आसानी से उत्पन्न होते और मिल जाते हैं, उनके व्यक्तित्व में एक प्रकार की कोमलता रहती है जो भाषा में भी परिकक्षित होती है! येस्वर्सन में इस सिद्धान्त का खंडन किया है!

मनुष्यों के ही नहीं, पशु–पक्षियों और पेड–पौधों के विकास पर भी भौगोलिक परिस्थितियों का प्रभाव देखा जाता है। जैसा सेब या अंगूर कश्मीर की जलवायु में उत्पन्न होता है, वैसा अन्यत्र नहीं। सेब के वेही पौधे, अंगूर की वही लताएँ दिल्ली, लखनऊ या पटना में वैसे फल नहीं देती। इधर की मिट्टी कम उपजाऊ नहीं है, किन्तु उस में वह विशेषता नहीं है जो कश्मीर की मिट्टी में है। यदि जलवायु का असर पेड–पौधों पर हो सकता है तो मनुष्यों पर क्यों नहीं पड सकता?

२) ऐतिहासिक प्रभाव

भाषा के परिवर्तन पर भोगोल का प्रभाव तो अलक्षित पडता है, किन्तु इतिहास का बहुत स्पष्ट! ऐतिहासिक कारणों में विदेशी आक्रमण, राजनीतिक विप्लव, व्यापारिक सम्बन्ध आदि को रख सकते हैं। हिन्दी में हजारों शब्द अरबी, फार्सी, तुर्की, अंग्रेजी आदि के आ गये हैं। इन में कुछ तो इतने सहज और स्वाभाविक बन गये कि उन्हें विदेशी कहना भी कठीन मालूम होता है! इन शब्दों से हिन्दी में अनेकविध परिवर्तन हुए हैं – ध्वनि में, शब्द भाण्डार में, यहाँ तक कि वाक्य विश्वास में, हिन्दी में पहले क, ख, ग, ज आदि ध्वनियाँ नहीं थी! ध्वनि या शब्द–भाण्डार तक ही यह परिवर्तन सीमित नहीं है! शब्दों के बहुवचन आदि बनाने में या वाक्य विकास में भी विदेशी प्रभाव देखा जाता है, जैसे मकान में मकानात, कागज में कागजात आदि बहु-वचन हिन्दी व्याकरण का अनुसरण नहीं करते। आज के अंग्रेजी पढे लिखे लोगों का वाक्य विन्यास बहुत अधिक अंग्रेजी वाक्य विन्यास के ठरें पर होता है! इन सारे परि-वर्तनों का निदान देशी घटनाओं में नहीं, बल्कि विदेशी सम्पर्कों में ढूंढना होगा– चाहे वे सम्पर्क राजनीतिक रहे हो अथवा व्यापारिक, धार्मिक रहे हो या सांस्कृतिक!

३) सांस्कृतिक प्रभाव

सांस्कृतिक प्रभाव की चर्चा भी इतिहास के अन्तर्गत की जा सकती है चूंकि वही भी ऐतिहासिक घटनाओं का एक अंग है। किन्तु स्पष्टता के लिए उसपर पृथक विचार करना अधिक अच्छा है। फिर यह कोई आवश्यक नहीं कि दो संस्कृतियों का समय राजनीतिक कारणों से ही प्रेरित हो। भारत में ही नहीं दूसरे देशों में भी अनेक बार सांस्कृतिक जागरण हुए हैं, जब रूढी और पुरातनता को त्यागकर जनता ने नवीनता को अपनाया है! भारत में स्वदेशी भाषा का आग्रह स्वाधिनता–संग्राम से प्रेरित सांस्कृतिक जागरण का अन्यतय परिणाम है। इसके पहले सारा आदर और स्नेह अंग्रेजी को प्राप्त था और अपनी भाषाएँ उपेक्षित थी।

४) साहित्यिक प्रभाव

भाषा को परिवर्तित करने में कभी-कभी साहित्यिक प्रभाव भी महत्वपूर्ण सिद्ध होते हैं ! मध्य युग का भारतीय अथवा युरोपीय इतिहास इस का प्रमाण हैं । भारत में संस्कृत का एकछत्र प्रभाव था । भक्ति आंदोलन के चलते जनरुचि में ऐसा परिवर्तन हुआ कि पाठक ही नहीं लेखक भी संस्कृत से लोक भाषाओं पर उतर आये । यह एक प्रकार साहित्यिक आभिजात्य पर साहित्यिक लोकतंत्र की विजय थी । यहाँ लेकर दक्षिण तक समग्र भारत इस लहर में निमज्जित हो गया । कबीर, जायसी, सूर, तुलसी आदि ने हिंदी कि विभिन्न बोलिओं को अभिव्यंजना की एक ऐसी क्षमता से संपन्न किया जो अदाष्टपूर्व थी । उनके द्वारा प्रयुक्त शब्द, वाक्य विन्यास और शैली युग युग तक अनुकरणीय बनी रही । आधुनिक युग में छायावाद ने लगभग वही काम किया ।

५) वैज्ञानिक प्रभाव

विज्ञान को विभिन्न शाखाओं ने कितन हीं शताब्दियों में अकल्पनीय प्रगति की है जिसके चलते असंख्य नयी वस्तुओं और नये तत्वों का आविष्कार हुआ है । उन वस्तुओं और तत्वों के नामकरण की आवश्यकता से हजार नये शब्द गठने पडे हैं जिनसे भाषा अत्याधिक समृद्ध हुई है । यह वैज्ञानिक शब्दावली आधुनिक युग की, और विज्ञान की देन है । विज्ञान ने मनुष्य को नहीं भाषा को भी रूपान्तरित कर दिया है । अत. भाषा-संबंधी परिवर्तन के कारणों पर विचार करते समय विज्ञान की उपेक्षा करना उचित नहीं होगा ! सामान्य रूप से जितने शब्द शताब्दियों में नहीं बन पाते इतने वर्षों बन गयी है ।

●●

खून की पुकार

काले बादल जो घर पर छाये हैं–
हौसला उनका तोड़ने के लिये,
खट्टे करने दुश्मनों के दांत,
रुख हवाओं का मोड़ने के लिये,
त्याग कि भट्टियों में गल जायें–
हिलती कडीयोंको जोड़ने के लिये !

खून बापु का, खून इन्दिरा का–
तुमको आवाज दे रहा है, आओ,
खुशबू नेहरू की, शास्त्रीजी की–
तुमसे कहती हैं बढ़ कर हाथ मिलाओ,
जिससे टकराकर जल जले पिस जायें,
ऐसी चट्टान प्यार की बन जाओ
बन कर गौरव (शौर्य)का सुदर्शन चक्र–
देश के दुश्मनों को मार गिराओ !–

तिवारी नन्दकिशोर
बी. कॉम. (द्वि. वर्ष)

(अंतरिक्ष विज्ञान मे पिछले तीस वर्षो के अनर्थक प्रयत्नोंसे भारत ने एक ऐसी छलांग लगाई है कि जिसे देखकर विश्व भी चकित हो गया है– प्रस्तुत हैं हमारे जिज्ञासुओंके लिए एक रोमांचक विवरण)

आकाशगंगा के आकार-प्रकार के बारेमे पहलीबार जानकारी प्रस्तुत करने वाले प्रख्यात अमेरिकी खगोलविद हार्लो शेपले ने १९४७ मे कहा था– भारत एक विचित्र देश है। भारत ने मेघनाद साहा और सुब्रह्मण्यम चंद्रशेखर जैसे चोटी के खगोल-सिद्धांतकार पैदा किए है, पर वहाँ वेधकार्य के साधन नही के बराबर है।

बात सच थी। दुसरे अनेक क्षेत्रों की तरह ब्रिटीश शासन ने खगोल विज्ञान के क्षेत्र मे हमे यह अभाव सौपा था। पुर्तगाली पादरीयोंने अठारहवी सदी के प्रथम चरण मे सवाई–राजा जयसिंह को युरोप की दूरबीने दिखाई थी, परंतु जयसिंह ने चूना पत्थर की भव्य वेधशालाए खडी करना ही पसंद किया। प्रमुख रूप से नौसंचालन के विकास के उद्दिष्ट से ईस्ट इंडिया कंपनीने आधुनिक किस्म की पहली वेधशाला १८९२ में मद्रास में स्थापित की थी। मद्रास वेधशालाने करीब सौ साल तक उपयोगी कार्य किया।

वर्तमान सदी के आरंभ में कोडारकनाल वेधशाला की स्थापना हुई। बाद में हैद्राबाद मे निजामिया वेध-शाला की भी स्थापना हुई। इन दोनो स्थानो से बडा उपयोगी वेधकार्य हुवा। इन वेधशालाओं में काम करने वाले ए. के. दास जैसे भारतीय खगोलविदो को पहिली-बार अपनी प्रतिभा का चमत्कार दिखाने का मौका मिला परंतु संसार के उन्नत देशों की वेधशालाओ की तुलना में भारत में वेधकार्य के साधन बहुत सिमीत थे। अमेरिका की विल्सन वेधशाला मे १०० इंच की दुरबीन १९१७ में ही लग चुकी थी। १९४८ में अमेरिका के पालोमार पर्वत शिखर पर २०० इंच दर्पण की संसार की उस समय की सबसे बडी दूरबीन भी स्थापित हो गई थी।

तारों के तापमान की जानकारी देनेवाले एक अत्यंत उपयोगी समीकरण की खोज करनेवाले भारत के खगोल भौतिकविद मेघनाथ साहा अपने में भी एक भव्य दूरबीन स्थापित देखना चाहते थे। पर ब्रिटिश शासन के जमाने में उनका सपना पुरा न हो सका। लेकिन इसी साल स्वर्गीय डॉ. वेणू बापू के अथक प्रयासों से डॉ. साहा का वह सपना अब पूरा हो गया है। इस प्रयास में परोक्ष रुप से हार्लो शेपले का भी प्रयास रहा है।

१९४८ की घटना है हार्लो शेपले भारत आए थे। वे हैदराबाद के एक होटल में ठहरें थे। वहाँ एक तरुण शोध छात्र उनसे भेट करने पहुँचता हैं। शेपले उससे बेहद प्रभा-वित होते है। उसे अपने पास हार्वर्ड वेधशाला में बुला लेने की व्यवस्था करते हैं। उस तरुण का नाम था एम.के. वेणू बापू.

वेणू बापू १८४८ के अंतिम महीनों में हार्वर्ड वेधशाला पहुँचे। वहाँ दो अमेरिकी खगोलविदो के सहयोग से उन्होने जल्दी ही आकाश में एक नए धूमकेतु की खोज की। वेणू बापू ऐसे एकमात्र खगोलविद हैं। जिनका नाम अब सदाके लिए एक धूमकेतू के साथ जुड गया है। वेणू बापू को नई स्थापित २०० इंच पालोमर दूरबीन से भी वेधकार्य करने का मौका मिला। भारतमे भी वेधकार्य के उन्नत साधन जुटाना चाहिए, यह सपना लेकर वेणू बापू १९५३ में स्वदेश लौट आए, सुब्रह्मण्यम चंद्रशेखर भी स्वदेश लौट आते तो भारतीय खगोल–अन्वेषण को बडी प्रेरणा मिलती १९५३ तक चंद्रशेखर अमेरिका के नागरिक नही बने थे।

कवलूर गांव के पास एक उँचे स्थान को उन्होंने देश की एक उन्नत वेधशाला स्थापन करने के लिए पसंद किया

(पान २० वर पाहा)

भारतीय विज्ञान के बढते चरण

कु. शोभा श्रीराम किरजवळेंकर। ११ वी कला

जिन्होने हजारो कुष्ट रोगियों, असहायों, पिडितो, आदिवासियों में आत्मविश्वास के प्राण फूके हैं, और इस अलौकिक कार्य के लिए इस वर्ष उन्हे रेमन मेगसाय पुरस्कार मिला हैं... प्रस्तुत है बाबा आमटे का स्मरणीय रेखाचित्र !

हमारे पास जो कुछ भी बचा है और उपलब्ध है, उसी का अधिकतम उपयोग कर हम जीवनकी क्यारियाँ अपने ढंगसे हरी-भरी कर सकते है।

बाबा आमटे के कार्यों की जहाँ एक ओर तारीफ हो रही थी वहीं दुसरी ओर चंद्पूर जिले के कुछ लोग उनका घोर विरोध कर रहे थे। यहाँ तक शहर की दिवारोपर बाबा आमटे के विरोध मे जगह-जगह पोस्टर लगे थे। वे इन सारी बातों को राजनीतीसे प्रेरित मानते है। बाबा आमटे जहाँ कुष्ट रोगियों की अविरत सेवा मे लीन हैं। वहां वे देश विदेश की राजनीती विज्ञान तकनीकी विकास और आधुनिक अनुसंधानो से दूर नहीं। बल्की वे मानव के जीवन मे इन सारी बातो को धिक्काराही मानते है। राजनीती को लेकर उनके कई एसे कडुवे अनुभव भी है। परंतु उन्हो ने राजनीतीसे कभी मुंह नहीं मोडा। वे सीधे राजनीती से नही जुडे है। फिर भी लोकतंत्र की आस्था के कारण वे अपने आपको कही न कही शामिल पाते है। वे कहते है रचनात्मक कार्योके बिना रचनात्मक कार्यबोझ है।

आपने जीवन के प्रारंभिक सार्वजनिक जीवन, राजनिती से ही शुरू किया उन्होने बताया, मेरा पहला सार्वजनिक जीवन राजनिति से शुरू हुवा। परंतु मै पार्टी और चुनाव तकही सिमीत नही रहा। मुख्य उद्देश्य था। असहायों मे आत्मविश्वास पैदा करना। इसी समय मेरे अनुभवों ने निष्कर्ष निकाला- 'लोकतंत्र मे विकास की उड़ान के लिये दो पंखो की आवश्यकता होती है। रचनात्मक कार्य और राजनीती ! ' इस तरह हजारो कुष्टरोगीयोंकी सेवा करनेवाले बाबा आमटेंने राजनीति मे न डूबकर राजनिती की रचनात्मक कार्यों के लिए मजबूर किया उनके आश्रम में समाज के विभिन्न स्तरो के सदस्योंको बिना किसी पूर्वाग्रह के देखा जा सकता है।

एक समय था जब अपातकाल में उन्होने जॉर्ज फर्नांडिस और जयप्रकाश नारायण का जमकर समर्थन किया। बादमे वह भी स्थिती आई जब श्रीमती इंदिरा गांधी पुनः प्रधानमंत्री बनने के बाद उनके आश्रम को भेट देने गयी थी। अर्थात पार्टी विशेष से जुडे न रहकर भी राज्यकर्ताओं को दृष्टीमे वे सदैव महत्वपूर्ण रहे। यह सब आनायास नही हुवा। बाबा आमटेकी दूरदृष्टी और उनके प्रयासो से ही यह संभव हो पाया। ऐसा नही की उन्होने अपनी सुविधा के लिए कभी किसी पक्ष का समर्थन किया हो उल्टे वे व्यवस्थाके घोर आलोचकही रहे है परंतु नकारात्मक भूमिका अपनाने के बजाय वे ऐसी स्थिती बनाते रहे है कि व्यवस्था उनके सामने मजबूर हो जाती है। समय पडनेपर उन्होने विशाल जनसमूहका नेतृत्व कर राजनितीक लोगोंको यह दिखा दिया है की रचनात्मक कार्यों के लिए भी जुलूम मोर्चे और जननेतृत्व किया जा सकता है। वरना सारे काम अब मात्र राजनैतिक महत्वाकांक्षाओंकी पूर्ति के लिए ही रह गए है। व्यवस्था के विरोधमे वे किसी वाद या पार्टी के पक्षधर नहीं है। वे अपने लक्ष्यो में विश्वास रखते है। और उनका लक्ष्य हैं। निर्बलो असहयो में आत्मविश्वास जगाना।

बाबा आमटे नें आदी वासियों के बीच रह कर उनकी समस्याऐ समझी और अपना रास्ता स्वयं ढूंढा। आशा में उनकी आस्था है। उस समय संमेलन मे देश के कोने-कोने से लोग आएथें। एक शिबिरार्थी ने अदीवासियोंसे

बाबा आमटे का स्वप्नलोक धरतीपर

अनिलकुमार लालोजीराव आलूरकर ११ वी विज्ञान

संबंधित एक सवाल पूछा ' बाबा, क्या आपको नही लगता कि इन पिछडे लोगोंको उनकी आवश्यकताओंका एहसास कराया जा रहा है । वे जिस ढंग से आदिम जीवन जी रहे हैं । उसमे खुष है

बाबा बिगड पडे । बाबाने एक उदाहरण दिया ' कुछ लोग आदीवासीयों का जीवन देखने इस इलाके में आए । मोटरगाडी लेकर आये थे । गाडी खडे होते ही लोगों नें उसे घेरलिया । ड्रायवरने थोडी देर बाद गाडी पोंछ कर वह कपडा फेंक दिया उस गंदे कपडे पर इतनें बच्चे टुट पडे मानो शहर के चौक पर कटो पतंग लुट रहे हो ।... बाबाने प्रतिप्रश्न किया 'क्या उनके लीये कपडों की व्यवस्था करना, उनके लीए नई अवश्यकताऐं पैदा कर उन्हे दुःखी करना है ? ।' बाबा का उत्तर सभापर सनसनी फैल गयी । जहा आज भी पेडों की छालो से मोसम की मार सही जाती है । वहाँ इस तरह के सवाल उठाना मात्र बौद्धिक दीवालीएपन के प्रदर्शन के अलावा और क्या हो सकता है ।

सोमनाथ मे हर वर्ष गर्मियों मे श्रम संस्कार शिबिर का आयोजन किया जाता है । जहाँ रोज श्रमदान होता है । और दोपहर के समय बौद्धिक होता है । जहाँ जिसमे शिबोरार्थी अपनी विभीन्न जिज्ञासावो को सामने रखते हैं। वहाँ बाबा आमटें से अधिक राजनैतिक दार्शनिक विषयों-पर चर्चा की जाती है । बाबा आमटे सामाजिक संदर्भो मे इमान-दार जीवन को बढावा देते हैं । तथा कथीत संस्कारोंसे परे उनकी अपनी मान्यता ऐं है ।

एक शिबिरार्थीने पूछा था कि क्या बुरी आदतो में फंसे लोग समाजके लिए किसी काम का हिस्सा बन सकते हे ? सिर्फ अच्छी आदतो वाला आदमी ही समाज मे आदर्शोका विकास कर सकता है ? ...

बाबा का उत्तर था । यह सब स्थितीयोंपर निर्भर करता है । गाय का घी खानेवाला और रोज पूजा आर्चना करनेवाला, आदमी यदि अत्याचारों को देखकर आँखे मूंद ले. तो उसकी अच्छी आदते किस काम की ? परंतु एक बुरी आदतोवाला व्यक्ती यदी तमाम बुराइयों के बावजूद अत्याचार होते किसी अबला पर बलात्कार होते देखकर उसके लिये अपनी जान की बाजीं लगा देता है । तो वह कीचड मे खिला हुवा कमल है । हां यदी आदते आदर्श प्रस्तापित करे तो सोने में सुहागा ।

बाबा आमटे ने जिस स्वप्न लोक की रचना इस धरतीपर की है । यह सचमुच किसी अतिमानविय शक्तीका बोध करवाता है । कुष्ठ रोगीयोंकी सेवा कर उन्हे अपनी रोजी रोटी कमाने के लिए प्रेरित करना अपाहीजों को उनके योग्य काम देना उन्हें सिखाना दूर दराज के गाँव मे चिकीत्साकी सुविधाएँ पहुंचाना अपाहीजो कुष्ठरोगीयोंके नेतृत्व में एक बडे कॉलेज की स्थापना करना उनकेलिए निवास अध्ययन की व्यवस्था करना और ज्ञानार्जन के साथही उन्हे अपनी मेहनतसे अपनी अजिवीका के लिए प्रेरीत करना बाबा आमटे की कल्पना शक्ती का ही चमत्कार है । चंद्रपूर जिले के अलावा आंध्रप्रदेश और मध्य-प्रदेश के आदिवासी क्षेत्रो में बाबा आमटे को एक चमत्कारी–पुरुष के रुप में जाना जाता है । इस काममें उनकी पत्नी साथ हैं । दोनो बेटे विकास और प्रकाश आमटे डाक्टर हैं उनकी पत्नीयाँ डाक्टर है । वे सब मिलकर अलग अलग स्थानोंपर कुष्ठरोगीयों की अपाहीजों की सेवा करते हैं ।

बाबा आमटे जीवीत सपनों के यात्री हैं । उन्होने समाज का इतना बडा उत्तर दायित्व संभाला । विचारों की श्रृंखला में रोज नित–नवीन बात समाज को देते रहे हैं । कविके रुप में उनकी लेखनी उतनी ही सराव है । जितनी भविष्य को देखती हुई उनकी सपनीली आंखे 'ज्वाला और फूल' कविता संग्रह के अतिरीक्त उज्वला कल के लिए सार्वजनिक संस्थाओंका संचालन, श्रमिक कार्यकर्ता विश्वविद्यालय, पुस्तको के माध्यमसे कइविचार उन्होने समाज को दिए हैं :

एक साधन संपन्न परिवार में जन्म लेकर उन्होने वकीली का पेशा अपनाया था । पर कुष्ठरोगीयों की पीडा ने उन्हे अपना व्यक्तीगत सुख भुलाकर कुष्ठरोगीयों केसाथ घर छोडने पर मजबूर किया । पत्नी साधना का साथ निरंतर बना रहा । अब ३५ वर्षो बाद बाबा आमटे शारीरिक रूपसे विकलांग हैं । उन्हे रीढ का असाध्य रोग है । वे लेटकर ही यात्रा करते है । वे पुरस्कार लेने जा पायेंगे या नहीं पता नहीं । परंतु एशिया मे ही नही संपूर्ण विश्व में उनके व्यक्तित्व की भव्यता गौरव के साथ व्याप्त होगयी है । जहाँ तक बाबा का सवाल है, उनके लिए तो कुष्ठरोगीयों के चेहरे पर उभरी खुशी की रेखाएं ही सबसे बडा पुरस्कार हैं ।

(हम एक ओर २१ वा शताब्दि के आगमनकी कल्पनासे रोमांचित हो रहे है परंतु नये दस्तावेज मे हमारे शिक्षाशास्त्रीयोंने जो सपने हमारे लिए बुने है, क्या मोम के घोडे की तरह पिघल तों नही जाएंगे ? प्रस्तुत है एक विचारमंथन)

'शिक्षा की चुनौती' नामक सरकार का नया दस्तावेज सगर्व घोषणा करता है कि आजादी के बाद देशमें करीब ५ लाख प्राथमिक शालाएँ और सवा लाख माध्यमिक विद्यालय है। उनमे ११ करौड बच्चो को पढानेके लिए तेरह लाख से अधिक शिक्षकोंकी व्यवस्था है।

सरकार रक्षाके बाद सबसे अधिक राशि शिक्षापर खर्च करती है। छठी योजना मे ही शिक्षापर २,२२४ करोड रुपये खर्च किए गए सातवी योजना मे यह राशी और भी बढी है।

शिक्षापर व्यय के आकडे लुभांवने हो सकते है। किंतु इसका अधिकांश भाग वेतन और प्रशासन पर खर्च होता है। राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान परिषद के एक सर्वेक्षण के मुताबिक कुल बजट का ९५ प्रतिशत शिक्षको के वेतन पर खर्च होता है। २ प्रतिशत राशि प्रशासन मे लग जाती है और अन्य खर्चों के बाद शिक्षा के गुणात्मक सुधार और विस्तार के लिए व मुश्किल पौने दो प्रतिशद राशी बचती है। यही कारण है कि ज्यादा तर स्कूल टाट–पट्टी और ब्लॅक बोर्ड जैसी न्यूनतम शैक्षणिक सुविधाओ से वंचित है।

शिक्षा की चुनौती दस्तावेज में ही चतुर्थ अखिल भारतीय शैक्षिक सर्वेक्षण का हवाला है। सर्वेक्षण के मुताबिक देश के १.९१ लाख गांव स्कूलों के लिए तरस रहे है। जहां स्कूल है वहा भी हालत अच्छी नही है। देश की ९ फसिदो शालाए खुले आकाश के नीचे लगती है। ४० प्रतिशत स्कूलों के भवन पक्के नही है। ३९ ७२ प्रतिशत स्कूलों के पास काले तख्तों (ब्लॅक बोर्ड) की व्यवस्था नही है। ६० फसिदी स्कूलों मे शुद्ध पेयजल का अभाव है। सर्वेक्षण के अनुसार देश के ३५ प्रतिशत स्कूलों मे केवल एक शिक्षक तीन–चार कक्षाओं को सभालता है। इन्ही कमियो का परिणाम है कि पहली कक्षा में भरती होने वाले हर सौ में से केवल २३ बच्चे ही आठवी कक्षा तक पहुच पाते है।

शिक्षा के गुणात्मक सुधार और विस्तार में बाधक तत्वों की सुची लम्बी है। सामाजिक विसंगतिया, आर्थिक असंतुलन, तकनीकी न्यूनताए कानूनी अडचने और निहित स्वार्थो के कारण शिक्षा के विकास की गति घटी है।

रेडिओ और टेलिविजन प्रसारण की कुछ सीमाए भी है। प. जर्मनी के कार्ल होल्जमर का आरोप है कि रेडिओ व्यक्ति को केवल एक संवेदी अंग (कान) पर निर्भर बना देता है। आम तौर से लोग रेडिओ को बगीचे के हौज पाईपकी तरह इस्तमाल करते है। उसे एक बार खोलकर छोड दिया जाता है। बहुत कम लोग केन्द्र चुनने की जहमत उठाते है। सुई घुमाई और जहां मनोरंजक कार्यक्रम (अधिकतर फिल्मी गीत) आ रहा हो रूक गए। इसके बाद व्यक्ति बिना ध्यान से सुने सब कुछ सुनता है। वह साथ साथ दुसरे काम भी करता रहता है।

जन संचार विशेषज्ञों का कहना हैं कि अच्छी शिक्षा के साधनों और उनकी पूर्ती के बीच जो भारी अंतर है उसे कम करनें मे जन संचार माध्यम बडी भूमिका अदा कर सकते है। आवश्यकता हैं उनके प्रभावी उपयोग की।

रेडिओ, टेलीविजन और फिल्म जैसे माध्यमों का उपयोग अनेक देशों मे शिक्षा में गुणात्मक सुधारों के लिए हो रहा है पेरिस के एक संस्थान के शोध प्रमुख रहे हेंनरी डाइयूजीड की राय में - इलेक्ट्रानिक जन संचार माध्यमों का सबसे बडा लाभ यह हैं कि वे कम खर्च में संदेश को बहुगुणित कर त्वरित स्वयंचलित और व्यापक प्रसारण

भारतीय शिक्षा पद्धती : एक नई चुनोती

गजेवार मनोहर । बी. कॉम. तृतीय वर्ष

करते है। इससे श्रोता । दर्शक को राष्ट्रीय महत्व की गतिविधियों में भागीदारी का आभास होता है ।

होल्जमर की राय मे इसके दो प्रभाव होते है । पहला, व्यक्ति सतही हो जाता है । उसके दिमाग में बहुत सी सूचनाए लगातार पहुचती है किंतु उद्दिपनों की अधिकता के कारण वे गहरी नही पैठ पाती । वे कोई निश्चित आकार भी नही ले पाती। बच्चो पर इसका प्रभाव अधिक घातक हो सकता है । वे रेडिओ से चिपके रह सकते है और भुलक्कड प्रवृत्ति के हो जाते हैं।

आंध्र प्रदेश के २३ जिलों मे किए गए इस सर्वेक्षण के अनुसार रेडिओं कार्यक्रम को कक्षाओं में अच्छा अनुशासन देखने में मिलता है। कुछ शिक्षको का मानना है कि रेडिओ से समय पर पहुचने की प्रवृत्ति बढी हैं। उपस्थिति में सुधार हुआ है। रेडियों से बच्चो की कल्पना शक्ति जागृत हुई है । बच्चे प्रसारित गीतों और नाटक के संवादो को जल्दी दोहराने लगते है । ६३ प्रतिशत शिक्षको का मत था कि रेडिओ प्रसारणों से उनकी शिक्षण पद्धती मे आशातीत सुधार हुआ है। हनुमंतराव की राय में रेडियो प्रसारणों का सबसे बडा लाभ यह है कि वे योग्यतम व्यक्तियोद्वारा सोचे, लिखे और प्रस्तुत किए जा सकते हैं। इससे सभी स्कूलों के छात्रो को उत्कृष्ट सामग्री मिल जाती है।

रेडिओ की तरह टेलीविजन के विरोध मे भी कई बातें कही जाती है । टेलिविजन एक साथ आंख और कान पर प्रभाव डालता है। आवाज और चित्र के संयोजन के कारण आदमी को एक ही जगह जमकर बैठना पडता है। उसकी कल्पना शक्ति स्वतंत्र नही रहती । दर्षक वास्तविकता को भुलकर जो दिख रहा है उसे ही असली समझने लगता है । चित्र, आवाज और गीत के कारण वह ठगा सा बैठा रहता है ।

बच्चों पर टेलीविजन के प्रभाव को लेकर भी वैज्ञानिक चिंतित है । जोजफ टी क्लेपर, कार्ल होल्जमर, आर. एस. अल्बर्ट, बेटरी लेविन और राबर्ट शेयान जैसे जनसंचार विशेषज्ञों ने इसके प्रभाव को परखा है। बच्चो की किस उम्र में और कितनी अवधि तक टेलिविजन देखना चाहिए इसका कोई सूत्र (फार्मूला) बनाना कठिन ह।

आमतोर से पांच छः साल से कम आयु के बच्चे टेलीविजन के संदेशो को नही समझ सकते । छायाचित्रो की अधिकता और गतिशीलता से उनके मन-मस्तिष्क पर गलत प्रभाव पडता हैं। एक खतरा यह है कि वे सच्चाई मे रूचि लेना ही छोड दे । उन्हे पढने और मैदान मे खेलने का पर्याप्त समय नही मिलता । पारिवारिक वातावरण भी बिखरता है । बालकों और पालकों की आपसी बातचीत का मौका ही ठीक से नही मिलता ।

शैक्षिक फिल्म से बच्चे प्रेरणा लेकर नई गतिविधियां प्रारंभ करते हैं । फिल्मे चिंतन, मनन और समस्या के समाधान में भी सहायता देती हैं। अच्छी फिल्म योग्य प्रशिक्षक या प्रदर्शक की कमी को भी पुरा कर सकती है। वीडियों के प्रसार के कारण अब शैक्षिक फिल्मों की उपयोगिता बढ गई है ।

रेडिओ, टेलीविजन और फिल्म के अलावा जनसंचार के अनेक सस्ते साधन भी उपलब्ध है । इनमे स्थिर चित्र स्लाईडे, रंगीन माडल, नक्शे और कार्टून आदि शामिल है। लोक नाटचों, लोक कथाओं और लोकनृत्यों का उपयोग भी शिक्षण मे हो सकता है। कठपुतली. केवल गत्ते से बन सकती है । इसी तरह छड, हाथ और अंगुलियों से चलनेवाली कठपुतलिया आसानीसे तैयार की जा सकती है।

हमारे देश में जन संचार साधनो का अभाव नही है। समाचार पत्रो और पत्रिकाओं की प्रसार सख्या ५ करोड से ज्यादा है। देश में १२०० दैनिक और १८ हजार प्रत्रिकाओ प्रकाशित होती है। आकाशवाणी के श्रोताओं की संख्या २५ करोड से उपर है। देश के ८७ केन्द्र १६० से अधिक ट्रांसमीटरो की मदद से ७८ प्रतिशत क्षेत्र और ८५ फसिदी आबादी की सेवा करते है। अनुमान है की ७० हजार से ज्यादा स्कूल छात्रीय कार्यक्रमों के लिए रेडिओ का नियमित उपयोग करते है। टेलीविजन केन्द्रो का विस्तार भी तेजी से हो रहा है। अभी १७६ ट्रांसमीटर लग चुके है। हर दिन इनकी संख्या बढ रही है। सातवी योजना के अंत तक रेडिओ ओंर टेलीविजन केन्द्रो की संख्या दुगुनी होने की आशा है ।

वर्तमान शिक्षा प्रणाली सामाजिक और आर्थिक विषमता को बढावा दे रही है । अभिजात्य और कमजोर

वर्गों के लिए उपलब्ध सुविधाओं में भारी अंतर है। कमजोर और अल्प आय वर्ग के बच्चो के स्कूलों में जन-संचार सुविधाए उपलब्ध कराकर यह अंतर आसानी से कम किया जा सकता है। जिस तरह कुछ स्कूलों में दोपहर का भोजन और गणवेश (युनिफार्म) निशुल्क दिए जाते है उसी तरह कमजोर वर्ग के प्रत्येक छात्र को एक जेबी ट्रांजिस्टर दिया जा सकता है। यह ट्रांजिस्टर इस तरह सेट किया जा सकता है कि उसपर केवल शैक्षिक चैनल के कार्यक्रम ही सुनाई दे। स्कूलों को सस्ते पोर्टेबल ट्रांजिस्टर सेट भी कक्षावार वितरित किए जा सकते है।

जनसंचार माध्यम दुधारी तलवार की तरह होते है। इसलिए उनका निरंतर मुल्यांकन भी आवश्यक है। मुल्यांकन का उद्देश्य छिद्रान्वेषण नही बल्कि कार्यक्रमों में सुधार हो इसके लिए मूल्यांकन प्रणाली में आमुलाग्र परिवर्तन की जरूरत है। मुल्यांकन के निष्कर्षो का सार्वजनिक प्रकाशन लाभकारी हो सकता है।

जो हो जनसंचार साधनों के प्रभावी उपयोग के लिए उद्देश्य से लेकर उपलब्धि तक की प्रक्रियाओं की समझ बुझ आवश्यक है, साथ ही जनसंचार साधनो के व्यापक संजाल का शिक्षा की आवश्यकताओं के अनुरूप उपयोग करने लिए समन्वित योजना बनाने और उसे कारगर ढंग से लागु करने के लिए प्रभावी कदम उठाने की आवश्यकता है, तभी शिक्षा की चुनौती का सामना हो सकेगा।

●

(पान १५ वरून चालू)

कवलूर यह तामिलनाडू की जावडी पहाडियों में चंदन के वनो मे घिरा हुवा है।

पहले यहा देश में ही बनी १५ इंची दूरबीन लगाई गई, फिर १९७२ में ४० इंची दूरबीन की भी स्थापना हुई कवलूर की इसी ४० इंची दूरबीन से प्रो. भट्टाचार्याने युरेनस ग्रह के वलयों की खोज की है। अब इसी साल कवलूर में देश में ही बनी २३६ सें. मी. व्यास के दर्पण को (९३ इंची) एशिया की सबसे बडो दूरबीन भी स्थापित की गई है। साहा और वेणू बापू, दोनों के सपने पुरे हो गए है। लेकिन आज ये दोनो खगोलविद हमारे बीच नहीं है। वेणू बापू १९८३ में आयोजित खगोल-विज्ञान के आंतरराष्ट्रीय संमेलन के अध्यक्ष थे। भारत लौटने पर उनका निधन हुवा। भारत में आयोजित इस बार के खगोल विज्ञान के आंतरराष्ट्रीय संमेलन में वेणू बापू की स्मृतीं में एक नक्षत्र को उनका नाम दिया गया है। अब जाकर कही भारतीय खगोलविंदों को थोडा बहुत आंतरराष्ट्रीय संम्मान मिल रहा है।

इंगलँण्ड की प्रसिद्ध जोडरल बेंक रेडिओ-दूरबीन से अधिक शक्तिशाली रेडियो-दूरबीन आज भारत में है (उदकमंडलम)। कवलूर वेधशाला आधुनिक इलेक्ट्रॉनिक उपकरणो से संपन्न हैं। लेकिन भारत में वेधकार्य के साधनों को और भी तेजी से जुटाने की जरुरत है हमने इसी साल एक ९३ इंची दूरबीन अपने धरातलपर स्थापित की है। अमेरिका लगभग इतनी ही बडी दूरबीन अगले वर्ष धरती से ५०० कि. मी. उपर अंतरिक्ष में स्थापित करने जा रहा है।

●

।। शब्द प्रभूंच्या सहवासात ।।

प्रसिद्ध कादंबरीकार शिवाजी सावंत आगामी 'श्रीकृष्णा'वर बोलताना

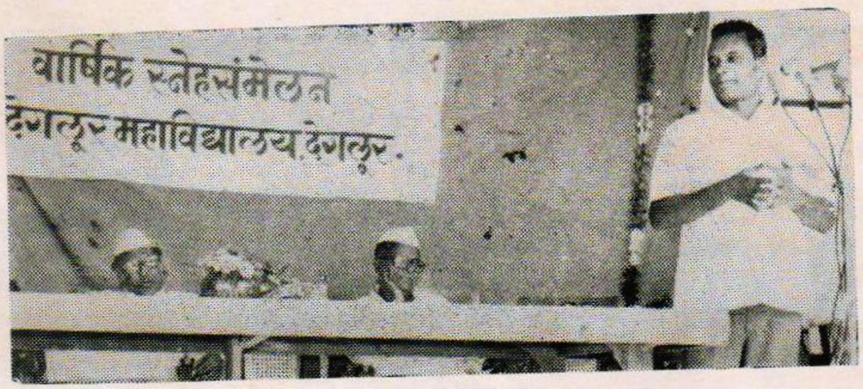

प्रसिद्ध ग्रामीण कथालेखक प्राचार्य रा. रं. बोराडे कथा–कथन करताना.

प्राचार्य जीवन देसाई (एस. बी. कॉलेज) 'स्वयंरोजगार' शिबिरात मार्गदर्शन करताना

महाविद्यालयाचे एन. सी.सी . कॅडेट श्री. सुरेश नारदवार हे डायरेक्टर जनरल श्री. मल्होत्रा यांचेकडून दिल्ली येथे प्रमाणपत्र स्वीकारताना

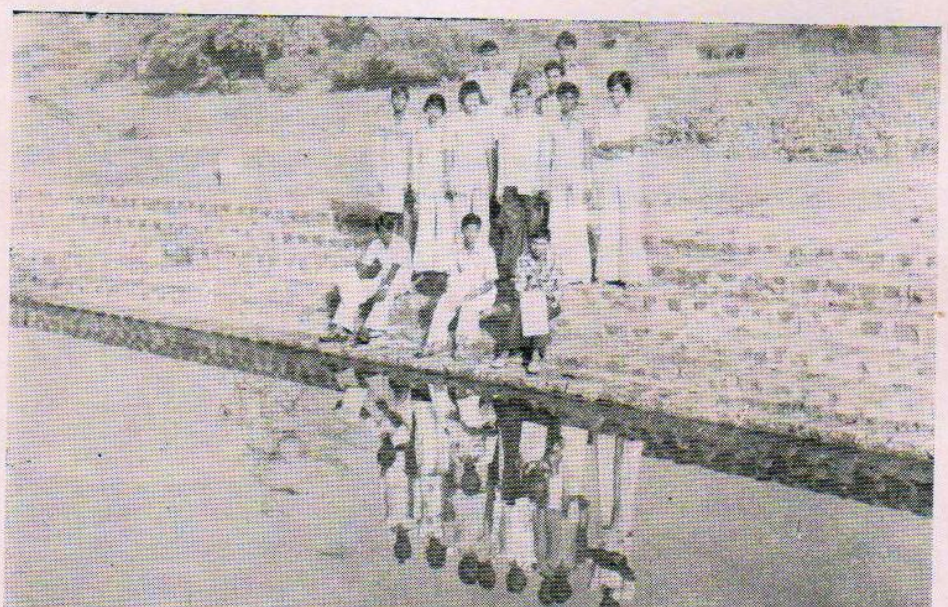

करडखेड येथील श्रमसंस्कार शिबिर

ABHIVYAKTI

(ENGLISH SECTION)

Arun Atkalikar

There is first literature of knowledge, and secondly, the literature of power. The function of the first is- to teach the function of the second is- to more.

-De Quincey

Arun Atkalikar, B. Com. III Yr.

R. D. Kulkarni, B. A. II Yr.
Student Editors

P. D. Deshmukh
Advisor and Head,
Department of English,
Deglur College, Deglur.

Kulkarni R. D.

Editorial

To the Readers,

We have a great pleasure in putting this Annual Number of Abhivyakti in your hands· As the editor of English Section, I hope the readers will like this issue.

As we know the students are generally reluctunt to write in English. But our students responded to our appeal and gave their contribution to the English Section of Abhivyakti for which I congratulate them.

The world is celebrating this year as an International year of the youth and it is interesting to note that in this youth year, we are having the youngest Prime Minister to lead our nation. But at the same time we can not forget the sad event of the assasination of our beloved former Prime Minister Mrs. Indira Gandhi.

Lastly I express again my hope that the issue will recieve wide welcome from our readers.

P. D. Deshmukh
Head, Dept. of English,
Degloor College, DEGLOOR

R. D. Kulkarni
B. A. II year
Editor, Abhivyakti,
English Section

ABHIVYAKTI

(English Section)

In This issue

1.	Matthew Arnold	- Miss A. M. Deshmukh
2.	The Origin of Life	- Hanmant Pogakwar
3.	George Bernard Shaw	- P. G. Vibhute
4.	An Elegy (poem)	- Balraj Khenewar
5.	Role of the Youth in the Natron	- K. G. Pujari
6.	Universal Truth (poem)	- Ashokkumar Aspatwar
7.	Introduetion A. B. V. P.	- S. D. Wakodkar
8.	Rohini ' India's First Satellite	- H. M. Lakde
9.	Rashtramata Smt. Indira Gandhi	- Sanjay Kalaskar
10.	Self-Employment Opportunitres	- Prof. R. R. Baheti

Matthew Arnold

Miss A. M. Deshmukh
B. A. II

MATTHEW ARNOLD (1822–1888) was poet, Critic and man of letters. He was educated at Rugby school where his famous Father Thomas Arnold was head-master and at Balliol College Oxford. He was Inspector of schools in the Department of Education from 1851 to 1853. The know-ledge which he gathered on life and education he put to good use in his social criticism such as " Culture and Anarchy (1869). His professorship of poetry of Oxford from 1857 to 1867 was a tribute to his reputation as a poet gained through his publication of succe-ssive volumes of verse like "The Strayed Reveller and other poems" (1852). The professorship also helped him establish himself as the most distinguished literary critic of the victorian age in such writing as on Transla-ting Homer and Essays in Criticism (1883 and 1888). After bringing out his uncollected poetry in ' How Poems ' he virtually ceased to write verse, something for which their is no easy explanation, through, answers have been sought in his strenuous life as an inspe-ctor of schools. His fame as critic and man of letters was well-known to every where.

Arnold was a noble poet-critic-like Dryden, Coleridge and Eliot. But his poetry was not viewed in isolation from his criticism. He wrote (Preface to poems (1853). In which he expresses human actions, art etc.

Arnold wrote poems like ' Dover Beaches ' and ' The scholor Gipzy ' which are subjective, lyrical and elegiac, are not many, but they are superior to his narrative and dramatic pieces which were more strangely preferred by the poet himself. The essential greatness of his poetry found in " The dialogue of the mind with itself " and most prominent characteristic is a form of meloncholy. (3) born of a painful aware-ness of a sensitive individual caught between a dead faith and uneasy rationalism the genuine Arnold is an elegist of deep tender-ness and solemnity a stoic poet of " high seriousness " with a temperament more Europeon than English.

Modern evlanation of Arnold's writings began with an attempt at answering questions about the comparative value of his poetry and his criticism the ultimate sources of his melancholy and his failure as an artist. In the thirties and forties greater attention was paid to the poet than to the prose writer. The reaction to Arnold's poetry was favoura-ble, but there were certain reservations his great intelligence inter fered with the thought and flow of the world has to serious too melancholic and too much of preacher. Serious objection was raised against his definition of poetry as criticism of life and his moral prepossession. But it was pointed out in his favour that the modern reader should get over his obsession that a moral idea would bite him.

Critical Scholar-ship today has settled in favour of the opinion that Arnold's genious is essentially elegiac and the shift is from a study of ideas in his poetry to a scrutiny of form and technique through echoes of the Lvavision preference for Arnold's prose at the expense of his poems as a whole have come to be treated as " one large complex myth " worth-stutying in depth in terms of charector, landscape and action.

* * *

The Origin of Life

Hanmant Pogakwar
B. Sc. III (Bio.)

WHATEVER the earth's beginings may have been, it is a safe assunption, that at some time in the remote past, the surface was considerably warmer than it is at present. The atmosphere at the young earth almost certainly contained compounds of the elements, Hydrogen, Oxygen, Carbon and Nitrogen, of which the most likely were Methane, Ammonia, Carbondioxide and Hydrogen cyn'de (HCN) in addition of course to water. Eventually the outer part of the earth cooled and torrents of rain begain to fall, the rain carried down with it some of the outer atmosphere gases, so that the infant oceans had a certain proportion of these gases dissolved in them. The weathering and erosion of surface rocks began at this time also, and the oceans acquired their salt and mineral content early Since the processes must have been exceptionally rapid at first, Life had its origin in these oceans. Today the nature of life no longer seems as impenetrable as it once did, and the transition from life-less matter to living matter, though still hardly an open book, never the less seems more to be an inevitable sequel to the physical and chemical conditions that prevalied on the earth. Some billion of years ago, than a supernatural event.

Chemical reactions occur most readily in liquids, and further more water is the best solvent. Hence the early oceans must have been the fertile media for chemical processes of all sorts, with ample energy available in some light and lightning discharges of the great many compounds that must have been formed, five classes have perticular biological significance, the sugars, glycerin, the fatty acids, and the nitrogen bases. It is naturally not proper to assume that, because acertain elements, merely bringing together these elements in to the ocean will yield the compounds. However the reaction sequences that are necessary to go form the primitive ingredients of the oceans to the specific compounds listed above seem straight forward and likely to have occured or rather, it has hard to see any reason why they should not have occured. And this is one of the rare hypothesis about the early earth that can be directly verified in the laboratory. When an electric discharge simuteneously lightning is passed through a mixture of water, Methane and Ammonia. It is observed that Ammonia acids, fatty acids and various other compounds of biological impoitance are created. Even the basic structural parts of the chlorophyll molecule have been produced in this way.

Given molecules of the five classes of significent organic compounds. Further reactions of equal plausibility, though all of them have not yet been verified in the laboratory, lead to more complex compouds such as the fats, protiens and nucleic acid that are directly involved in living matter. And given these later compounds most notably the nucleic acids which govern protein synthesis and are able to replicate themselves, the emergence of premitive cells. The basic biological units becomes inevitable. The progression from an ocean with dissolved gases, salts and minerals to living organisms certainly did not occur with the neatness and dispatch with which we say, a backer combines certain ingedients, incerts the mixture is an even, and removes a cake an hour later. But although pure chance must have dictated which molecules come together and reacted to form a more complex one, just when the reaction. Occured and where it did. The ultimate out come seems not to have been a matter of chance at all. It is estimated that about 2 billion years elapsed between the formation of the earth and the formation of the first cells, and the reaction sequence proposed by biologists to account for the latter seems reasonable in view of this vast span of time.

* * *

George Bernard Shaw

P. G. Vibhute
B. A. II

GEORGE B. Shaw is one of the greatest Irish playwrights who has written fine plays in the English language. During his childhood he found that his parents were incapable of looking after him and his sisters. He developed an uncommon independence of mind and spirit. This helped him as a man to look upon mankind and its affairs without being affected by conventional ideas of right and wrong. He was intereasted in music like his mother and became a music-critic to some London news papers. He also become a critic of plays and wrote many essays of high quality.

In later years he turned to the writing of Plays. He settled in London but found it very difficult to live by writing. He joined political societies and began public speeches. He was very much impressed by the lecture of Henry George and an Emint Amiarican Economicts. As a result shaw became socialist and joined fabian societys. The fabians aimed at bringing about a slow change in society from capatalism to socialism. He met Mrs. Annie Besant. She was one of the admirers of Shaw. Although he had given up his Christian religion during his boy-hood and did not call himself a Christian, his thought and personal conduct show that he had faith in christionity. To him all life was sacred and believed in purity of living. He thought that it is the duty of mankind to make the world a better Place by generosity, deceney and kindness to all. He was influenced also by the famous English poet Shelley.

He begen his career by writing five novels but he could not succeed. In 1885 he began writing a Play and complited it after seven years. This was "Widower's Houses," a Play dealing with the evils of London slums. Such a type of the Play was entirely unknown to the English theatre. Then appeard his Plays such as, " Arms and the man" "The Devils Discipte" etc. Because of his views and these Plays, he became quite unpopular with many, But gradually more and more people were attracted to him. He became their leader in new ways of thought and of intellectual freedom.

In those days there was no modern British dramatist, who wrote Plays on social political and religious problems. It was G. B. Shaw who chose such things for Plays in English, so far there were Plays on notional problems between men and women only. Shaw followed Henric Ibsen, Norwegian dramatist contemporary to shaw.

He discussed public affairs touching on lives of a large numbers of people. The plays of Ibsen and show gained popularity by writing. The intellectul drama because it concerned with man in the street and day to day problems in his life "John Bull's Other Island " is shows first popular comedy. Man and Super man, ' Pygmalion ' 'Saint Joan', 'Back to Methuselash', ' The Apple cart' and a few others are his famous plays. ' Man and superman ' is a comedy and a Philosophy in the words of show. It is full of new and startling ideas. Pygmalion is on the subject of correct pronuncation of the English words. Saint Joan shows us the religious side of shows nature. Back to Methusela is a failure as play but it is important for show's gospel of creative Evolution and his belief in the Life-force. These ideas of show were opposed to Darwin's. " Theory of Evolution " by Natural selection Show was deeply interested in the sound of words and had the inner ear of a musician. The sentences spoken by shaw's characters have a rhythm and are easy and pleasant to the ears of audience and readers. He also brought about changes in the spellings of many English words as the written English is illogical. It is also wrong that shaw's characters are his mouthpices, they express the ideas and thoughts of shaw as they have no individuality. They are his creations. It is also said that shaw was more of a thinker and social worker than an artist.

* * *

An Elegy

Balraj Khenewar
B. Com. II

Thousands of saints wept
When you lay in eternal sleep;
cusse that ugly claws of assassination
Women, children and all, sarrow-deep.

For you the birds wept, stones melted,
Oceans boared aod air stopped blowing;
The day looked as it the dark sun rose
And what to tell, even rivers stopped flowing.

' Poetry's the curse, ' said she
' Work out your own solution;
Her immortal wards we remember
'Every drop of my blood was for the Nations'

Your grievous death, in greater service
To your country and the country man;
All evils you hated, liked vistue goodness
and peare

Ugliness liked you not, so to you have they
Slain.

My sincere homage to you
we are orphaned, our mother left us;
with fearful eye, all here
Mourn your going way from us.

UNIVERSAL TRUTH

Ashok Kumar,
Aspatwar, B. Sc. III

There is only one religion
The religion of Love;

There is only one caste
The caste of humanity

There is only one law
The law of work (duty);

There is only one language
The language of heart·

Role of the Youth in the Nation

K. G. Pujari,
B. Sc. Final

A CHILD grows from boyhood to youth and at every stage he finds the world exciting, interesting and curious. He is mentally matured and insatiable thirst for tasting of his life.

A young man is normally gifted with a certain measure of self confidence and independent thinking. Nationalists like Sardaar Bhagat Singh and Chandrashekhar Azad did not lay behind in showing vigour and opposing foreign rule and sacrificed their lives cause of the nation.

Youth may not be always wise and it is true with age also. Youth is a stage in the development process of a human being. It is not always possible to draw a line of demarcation where old age starts and youth comes to an end. Jawaharlal Nehru may have been young at the age of 60 years and a young man of 25 years may have been old in thoughts and actions. Youth and old age are a matter of one's point of view. Many people grow in age but remain young in spirit. Mahatma Gandhi was second to none in youthful activities, spirit, zeal and desire to do something very active.

Indian youth is not after power or any chair. He is after over all development of the nation. Young men do what the government has not been able to achieve through legislation. Modern Youth does not depend on the government for realisation of its end. Young men and women are fighting against social evils. Many young girls have refused to marry dowry seeker bride grooms. Young men have married the girls whose parents were unable to arrange for dowry.

The world of youth would move too fast and its activities grow too hot, where as the world of old men would crawl at a Snail's pace and appear a tame, colourless affair. A nation requires steady progress. Old and young are inter-dependent. A balance has to be maintained. Young men should be given due place and importance in carrying out national programms successfully. The world future is safe in the Youth hands.

* * *

Introduction of A. B. V. P.

S. D. Wakodkar
B. Com. I

AKHIL Bharatiya Vidyarthi Parishad is an all India student organisation, working in the field of education with a wider perspective of National Reconstruction. ABVP works with a faith in the collective existence of educational community, a firm belife in constructive work and a nationalist approach which stays above partisan politics.

Independence brought in its wake the challenges of reconstruction. The genius of the country had rusted through hundreds of years of foreign rule. It was imperative, therefore, that the society reorganised itself in all its fields, each member doing his bit in his own field. As the reorganisation and reconstruction of each field would uttimately result into national reconstruction, the Parishad chose the field of education as its field of activity.

Founded in 1949 in Delhi, the parishad has gradually spread its work into all the University areas of our country, The Parishad has successfully led the students in different parts of the country in their struggles and agitations for their rightful demands, and against corrupt and inefficient authorities it is a force to be reckoned with in the student-world today. The Parishad's record in the National emergency is also worthy to be proud of. Its participation and selfless devotion in the various states civil defence committees and youth and student's leadership programmes have been applauded by the officials and the people.

The manifold activities conducted by the parishad include projects and programmes aimed at national integration and social consciousness. Programmes to solve the economic and other problems of students and programmes to encourage the hidden talents of students with a view to bringing the best out of everyone. Thus parishad conducts Pandit Madan Mohan Malavia Book-Bank, University students vacation employment Bureau. Vishwakarma Instruments Boxes-Bank, First class First Feliciation Functions, inter Collegiate and Inter University Music competitions, painting, Sports Meets, Fellowship Nites and camps, Social participation camps, Indo-Foreign Student Bureau, study circles and Art circles, student's Experience in inter-state living, my Home is India ect.

The Parishad is of the view that the student today is not a citizen of tomorrow, but it is very much a citizen of today. As such he is destined to play a participatory role in the national life of the country. In the exacting struggle for life the student does not stand on a pedestal. Along with other sections of the society, he also suffers form the same socio-economic stresses and strains, His education thus. Is only apart of the prolonged struggle of life. The Parishad therefore, holds that this district Independent social class of educated young citizens has a significant part to play in the revolutitionary process of social change. The parishad also holds that this class if organised with a constructive approach will grow into a potent force for social change, which would undertake the responsibilities of reconstruction and at the same time fight and banish the forces of curruption and activities of anti-social elements.

* * *

'ROHINI' India's First Satellite

– **H. M. Lakde**, Bsc. I

THE Rohini Satellite derives its name form the fourth of the 27 stars in the Hindu almance. Besides the musical quality of the name, the star has certain romantic and metaphysical connotation in as much as Lord krishna is said to have been born under it.

Rohini is mainly intended to measure the parameters of the various sub-systems of the launch vehicle and is being tracked by indain space Research organisation's tracking stations at sriharikota, car Nicobar, Ahmedabad and Thumba. On july 18, 1980 India make a space break-through by putting a satellite-Rohini-in to orbit using its own rocket, ' SLV-3 ' and joined the exclusive five member space club The satelite-Rohin-has minimum life of 100 days. The 35 kg. satellite has been named ' Rohini, ' it was shot into space form the east coast launch pad at sriharikota-madras. It is going round earth in go miniutes.

Though 'Rohini' I – is India's third Satellite, it is the first to be launched from Indian soil, using an Indian vehicle the first two Indian satellites-Aryabhatt a and Bhaskara, were launched from Russia by a Russian vehicle. The first attempt made in August last year was ' partially unsuccessful ' and the SLV-3 roket veered off its course and dumped its payload in the Bay of Begal. The present launch was carried out after making the necessary modifications in SLV-3.

The successful launching of the Rohini satellite into earth's is a proud other persone! made their contribution for the successful launching of the SLV-3. The launch vehicle was Fabricated at the Vikram sarabhai space centre, Trivandrum. the solid propellents used by the four-stage rocket were made at sriharikota.

The 22 metre long SLV-3 weighing 17 tonnes, lifting vertically against a clear morning sky, leaving a trial of white smoke behind, was a magnificient sight. The SLV-3 project was for about Rs. 20.5 crore. The aim is to test a fully integrate launch vehicle at the flight evaluation performance of the motors, control system, electronic sub-systems, ground checkouts, trackings telemetry and real time data facilities for such launching.

Prof. Satish Dhawan, on whom had fallen. the task of translating into reality his professor. Dr. Vikram sarabhai's dream of building up the Indian satellite launching capability.

The suceessful launching of SLV-3 will go a longway in the realigation of PSLV (polar SLV) launch vehicle capable of launching a 600 to 700 kg of pay load into a near-earth sun synchronous orbit. A number of satellite are expected to be launched during this decade using both indigenous launch vehicles and through launch vehicles services from other countries These satellites are expected to herald a new era in various fields, including communications and metrological observations.

Russia, the USA, France, Japan and China are only other nations who have performed this feat before the Indian satellite went into orbit. It took eight minutes after the lift. off at 8.03 a. m. India had thus obtained the sixth Place in the world.

The Rohini satellite launched on July 18, 1980 has completed 420 orbits round the earth on August 15, 1980 with strong siggnals continuing to be received. All the system are working normally, it is proud moment for Indian science and the space engineers have reason to be specially gratified

* * *

Self Employment Opportunities-with special reference to Marathwada

Prof. R. R. Baheti
Head, Deptt. of Economics,
Degloor College, Degloor

Introduction :

Ever since Independence, unemployment problem in India has widened its horizon in two directions, viz quantitatively and qualitatively. Quantitatively it is estimated that 60 million persons were unemployed by the end of fifth five-year plan; and addition thereto is near about one lakh persons per month-qualitatively, the unemployment has spread from agricultural sector to educated unemployed class, even the percentage has considerably increased amongst highly educated persons between 1960 and 1980 from 9% to 20%. Now, in spite of the intensive and sincere efforts of the Govt. unemployment could not be curtailed, nor could it be confined to its origional level. Employment Guarantee Scheme in Maharashtra State is a step in this direction.

Self-Employment :

It is equally evident that under the economic and socil set up in India on the one hand and the growing population on the other, it has become practically difficult to provide employment to each one. Hence the choice left with us is to provide more and more opportunities for self-employment. To the exlent of educated persons, what we can do is to develop competence for self-employment. One should decide whether he would like to have just a degree certificate and remain unemployed or alternatively be engaged in self-employment by developing his vocational skill.

Rural industrialisation in our country may play vital role in generating self-employment opportunities and thereby generating economic vitabiliy in the villages

Govt. of India has reserved 854 selected industries/items for exclusive development of small scale sector which may help in accelerating The growth of the sector, providing a field where small entrepreneurs need face any adverse competition from the large scale sector. The G. O. I has emphasised on Rural Industrialisation by providing various incentives to rural youth through Khadi and Village Industries commissions. There are certain industries viz; Khadi, Sericulture industry, village oil industry, Non-edible oil and soap industry, lether industry, bamboo industry, Hand paper, carpentary, Gum, Match box industry ete; which may receive financial assistance.

The industrial boards provide training facilities to the deserving candidates by placing them at its own traing centres or at the training instituties of Khadi & village industries commission for a specific period.

Rural Artisan Employment Guarantce scheme

This Scheme is meant to provide rural assistance to Rural Artisan for setting a village industry for getting financial assistance under this scheme Rural Artisan Co-operative Society should be formed. The Maharashtra state Khadi & village Industries Board covers 8 industries under this scheme. The

artisans coming under these industries should register themselves as a member of Rural Artisan co-operative society. Every member may receive loan for purchasing machinary equipments, tools etc. He may also receive loans for working capital, purchase of raw-materials erection of godowns etc.

The Govt. of Maharashtra has been implementing a package scheme of incentives since 1964. Maharashtra Govt. has announced a new modified scheme as 1983 Package scheme of Incentives.

Marathwada Development Corporation has declared as an Implementing Agency for this scheme in 7 districts of Marathwada for small scale units. Under this schem Marathwada region is devided into 4 categories viz A, B, C, D, "A" for industrially developed area, B for particularly developed area. C for less developed area and D for least developed area.

For availing the incertives declared by the state Govt. possesion of the certificate is necessary; which are issued under the 1983 scheme by the Implementing Agency after commencement of commercial production as determined by it.

In addition, incentives as follows are offered.

1) Sales tax incentives either by way of exemption or defferral to new units expansion.
2) Special capital incentives to new units.
3) Octro incentives to new units.
4) Preferential treatment in Govt. purchase programme.

Taking into consideration the above scheme, any educated unemployed person can avail these incentives and may start small industrial unit in Rural area which may help in getting self employment opportunities. Besides this there are various Govt. organisations enguaged for the dispersal and development of small industries in rural and industrially backward area.

The following organisations offer opportunities for self employment and starting a small s ale industry.

(1) MIDC (2) MSSIDC (3) NSIC (4) LIDCC (5) RDC (6) MSFC etc.

* * *

Rashtramata Smt. Indira Gandhi

Kalaskar Sanjay
B. Sc. III year

SMT. INDIRA GANDHI was the first Lady Prime-Minister of India. She was a fearless lady. She had once remarked that her whole upbringing was built on toughness. She was not at all afraid of difficulties.

Our Prime-Minister Indira Gandhi led our country for eighteen years. She proved her-self a great leader in peace and prosperity and in serious crisis as well. Indirajee's leadership is a great tribute to the womanhood of India as well as the world.

She had earned a name in the field of international politics due to her adherence to the policy of non-alignment and a concern for third world countries. At home, Popularity rested on the measures she had taken to solve insoluble problems of India's innumerable poor.

Smt. Indira Gandhi was unremitting in her endeavour for the unity and solidarity of the nation. A staunch defender of the secular ideals. She worked tirelessly for the social and economic advancement of the minorities. She died in the service of nation. Every drop of her blood will certainly contribute to the growth of the nation for which. She Was a mother like figure.

* * *

विद्यार्थी संसद ८४–८५
ज्येष्ठ महाविद्यालय

निलमवार मण्णाजी
अध्यक्ष

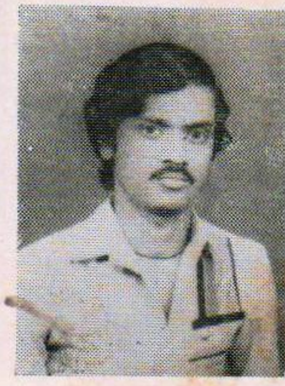

मदन पाटील
उपाध्यक्ष

सुभाष काटे
सचिव

सिकंदर देसाई
सह-सचिव

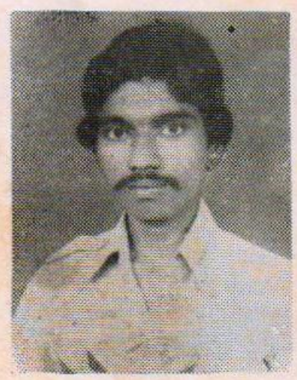

रामराव नाईक गळेगावकर
विद्यापीठ प्रतिनिधी

कनिष्ठ महाविद्यालय

बसवंत पुंजलवार
अध्यक्ष

दीपक जाधव
उपाध्यक्ष

आय. एस. भांगे
सचिव

बालाजी गज्जेवार
सहसचिव

افسانوں میں خوب کام لیا ہے۔

مجموعی طور پر افسانہ نگاروں کی دونوں نسلیں جو ۱۹۴۷ء کے بعد سرگرمِ تخلیق رہیں اپنے اپنے دائرے میں ایک کمزوری میں مُبتلا معلوم ہوتی ہیں ۱۹۴۷ء سے پہلے کے ادیب تو ذہنی اضمحلال اور تھکاوٹ میں اور ۱۹۴۷ء کے بعد کے لکھنے والے یاس و حرماں کے تلخ احساس میں مُبتلا تھے ان میں سے اول الذکر کے اضمحلال کا باعث یہ ہے کہ اُن کا افسانہ جس ماحول میں چمکا تھا سیاسی حالات کے بدل جانے سے وہ ماحول ہی نظروں سے اوجھل ہو گیا نئی زندگی اور انقلاب کی دعوت، سیاسی مجلسی اور معاشی تینوں اعتبار سے ۱۹۴۷ء کے بعد اپنے ساتھ کچھ مایوسیاں بھی لائی جن میں گھر کر اکثر لوگ اپنی شکست کی آواز بن گئے۔ اور یاس و اضمحلال کا شکار بن گئے اس طرح افسانہ اس پُرجوش تحریک سے محروم ہو گیا جس سے ۱۹۴۷ء سے پہلے اُسے توانائی ملی تھی اس کا نتیجہ یہ ہوا کہ افسانہ نگاری محض ادبی مشغلہ بن گئی۔ اُس کے پیچھے کوئی انقلاب انگیز نظریہ کارفرما نہ رہا۔ چنانچہ اکثر افسانے گویا تفریحی کہانیاں ہیں۔ وہ زندگی کے اہم تجربات اور غایتوں کے احساساتی اشارئیے نہیں رہے یہ صورتِ حال کچھ ترقی پسند تحریک کے زوال سے پیدا ہوئی۔ اور کچھ سیاسیات کے بدلے ہوئے زاویہ ہائے نظر سے۔ اس کا اثر بالکل نئے لکھنے والوں پر بھی پڑا۔ اور پُرانے لکھنے والے تو اس انتشار و اضمحلال کے سامنے بالکل پژمردہ ہو گئے تھے اچھا افسانہ شدید جذبوں کے بغیر نہیں لکھا جا سکتا اور یہ دور بڑی حد تک منفعل اور افسردہ جذبات کا زمانہ تھا۔

بالکل نئے افسانہ نگاروں میں جن کا نام اسی دور میں چمکا اشفاق احمد، اے حمید، اور انتظار حسین کا تذکرہ کرنا ضروری ہے ان میں اشفاق احمد نے شفقتوں کی مصوری کے لئے (جن کی وُسعت میں ماں، بیوی، بچے، ملازم، یتیم اور عام بے کس سبھی سما جاتے ہیں) انفرادی امتیاز پیدا کر لیا ہے جس کے موثر نمونے "گڈریا" اور "بتاشے" کی صورت میں پیش ہوئے ہیں اے حمید کے مجموعے "منزل منزل" اور کچھ یادیں کچھ آنسو ملے جلے افسانے ہیں۔

اس دور کا افسانہ بالکل بے روح بھی نہیں کچھ پُرانے لکھنے والے لوگ ہیں جو ابھی چل رہے ہیں ان کی آتش دل افسردہ تو ہوئی مگر بجھی نہیں یہ سب لوگ مقصدی تھے اور ابھی تک ان کی غائتیں ان کے سامنے ہیں مثلاً خواجہ احمد عباس ہاجرہ مسرور، خدیجہ مستور، ہندر ناتھ اور غلام عباس وغیرہ اسی طرح کچھ نئے لکھنے والے بھی ہیں جو خاص غایتوں کے لئے ہی سرگرمِ کار ہیں مگر عام حیثیت سے جدید تر لکھنے والوں میں لامقصدیت نمایاں ہوتی جا رہی ہے البتّہ یہ ضرور ہے کہ یہ افسانہ نگار مقامی ضرورتوں اور ملکی تہذیبی روایات سے کچھ زیادہ ہمدردی کرنے لگے ہیں ان افسانہ نگاروں کا یہ رویّہ مُستحسن اور قابلِ قدر ہے۔

(بقیہ صفحہ دیگر پر پڑھیئے)

اُردو افسانہ ۱۹۴۷ء کے بعد

مجموعی اعتبار سے یہ کہنا غلط نہ ہوگا کہ تقسیمِ ملک کے بعد اُردو افسانہ (سنہ ۱۹۳۶ء کے بعد کے افسانے کے مقابلے میں) کمزور رہا یہ صحیح ہے کہ پُرانے افسانہ نگار ابھی موجود تھے۔ مگر نیا افسانہ کچھ پھیکا ہی رہا۔ عصمت چغتائی، کرشن چندر، راجندر سنگھ بیدی، اوپندر ناتھ اشک، حیات اللہ انصاری اور چند سال تک منٹو، پھر غلام عباس، بلونت سنگھ آزاد اور دوسرے کئی نئے اور پُرانے لکھنے والے اس دور میں بھی لکھتے رہے مگر سنہ ۱۹۳۶ء کے بعد سے سنہ ۱۹۴۵ء تک کا عمدہ افسانہ پھر خال خال ہی وجود میں آسکا۔

سنہ ۱۹۴۷ء کے بعد افسانے کا دور منٹو کے حق میں اِسلئے مفید ثابت ہوا کہ وہ ملامت و نفرین کے زوردار حملوں کا مقابلہ کر کے قدرے فتح مندی کے انداز میں سامنے آچکے تھے اس لئے اب اُن کے مصلحانہ (یا بقول بعضے غیر صحتمندانہ) جوش نے توازن و احتیاط کی راہیں پالی تھیں۔ چنانچہ جنس کا موضوع بھی اب ان کے افسانوں میں قُدرتی معلوم ہونے لگا تھا اس میں اشتعال انگیزی اور لذّت پرستی کے آثار کم ہو گئے تھے اب جنس ان کا مسلک خاص نہ تھا بلکہ اُن کے فن کا قدرتی عنصر بن چکا تھا ان کے افسانوں میں جنس، سیاست اور اہم ملکی مسائل کی عمدہ آمیزش ہونے لگی تھی۔ تقسیم کے بعد اور ان کی زندگی کے آخری زمانے میں ان افسانوں کے گیارہ مجموعے شائع ہوئے جن میں افسانوں کی تعداد سو کے قریب ہے ان میں بعض عمدہ، بعض بہت اچھے اور بعض فن کی ترقی کے اعلیٰ نمونے ہیں ــــــ ان سب میں "رام کھلاون" اور "سہائے" اُنکی بہترین تخلیقات ہیں۔ ان میں منٹو کا فن آگے بڑھا ہے پیچھے نہیں ہٹا۔ یعنی منٹو کی بصیرتیں اب ان کی صحیح رہنمائی کرنے لگی تھیں گویا اُنکی روحانی آنکھ اب روشن ہوا چاہتی تھی۔ اب ان پر اچھا دور نمودار ہونے والا تھا مگر موت نے انہیں بدنام ہی مرنے پر مجبور کیا وہ اپنے ذہنی انقلاب کے بعد زیادہ دیر تک نہ جیئے۔

احمد ندیم قاسمی کا فن تقسیم کے بعد اور پھر فسادات کے دردناک حوادث نے اُن کے احساس کو شدید طور مُتاثر کیا اسی احساس نے اُنکی افسانوی تخلیقات میں رواں دواں ہو کر اُن کے افسانوں کے حسن کو دوبالا کیا۔ مُمتاز مُفتی ایک پرانے اور کامیاب نفسیات نگار ہیں اُنہوں نے نفسیات اور جنسیات کا علمی مطالعہ کیا ہے اور اس سے اپنے

فیض کے نقشِ فریادی کی غزلیں عام طور پر عشقیہ ہیں جن کا کام یادوں اور معاشرتی پراگندگی کی فضا میں محض تفریح کا سامان فراہم کرنا ہے ۔

۱۹۴۷ء کے آس پاس فیض کی شاعری کا اِرتقاء بہت تیزی کے ساتھ ہُوا انہوں نے غزل کو نئی زبان تو نہیں دی لیکن اُسے ایک پُراسرار لہجہ سے ضرور متعارف کرایا . جو داخلی ہونے کی وجہہ سے غزل کے عام فنی مطالبات سے گہری واقفیت رکھتا تھا ۔

جذبی کی غزل گوئی مبہم استفہامیہ انداز ، دور بینی حِسّی اور اضمحلال کے باعث اور مجروح کی غزل اپنے تازہ ترعشقیہ آہنگ ، سیاسی معنویت اور جذباتی وفور کے باعث ۱۹۴۷ء کے فوری بعد کی غزلیہ شاعری میں ممتاز دکھائی دیتی ہے ۔

۱۹۴۷ء کے بعد کلاسیکی غزل کی تجدید اور اس کی روایت کے گم شُدہ سِروں کی بازیافت بھی اضافی اور مقصدی ادب کے تضاد کا ایک پہلو پیش کرتی ہے ۔ یہاں اس فرق کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے کہ حلقۂ اربابِ ذوق کے شُعراء کسی واضح سمت اور متعین راستہ میں یقین نہیں رکھتے تھے آزادی کے بعد جن شعراء کے یہاں کلاسیکیت کی نشاۃ ثانیہ کا عمل مِلتا ہے انکی راہ طئے شُدہ تھی اور ان کے سامنے ایک مرعوب کُن روایت کا ایک عظیم الشان پیکر تھا نئی غزل میں عشق کا تصوّر نہ اساسی مرکزیت کا حامل ہے اور نہ ترقی پسند شاعری کی طرح کسی بیرونی تصوّر کی صورت گری کا ذریعہ ۔ اسکی حیثیت نئی غزل میں زندگی کے ایک عام لیکن توانا اور مستحکم جذبے کی ہے جو تمام مسائل کے ہجوم میں اپنے وجود کو متحرک رکھتا ہے اور اسکی تصویریں عشق کے مِثالی یا سماجی تصور کی روایت سے نہیں اُبھرتیں بلکہ روزمرہ زندگی کے ایک جیتے جاگتے خون کی حرارت سے معمور تجربے کی بنیاد پر ہوتی ہیں ۔

ہر عہد میں غزل نے چند الفاظ کو ایسی شعری اصطلاحات اور تلازموں کا درجہ دِیا ہے جو اپنے معنوی پیکروں کی شناخت کا نشان بن جاتے ہیں ۔ نئی غزل کے پختہ کار شُعراء کے یہاں یہ امتیاز مِلتا ہے کہ وہ ایک لفظ سے ہمیشہ ایک ہی تصور کی تشریح نہیں کرتے بلکہ محلِ استعمال کے مواقع کی روشنی میں ایک ہی لفظ سے مختلف جگہوں پر مختلف النوع حِسّی پیکروں کی وضاحت کرتے ہیں ۔

۱۹۴۷ء کے بعد کی غزل یعنی نئی غزل کی زبان ، اِستعارے کی زبان ہے اور اس کے لہجہ میں اگرچہ بیک وقت سودا ، آتش اور یگانہ کے مردانہ پن میر کے نرم رو اور داغ کے شُعلوں میں نِکھرے پُرسوز آہنگ اور غالب کے منطقی اسلوب کی پرچھائیاں مِلتی ہیں لیکن بالعموم نئے غزل گو کا لہجہ عاقلانہ ، واعظانہ اور خطیبانہ نہیں بلکہ خود کلامی کا ہے ۔ •

✱ امیری دولت کو سمیٹنے سے حاصِل نہیں ہوتی بلکہ ضروریات کو گھٹانے اور کفایت شعاری کو مدِ نظر رکھنے سے حاصِل ہوتی ہے ۔

اُردو غزل آزادی کے بعد

اِس مضمون کا مقصد ۱۹۴۷ء کے بعد ہندوستان میں غزلیہ کی شاعری کی تاریخ کا بیان نہیں۔ یہاں صرف ان غالب رجحانات اور فکری و فنی رویوں کا تجزیہ مقصود ہے جو آزادی کے بعد کی غزل میں رونما ہوئے اور جن کی بُنیاد پر آزادی سے پہلے اور بعد کی غزل میں چند امتیازات قائم کئے گئے۔ آزادی کے بعد سے تخلیقی عمل اور اس کے متعلقات کے بارے میں اندازِ نظر تیزی سے بدلتا رہا ہے اور یہ تبدیلیاں وسیع تر سطح پر زندگی اور فن کے تمام شعبوں میں نظر آتی ہیں۔

۱۹۴۷ء کے بعد مجموعی طور پر اُردو شاعری نے مسلّمہ شاعری میں اپنے آپ کو جس طرح آزاد کیا ہے آزادی کے بعد متعارف ہونیوالے شعراء میں ایسے لوگ بھی شامل ہیں جن کی غزل گوئی اچھی شاعری کے ایک قابلِ قدر معیار پر اُترتی ہے اگرچہ ان کے فنی اور فکری زاویہ ہائے نظر اُردو غزل کی عام روایت سے الگ نہیں کئے جا سکتے۔

۱۹۴۷ء سے پہلے کی غزلیہ شاعری میں عام طور پر جذبے کی حرارت اور صداقت کی کم تری کے باعث تکرار اور یک رنگی جو ملتی ہے اس کی ذمہ داری انھیں مادّی اور تہذیبی حقائق کے جبر پر عائد ہوتی ہے جن سے متاثر ہونا فطری تھا لیکن جن کے انفرادی اور ذاتی عمل کا یا تو بیشتر شعراء نے تجربہ ہی نہیں کیا یا غزل کی مخصوص ہیئت کی مجبوریوں اور معنوی استعداد رکھنے کی وجہ سے انہوں نے پیغمبرانہ خود اعتمادی اور ذہنی آزادی سے محرومی کا ثبوت دیا جو اعلیٰ تخلیق کے لئے ضروری ہے۔

مولانا حالیؔ کی آزادؔ نے شاعری سے وہ کام لینے کی کوشش کی جو دراصل اصلاحی تنظیموں اور رہنمایانِ قوم کا تھا نتیجہ یہ ہُوا کہ شاعری تو پرہیزی غذا بن گئی لیکن روحانی انبساط اور اضطراب کا وہ تجربہ عطا کرنے سے معذور ہو گئی جس کا وسیلہ صرف فن ہوتا ہے حسرتؔ سے جگرؔ تک غزل کے احیاء کی جو کوشش ملتی ہے وہ دراصل نظم کے میکانکی تصور کے خلاف ایک ردِّ عمل کا پتہ دیتی ہے۔

فراقؔ، یگانہؔ اور شاذ عارفی ایک عرصہ تک غزل کی دُنیا میں اجنبی بنے رہے اور ان کی آوازیں مستحکم اور منفرد ہونے کے باوجود روایتی غزل گوئی کے شور میں گم ہو گئیں عام طور پر یہی خیال کیا گیا کہ غزل ایک برسرِ اقتدار طبقے کی پروردہ صنعت ہے جسے عوامی معاشرے میں کوئی جگہ نہ ملنی چاہیئے بیشتر ترقی پسند شُعراء کے نزدیک غزل ایک نکمّی صنف تھی صرف مُنہ کا مزہ بدلنے کے لِئے اس سے کچھ دیر لُطف لیا جا سکتا تھا

زبیدہ خاتون اور محمود طرزی بھی ہیں۔

قرۃ العین حیدر کے دو ناول "میرے بھی صنم خانے" اور "سفینۂ دِل" دراصل مغرب کے بعض تجربات اور اور بعض مغربی مصنفین مثلاً پروست، جوائیس، کونراڈ اور جینا وولف وغیرہ کے خیالات اور نمونوں کی تقلید ہے ان تجربات سے فائدہ اُٹھا کر احسن فاروقی کے اِس خیال کے باوجود کہ انہوں نے آپ بیتی کو اس میں ضرورت سے زیادہ داخل کرلیا ہے اور وہ مغربی مصنفوں کی صحیح تقلید بھی نہ کرسکیں اُنھوں نے اردو ناول کی توسیع میں مفید حصّہ لیا ہے اور کھوئیت اور بور ژوائیت کے باوجود جو ان کے ناولوں میں ہر جگہ ہے ان کے ناول ایک نئی سمت کا پتہ دیتے ہیں۔

عزیز احمد کے ناول بھی بڑا موضوع اختلاف بنے ہوئے ہیں۔ "شبنم" "گریز" اور "ایسی بلندی ایسی پستی" سبھی کے متعلق اچھی بُری رائے موجود ہے ناول کی تکنیک سے گہری واقفیت کے باوجود ان کے ناولوں کا لِانسان مجہول ہے اور پڑھنے والا سوچنے لگتا ہے کہ ان کی ناوِل لِکاری کا مقصد اور غایت کیا ہے اس سوال کا جواب ان کے ناولوں سے نہیں مِلتا۔ حجاب امتیاز علی کا ناول "اندھیرا خواب" تحلیلِ نفسی کی ایک کامیاب کوشش ہے ڈاکٹر احسن فاروقی کا ناوِل "شامِ اودھ" تکنیک اور مُصوّری کا اچھا مظاہرہ ہے مگر تکنیک اور اُصولیات کی انتہا پسندانہ احتیاط نے اسکو قدرے خُشک بنا دیا ہے

اے حمید کے بہت سے ناولوں (ڈر، جھیل اور کنول، پھر بہار آئی) میں سے "جھیل اور کنول" مصوری کے لحاظ سے انکی کامیاب ترین چیز ہے حمید کے ناولوں میں رومانی جذباتیت اور حقیقت پسندانہ مصوری کی آمیزش ہے اس چیز نے اُنہیں مقبول ناول نِگار بننے میں بڑی مدد دی ہے۔

پرانے لِکھنے والوں میں کرشن چندر! جنہے ناولوں "طوفان کی کلیاں" "جب کھیت جاگے" "آسمان روشن ہے" میں "شِکست کی سطح" سے نیچے رہے ہیں اگرچہ قلم اب بھی کرشن چندر ہی کا ہے۔

باقی ناول نِگار بھی خلوص اور فن آشنائی کی بدولت اس صنِف کی حدُود کو کشادہ تر بنا رہے ہیں مگر زمانے کا مذاق وسائل کی کمی اور ضروریات کی گرانی جیسے اسباب ان کے لِئے مانع ثابِت ہو رہے ہیں۔ بہرِصورت ناول نِگار اور استفادہ و مُطالعہ کی مہم میں سرگرم کار ہیں اور ناوِل کے موجودہ سرمائے کو دیکھ کر اس کے مستقبل کے مُتعلِق پُرامید ہونا بجا معلوم ہوتا ہے۔ بشرطیکہ تنقید اپنے تشدُّد اور سخت گیری کے روّے میں قدرے نرمی برتنے پر آمادہ ہوجائے۔

★ جو چیز جلدی حاصِل ہوتی ہے وہ دیر تک نہیں رہتی

★ دُنیا میں سب سے بڑے قاتِل فکر و غم ہیں۔

★ عُمدہ تربیت سے بہتر کوئی عطیہ نہیں جو باپ اپنی اولاد کو دے سکے۔

اُردو ناول آزادی کے بعد

اِس عہد کا ناوِل بہ ظاہر دو ادوار میں تقسیم ہوتا ہے یعنی ۱۹۴۷ء سے پہلے اور ۱۹۴۷ء کے بعد ۱۹۴۷ء کے بعد کا زمانہ ناول کی مقبولیت کا دور ہے چنانچہ جتنے ناول اس دور میں لکھے گئے اُردو میں اس سے قبل کبھی نہ لکھے گئے ہونگے۔

۱۹۴۷ء کے بعد کے ناولوں کے موضوع کے لحاظ سے خاصا تنوع ہے مگر سب سے بڑے موضوع دو ہیں اول فسادات دُوّم تاریخی واقعات ان میں سے فسادات کے ناول تو ۱۹۴۷ء کے فسادات و حوادث سے مُتعلق ہیں اور تاریخی ناول ان نئے احساسات کے رہینِ احسان ہیں ان کے علاوہ اسلامی ناول بھی ہیں اسلامی اور تاریخی ناولوں کا محرک وہ جذبہ ہے کہ اسلامی بُنیادوں پر ایک نئے معاشرہ کی تشکیل کے لِئے ذہنی فضاء تیار کی جائے۔ اور اس موضوع کے لِئے اس دور کا ماحول بالکل سازگار ہے تاریخی اور اسلامی ناول بڑی کثیر تعداد میں لکھے گئے مگر ان دو موضوعوں کے علاوہ معاشرتی اخلاقی اور نفسیاتی ناول بھی لکھے گئے۔ فسادات کے موضوع پر رئیس احمد جعفری رشید اختر ندوی، نسیم حجازی، ایم اسلم اور قیسی رام پوری نے ناول لکھے اور تاریخی ناول نِگاروں میں رئیس احمد جعفری رشید اختر ندوی اور نسیم حجازی کے ناول بہت مقبول ہوئے عام طور سے یہ کہا جا سکتا ہے کہ فسادات کے ناول فنی لحاظ سے معیاری تخلیقات ثابت نہیں ہوئے بہ قول شخصے فسادات کے ناوِل انسانیت کے داغوں کی نمائش کے سِوا کچھ نہیں تاریخی ناولوں کی حالت ان سے بہتر ہے یہ تاریخی ناول نِگار، تاریخی واقعات، اسلامی احساسات اور عشقیہ جذبات کی ترکیب کے وقت عجیب عجیب مُشکلوں سے دوچار ہوئے ہیں اور ایسا محسوس ہوتا ہے کہ اسلامی معاشرہ کی کوئی واضح شکل خود اِن ناول نِگاروں کے اپنے ذہن میں بھی نہیں پھر بھی نئے ناولوں میں ایم اسلم کا "زوالِ الحمراء" رئیس احمد جعفری کا "بلاکوٹ" اور نسیم حجازی کا "مُعظم علی" قابِل ناول ہیں اور اب نسیم حجازی کا "قیصر و کسریٰ" سابقہ کوششوں میں اہم اضافہ ہے۔

ناولوں کی اِن قسموں کے علاوہ اس دور میں معاشرتی نفسیاتی اور عِلمی ناول بھی لکھے گئے ان کے لکھنے والوں میں، قرۃ العین حیدر، عزیز احمد، احسن فاروقی، کرشن چندر اور حجاب علی امتیاز ہیں ان کے علاوہ اے حمید، انتظار حسین اور ان کے پہلو بہ پہلو محمود فاروقی، عائشہ جمال، فاطمہ مبین

کون کِس میں زیادہ مشہور ہے

۱. چنگیز خاں — خوں ریزی میں
۲. شیر شاہ سوری — رفاہِ عام میں
۳. تان سین — موسیقی میں
۴. قارون — دولت میں
۵. مجنوں — عشق میں
۶. اکبر اعظم — اقبال میں
۷. حکیم لقمان — حکمت میں
۸. حاتم — سخاوت میں
۹. حضرت عثمان غنی رض — حیا و شرم میں
۱۰. ابنِ بطوطہ — سیاحت میں
۱۱. ابو الحسن تانا شاہ — نازک دماغی میں
۱۲. حضرت ایوب ع — صبر میں
۱۳. فرعون — تکبّر میں
۱۴. حضرت یوسف ع — خوبصورتی
۱۵. سلطان ناصر الدین — کسبِ حلال میں

چند ادبی معلومات

۱. اردو کی بہترین مثنوی — سحر البیان
۲. اردو کی پہلی ناول — مرأة العروس
۳. اردو کی پہلی کتاب — معراج العاشقین
۴. اردو شاعری کا شکسپیر — نظیر اکبر آبادی
۵. اردو غزل کا باوا آدم — ولی اورنگ آبادی
۶. اردو نثر کا باوا آدم — سر سید احمد خاں
۷. اردو کے نامور شاعر — مرزا غالب
۸. اردو کا پہلا شاعر — امیر خسرو
۹. اردو کا پہلا ڈرامہ نگار — امانت
۱۰. اردو کا پہلا باقاعدہ نقّاد — حالی
۱۱. اردو ڈرامہ کا شکسپیر — آغا حشر
۱۲. اردو کا پہلا صاحبِ دیوان شاعر — محمد قلی قطب شاہ

وہ ایک سوشل ورکر کی حیثیت سے بھی مشہور تھیں اور غریب عوام ٗنہیں بہت چاہتے تھے ان کی اس تقریر کے الفاظ جو ۳۰ اکتوبر ۱۹۸۵ء کو ہوئی تھی ہمیشہ ہمارے کانوں میں گونجتے رہیں گے۔

"اگر میں دیش کی خدمت کرتی ہوئی مر بھی گئی تو مجھے فخر ہوگا کہ میرے خون کا ہر قطرہ ملک کی ترقی میں شامل ہوکر اُسے مضبوط اور مستحکم بنا دے گا"

شریمتی اندرا گاندھی آج ہم میں نہ رہیں لیکن ان کا بتایا ہوا راستہ ہمارے سامنے ہے اس پر عمل کریں گے۔

بقیہ: اردو افسانہ ....

... اس دور میں افسانہ نگاروں کی کمی نہیں مگر اعلیٰ درجہ کے افسانوں کی تعداد بہت کم ہے اس صورتِ حال کا ایک سبب شدید جذبوں کا ضعف ہے اور دوسرا دوسرا سبب وہ بے یقینی اور مجہولیت ہے جو اس وقت عام ملکی اور ادبی فضاء پر طاری ہے پھر یہ زمانہ سکون و استدلال کا دور ہے جو افسانے کی فطرت کے لئے شاید ناساز گار ہے۔

جواہر پارے

- علم حاصل کرو ماں کی گود سے قبر تک۔
- جس دل میں برداشت کی قوت ہو تو وہ کبھی بھی شکست نہیں کھاتا۔
- بڑے کام کرو لیکن بڑے وعدے نہ کرو۔
- معافی سے بہتر کوئی انتقام نہیں۔
- جو چیز نہ آتی ہو اسے سیکھنے میں شرم نہ کرو۔
- انسان کا بہترین دوست اچھی کتاب ہے
- علم درخت ہے اور عمل اس کا پھل ہے۔
- اگر تم کو زندگی سے محبت ہے تو وقت سے محبت کرو۔
- بدگمانی نہ رکھو اور نہ ہی بدگمانی کا موقع دو۔
- خاموشی میں عافیت ہے۔ لاکھ بلاوں کا علاج اسمیں مضمر ہے۔
- جس کا دل نصیحت پر عمل نہ کرے جان لو اس کا دل ایمان سے خالی ہے۔
- علم سیکھو اور لوگوں کو سکھاؤ۔
- علم حاصل کرنا ہر مسلمان مرد و عورت پر فرض ہے۔
- علم لازوال دولت ہے۔

آنجہانی اندرا گاندھی

ہندوستان کے پہلے وزیراعظم پنڈت جواہر لعل نہرو کی بیٹی عالمی شخصیت کی حامل شریمتی اندرا گاندھی کا جنم آنند بھون الہ آباد ۱۹ نومبر ۱۹۱۷ء کو ہوا اور وہ یہی جگہ ہے جو جنگِ آزادی کی تاریخ میں اہم مقام رکھتی ہے۔

الہ آباد کے کانونٹ اسکول میں تعلیم حاصل کی اس کے بعد بمبئی یونیورسٹی سے میٹرک کا امتحان پاس کیا۔ بعد میں شانتی نکیتن میں داخل ہوئیں جو گرو دیو ٹیگور کا بھی تعلیمی مرکز تھا کلا بھون میں مندر بوس کی نگرانی میں پینٹنگ کا کام بھی سیکھ لیا اور رقص سے بھی کچھ دلچسپی پیدا ہو گئی۔ سوئیزرلینڈ کے اسکول میں تعلیم حاصل کی۔ سمرویل کالج آکسفورڈ میں داخل ہوئیں۔

۱۹۴۱ء میں بھارت لوٹیں۔ نہرو کی کتابیں گلمپس آف ورلڈ ہسٹری اور لیٹرز فرام فادر ٹو ہر ڈاٹر ان کی مبدء تعلیم تھیں تجربہ کی موجودگی میں سب سے بڑا تجربہ تو ۱۷ سال تک ان کے والد جواہر لعل نہرو کی معیت سے ملا۔ والد کے ساتھ کئی ممالک کے دورے کیا اور انکے تہذیب و تمدن کو دوران سفر و حضر سوچنے اور سمجھنے کا سنہری موقع ملا ۲۱ سال کی عمر میں کانگریس کی ممبر بنیں ۱۹۴۲ء میں فیروز گاندھی سے شادی ہوئی سنجے اور راجیو دو بیٹے ہوئے۔ نہرو جی کے ساتھ ۱۹۴۸ء میں برٹش دولت مشترکہ کانفرنس دیکھنے کا موقع ملا ملکہ الزبتھ کی تاج پوشی کی رسم میں شریک رہیں روس اور چین کا بھی دورہ کیا ۱۹۵۵ء میں اندرا جی کانگریس ورکنگ کمیٹی کی رکن بنیں ۱۹۵۹ء میں انڈین نیشنل کانفرنس کی صدر چنی گئیں۔ یکم مئی ۱۹۵۹ء کو ان کے ہی مشورے سے گجرات اور مہاراشٹر بنائے گئے ۱۹۶۴ء میں ملک کی وزیر اطلاعات مقرر ہوئیں اور ۱۹۶۶ء کو وزیراعظم کی حیثیت سے انہوں نے عہدہ سنبھالا۔ ۱۹۶۷ء میں ہندوستان کے کئی مقامات کا دورہ کیا ۱۹۶۹ء میں چودہ بنکوں کو قومیانے کے پروگرام کو عملی جامہ پہنایا

بنگلہ دیش کے قیام میں بھی دلچسپی لی ۱۹۷۵ء میں ملک کے حالات کو قابو میں رکھنے کے لئے ایمرجنسی کو سارے ہندوستان میں لاگو کر دیا۔ مارچ ۱۹۷۷ء میں انتخابات ہوئے جس سے ان کی پارٹی اقلیت میں آ گئی۔ نومبر ۱۹۷۸ء میں چکمگلور سے پارلیمنٹ کے لئے منتخب ہوئیں اور وزیر اعظم کا عہدہ پھر سے سنبھالا آخری سانس تک تن من دھن سے ہندوستانیوں کی خدمت کرتی رہیں۔

ناگہانی موت نے ۳۱ اکتوبر ۱۹۸۴ء کو ۹ بج کر ۲۰ منٹ پر قاتلوں کے بھیس میں آکر حملہ کر دیا۔ دیش کے لئے شریمتی اندرا گاندھی نے اپنے کو وقف کر دیا

غزل

کون کس پر نثار ہوتا ہے
مطلبی سب کا پیار ہوتا ہے

پھول جو خوشبودار ہوتا ہے
وہی اپنے گلے کا ہار ہوتا ہے

حشر برپا کہیں نہ ہو جائے
ان کی چتون کا وار ہوتا ہے

ساری دنیا ہے اپنے مطلب کی
بے غرض کون یار ہوتا ہے

مفلسی جب کسی کا یار بنے
کون پھر غم گسار ہوتا ہے

مال و زر پاس ہو اگر انجمؔ
ہم سے دنیا کو پیار ہوتا ہے

غزل

حسن سا سخت جاں نہیں ملتا
عشق سا ناتواں نہیں ملتا

عمر بھر کی خوشی نہیں ملتی
رنج بھی جاوداں نہیں ملتا

زندگانی گزار دوں جس پر
اتنا بھی غم یہاں نہیں ملتا

اعتبارِ نظر نہیں ورنہ
درسِ عبرت کہاں نہیں ملتا

ہم کو ملتا نہیں زمیں پہ مکاں
آپ کو آسماں نہیں ملتا

فی زمانہ سحرؔ حقیقت ہے
قدردانِ زباں نہیں ملتا

اقوالِ زرّیں

- ۱ اگر کوئی قابل شخص دوستی کے لائق نہ ملے تو کسی نااہل سے دوستی مت کر۔
- ۲ تیز زبانی ایک ایسا آلہ ہے جو استعمال کرنے سے گھِس کر اور بھی تیز ہو جاتی ہے
- ۳ امیری دولت کو سمیٹنے سے حاصل نہیں ہوتی بلکہ ضروریات کو گھٹانے اور کفایت شعاری کو مدنظر رکھنے سے حاصل ہوتی ہے۔
- ۴ ہمیشہ ایسی نماز پڑھو، جیسے دنیا سے رخصت ہونے والا شخص پڑھتا ہے۔
- ۵ دل آئینہ کی طرح صاف، زبان شہد کی طرح میٹھی اور کام برف کی طرح صاف کرو۔
- ۶ دنیا کی کامیابی کی کنجی محنت، دیانت داری اور سچائی ہے۔
- ۷ جس شخص میں ایمان نہیں وہ امین کہلانے کے لائق نہیں۔
- ۸ جو چیز جلد حاصل ہوتی ہے وہ دیر تک نہیں رہتی۔
- ۹ دنیا میں سب سے بڑے قاتل فکر و غم ہیں۔
- ۱۰ عمدہ تربیت سے بہتر کوئی عطیہ نہیں جو باپ اپنی اولاد کو دے سکے۔

یعنی ہر ماہ پانچ کے اوسط سے ہلاکتوں میں خطرناک حد تک اضافہ ہو رہا ہے ۔

آج کل تعلیم کا معیار دیکھ کر جہیز اور روپیہ مانگا جا رہا ہے اگر انجنیئر یا ڈاکٹر ہو تو ایک لاکھ اور کوئی گریجویٹ آفیسر ہو تو پچاس ہزار، کلرک ہو تو پچیس ۲۵ ہزار، چپراسی ہو تو دس ہزار یعنی تعلیم کو ہم بھیک مانگنے کا ذریعہ اور ڈگریوں کو بھیک مانگنے کا کٹورہ بنا کر در در جوڑے کی رقم اور جہیز مانگتے پھر رہے ہیں تعلیم کی اس طرح بے عزتی .... یہ تعلیم ہم کو اس لئے نہیں دی گئی کہ ہم لڑکیوں کے مجبور اور رنجور باپ کے پیٹ میں جوڑے کی رقم اور جہیز کی رقم کا چھرا گھونپیں بلکہ مجبور اور بے بس لوگوں کا سہارا بنیں اپنی کمائی سے غریبوں کی مدد کریں اور اپنے ملک و ملت کا نام روشن کریں ۔

تعلیم حاصل کرنے سے جاہلیت دور ہو جاتی ہے اگر ہم تعلیم یافتہ ہو کر جاہل بنے تو جاہلوں کو کون سدھارے گا یہ ایسا موقع ہے کہ ہم اس جاہلیت یعنی جہیز اور پیسے کی لعنت کو دور کریں، ہم مرد ہیں اپنے بل بوتے پر محنت کر کے دولت کما سکتے ہیں ۔ پھر ہم کو ان لڑکیوں کے مجبور ماں باپ کا خون چوس کر کیا ملے گا ۔

آج کل ہر لڑکی کا باپ یہ سمجھتا ہے کہ لڑکی کا باپ بننا کتنی ذلیل بات ہے کتنا وبالِ جان ہے لیکن ہم اپنے عمل سے انہیں سمجھائیں کہ لڑکی کا باپ بننا کوئی ذلت اور رسوائی نہیں ہے ۔ اس کے برعکس ہم اپنے لڑکیوں کے والدین کو یہ محسوس کرواتے ہیں کہ تم ایک ذلیل باپ ہو، تمھارا کوئی وقار نہیں، کوئی عزت نہیں کیونکہ ہمارے منہ کو جہیز کی رقم کا مزہ لگ گیا ہے ۔ مفت کا مال بغیر ہاتھ ہلائے گھر پہونچ رہا ہے چاہے لڑکی کا گھر لُٹ جائے ہم کو پیسوں سے غرض ہے ۔

جس طرح شیر کے منہ کو انسان کے خون کا مزہ لگ جائے تو وہ آدم خور بن جاتا ہے اسی طرح آج ہم کو جہیز اور رقم کا مزہ لگ چکا ہے ۔ تم لڑکی کے ماں باپ ہو بھوکے رہو مقروض ہو جاؤ بے گھر ہو جاؤ لیکن تم نے جو غلطی کی ہے کہ لڑکی پیدا ہوتے ہی اس کا گلا نہ دبا دیا اس کا جرمانہ ادا کرو ۔

آخر ان معصوم لڑکیوں کے قاتل کون ؟ یہی سماج کے ٹھیکہ دار ہم اس ملک کے نوجوان جس سے دیش کو کئی امیدیں وابستہ ہیں یہ ملک ہم جیسے سپوتوں کو آستین میں پال کر سانپ بناتا ہے مگر انجام وہی ہے کہ ہم ہی اپنے ملک کو ڈس رہے ہیں ۔ آج تمام ممالک میں یہی مسئلہ زیرِ غور ہے اگر ہم کو ملک کی بھلائی کرنی ہو اور ایمان جتانا ہو تو سب سے پہلے اس لعنت کو ختم کرنا ہوگا اگر آج اس لعنت کو دور نہ کریں تو آگے یہی سانحہ ہم پر گذرے گا ہم بھی ذلیل و رسواء ہوں گے دوسروں کے سامنے ہاتھ پھیلانے پر مجبور ہو جائیں گے پھر بھی ایک لڑکی کی شادی نہ کر سکیں گے ۔

مجبور دولہن کے باپ کے پیسوں سے ہم ایک دن کے سلطان ضرور بن جائیں گے لیکن عروج کے بعد زوال ہے ہم پر بھی زوال آئے گا پھر ہم کو معلوم ہوگا کہ لڑکی کا باپ

(باقی صفحہ دیگر)

جبری جہیز انسانی زندگی میں لعنت ہے

آج سے پندرہ سو برس پہلے تمام دُنیا جہالت کے اندھیروں میں بھٹک رہی تھی لوگ لڑکیوں کو پیدا ہوتے ہی زندہ دفن کر دیتے تھے لیکن پیغمبر اسلام حضرت محمدؐ کی پیدائش کے بعد اور آپ کو نبوت ملنے کے بعد آپ نے اس رسم کو ختم کیا دُنیا والوں کو صداقت کی راہ دِکھائی اور جہالت کو دلدل سے نِکالا۔

لیکن آج کل لوگ وہی پندرہ سو سال پُرانی روایت کو پھر سے دوہرانے کے لِئے مجبور ہو گئے ہیں موجودہ دَور میں لڑکی پیدا ہونا عذابِ جان بن گیا ہے جب لڑکی پیدا ہوتی ہے تو ماں باپ اپنی مُحبت اور شفقت سے پال پوس کر بڑا کرتے ہیں اُس کو تعلیم کے زیور سے آراستہ کرتے ہیں اور جب اس کا رِشتہ طئے ہونے کا وقت آتا ہے تو اُس وقت دُولہے والوں کی طرف سے پہلا تیر لڑکی کے باپ کے سینہ پر مارا جاتا ہے "آپ جوڑے گھوڑے کی رقم کتنی دیں گے ؟" باپ اِس زہریلے تیر کو برداشت کرتا بھی نہیں کہ اس کے ہاتھ میں جہیز کی ایک لامتناہی فہرست تھما کر باپ کے رہے سہے اوسان بھی ختم کر دیتے ہیں اگر ان کی شرائط پوری نہ کرے تو اس کی بیٹی اپنے آرزو اور ارمان کو لِئے زندگی بھر کنواری رہ جائے گی۔ لڑکی کو جب پہلا پیغام آتا ہے تو وہ اپنے خوشگوار ازدواجی زندگی کے خواب دیکھنے شُروع کر دیتی ہے اپنی مُستقبل کی زندگی کے دماغ میں ہوائی محل تعمیر کر لیتی ہے لیکن یہ محل صرف چند لمحوں کے لِئے ہوتا ہے اس کے بعد جوڑے کی رقم اور جہیز کی فہرست سُن کر اس کا ہوائی محل ہَوا میں تحلیل ہو جاتا ہے اسی طرح کئی پیغام ٹوٹ جاتے ہیں جِس کی بِناء پر وہ مایوس اور نامُراد ہو کر خودکشی کرنے پر مجبور ہو جاتی ہے۔

اگر باپ مقروض بن کر آخر کار اپنی بیٹی کی شادی کر بھی دے اور اگر ذرا سا بھی سامان فہرستِ جہیز میں کم ہو یا روپے جوڑے کی رقم میں مطالبہ سے کم مل جائیں تو سُسرال والے طعن و تشنے اور ہر قسم کا ظلم و ستم کرنا شُروع کر دیتے ہیں اگر اس زد و کوب کے بعد سامان یا روپئے نہ آئیں تو سُسرال والے دولہن کو گھر میں بند کر کے آگ لگا دیتے ہیں اور اس کو ختم کر دیتے ہیں، یا وہ خودکشی کر لیتی ہے۔ جہیز کم لانے اور جوڑے کی رقم کم دینے پر ہر سال لڑکیوں کی ہلاکتیں بڑھتی جا رہی ہیں ۔ سنہ ۱۹۸۳ء میں جہیز کے نام پر ہونیوالی ہلاکتیں چودہ تھیں لیکن سنہ ۱۹۸۴ء میں اموات دوگنی ہو گئیں اور سنہ ۱۹۸۵ء میں صرف سات ماہ تک ۳۸ ہلاکتیں

فہرست

نمبر شمار	عنوانات	مضمون نگار	صفحہ نمبر
۱۔	جبری جہیز انسانی زندگی میں لعنت ہے	قاضی سید لائق علی	۳
۲۔	اقوالِ زرّیں	ملک محمد نعیم الدین (بارہویں آرٹس)	۵
۳۔	غزل	قاضی سید ادریس علی (بارہویں آرٹس)	۶
۴۔	غزل	محمد سعید (بی ایس سی۔ سال دوم)	۷
۵۔	آنجہانی اندرا گاندھی	شیخ بابو میاں (بی اے۔ سالِ اوّل)	۸
۶۔	کون کس میں زیادہ مشہور ہے	شیخ عبدالرحیم (بارہویں آرٹس)	۱۰
۷۔	چند ادبی معلومات	طاہرہ بیگم (بی اے، سالِ آخر)	۱۰
۸۔	اردو ناول آزادی کے بعد	شیخ عبدالرحیم (بی ایس سی، سالِ آخر)	۱۱
۹۔	اردو غزل آزادی کے بعد	خالد سیّد محی الدین (بی ایس سی، سالِ اوّل)	۱۳
۱۰۔	اردو افسانہ ۴۷ء کے بعد	خواجہ معین الدین (بی اے، سالِ اوّل)	۱۵

"ہندو، مسلمان، سکھ، عیسائی ہر قوم کے، ہر مزاج کے، ہر نمونے کے لوگ اس میں ملتے ہیں یہ اردو زبان نہیں ہے، یہ سارا ہندوستان ہے۔ یہ ہماری زبان۔ ہمارے مشترکہ تمدن کی روح ہے۔ ہماری مشترکہ تہذیب کی وارث ہے۔"

(کرشن چندر)

اے۔ وی۔ ایجوکیشن سوسائٹی

دیگلور کالج دیگلور

کے

طلباء کا سالانہ ترجمان

ابھی ویکتی
حصہ اردو

بابت سنہ ۱۹۸۵-۸۶ء ، سنہ ۱۹۸۴-۸۵ء

زیر سرپرستی :

پرنسپل جناب ستیہ نارائن جاجو صاحب
(ایم اے)

زیر نگرانی :

پروفیسر خواجہ احمد الدین صاحب
(ایم اے بی ایڈ)

ایڈیٹر انچارج :

۱۔ جناب پروفیسر سُگرام پلّے صاحب (ایم اے)
۲۔ ہری کرشن راٹھور صاحب (ایم اے)

مدیر :

۱۔ قاضی سید ادریس علی سحرؔ
۲۔ شیخ بابو میاں

تزئین : م۔ ع۔ رزاق اورنگ آباد
فائن آرٹ پرنٹرس، بڈی لین اورنگ آباد۔

महाविद्यालयीन नियतकालिक स्पर्धेत

देगलूर महाविद्यालयाच्या 'अभिव्यक्ती'ला पहिले बक्षीस

औरंगाबाद, दि.१८(स्वा.प्र.)- मराठवाडा विद्यापीठाने १९८२-८३ या वर्षासाठी घेतलेल्या महाविद्यालयीन नियतकालिक स्पर्धेत देगलूर महाविद्यालयाच्या 'अभिव्यक्ती' या वार्षिकास पहिली ढाल मिळाली आहे.

या स्पर्धेसाठी मराठवाडा विद्यापीठातंर्गत महाविद्यालयाचे वार्षिक अंक मागविण्यात आले होते. १९८२-८३ या शैक्षणिक वर्षात प्रसिद्ध झालेल्या वार्षिकांकासाठी ही स्पर्धा होती. या स्पर्धेसाठी विद्यापीठाने नेमलेल्या परीक्षक मंडळाने आपला निकाल पुढीलप्रमाणे दिला आहे. १) अभिव्यक्ती- देगलूर महाविद्यालय, देगलूर (पहिली फिरती ढाल), २) अंकुर- मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद (दुसरी फिरती ढाल), ३) ॲन्युअल मॅगझिन- मौलाना आझाद महाविद्यालय औरंगाबाद (उत्तेजनार्थ फिरती ढाल)

याशिवाय नियतकालिकातील प्रत्येक भाषा विभागात प्रसिद्ध झालेल्या साहित्यास रु. ५१, रु ३१ व रु २१ अशी रोख बक्षिसे देण्यात आली असून ती पुढीलप्रमाणे आहेत.

मराठी विभाग- श्री प्रभाकर लोखंडे (नेताजी सुभाषचंद्र बोस महाविद्यालय, नांदेड), २) श्री किशन कांबळे (देगलूर महाविद्यालय, देगलूर), ३) श्री रावसाहेब देशमुख (स.भु. कला व वाणिज्य महाविद्यालय, औरंगाबाद)

इंग्रजी विभाग- १) विल्फ्रेड सालडान्हा (मराठवाडा कॉलिज ऑफ एज्युकेशन, औरंगाबाद), २) कु शेख झीनत कौसर (मराठवाडा विद्यापीठ), ३) श्री सुलेमान (मौलाना आझाद महाविद्यालय).

उर्दू विभाग- १) श्री फिरोजखान पठाण (मौलाना आझाद महाविद्यालय), २) कु सईदा शौकत फातिमा (मराठवाडा विद्यापीठ), ३) सय्यद असीफ (देगलूर महाविद्यालय, देगलूर)

हिंदी विभाग- श्री सय्यद एजाज (मौलाना आझाद महाविद्यालय), २) श्री सुदाम डहाळे (योगेश्वरी महाविद्यालय अंबाजोगाई) ३) श्री एस.एम होईफोडे (नूतन महाविद्यालय, सेलू.)

मराठवाडा विद्यापीठाच्या विद्यार्थी कल्याण विभागाचे संचालक श्री.श.कि. टेकूलकर यांनी वरील निकाल प्रसिद्ध केला आहे.